

ЗМІСТ

ВСТУП	4
Глава 1. ХАРАКТЕРИСТИКА ОСВІДУВАННЯ ЯК САМОСТІЙНОЇ СЛІДЧОЇ (РОЗШУКОВОЇ) ДІЇ	8
§ 1.1. Історичні аспекти становлення освідування	8
§ 1.2. Мета і завдання проведення освідування за кримінальним процесуальним законодавством України	17
§ 1.3. Місце і значення освідування в системі засобів збирання доказів у кримінальному провадженні.	33
Глава 2. ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК ПРОВЕДЕННЯ ОСВІДУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ	48
§ 2.1. Сутність та особливості процесуальної регламентації проведення освідування.	48
§ 2.2. Основні та факультативні учасники освідування	66
§ 2.3. Застосування процесуального примусу під час проведення освідування.	79
Глава 3. ТАКТИЧНІ ПРИЙОМИ ПРОВЕДЕННЯ ОСВІДУВАННЯ	92
§ 3.1. Особливості організації підготовчого етапу освідування	92
§ 3.2. Тактика проведення освідування	104
§ 3.3. Тактичні прийоми фіксації ходу та результатів освідування	118
ВИСНОВКИ	131
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	135
ДОДАТКИ	147

Відповідно до статті 3 Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Це важливе положення деталізується в інших положеннях Основного Закону держави. Зокрема, відповідно до статті 28 Конституції України, кожен має право на повагу до його гідності. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню. Конституція України гарантує кожному право знати свої права й обов'язки (стаття 57), які не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України (стаття 64). Ці та інші конституційні права й свободи людини гарантуються і забезпечуються особі під час кримінального провадження, під час якого застосовують заходи кримінального процесуального примусу як один з ефективних інструментів боротьби зі злочинністю.

Однією з гарантій забезпечення прав і законних інтересів людини на досудовому розслідуванні є чітка та недвозначна процесуальна регламентація діяльності учасників кримінального провадження з метою дотримання процесуальної форми під час проведення слідчих (розшукових) й інших процесуальних дій, прийняття проміжних і підсумкових процесуальних рішень. Натомість наявність колізій при здійсненні такої діяльності спричиняє появу суперечностей у правовому регулюванні процесуальних правовідносин і розбіжностей у теорії кримінального процесуального права та практичній діяльності з розслідування кримінальних правопорушень. Зазначене стосується деяких аспектів провадження слідчих (розшукових) дій, врегульованих КПК України, зокрема освідування.

Законодавча регламентація у статті 241 КПК України порядку проведення освідування є недосконалою, оскільки чітко не визначено мету й завдання цієї слідчої (розшукової) дії, що призводить до змішування зазначених понять у науковій юридичній літературі. Крім цього, недостатньо визначеними залишаються види освідування та процесуальний порядок їх провадження; не чітко сформульовано в законі фактичні підстави його проведення; немає процесуальної регламентації порядку провадження примусового освідування. Це надає можливість органам

досудового розслідування у правозастосуванні на власний розсуд тлумачити деякі положення закону, що створює умови для необґрунтованого обмеження прав і свобод учасників кримінального провадження, залучених до проведення слідчих (розшукових) дій. Тож особливого значення набуває розроблення нових і вдосконалення наявних кримінальних процесуальних, організаційно-тактичних заходів, що застосовують під час проведення освідування, покликаних підвищити його якість та ефективність, оскільки у КПК України донині не усунуто всі прогалини провадження освідування, які мали місце у наразі нечинному КПК України 1960 року.

Враховуючи викладене, авторами розроблені процесуальні й тактичні основи проведення освідування в сучасних умовах кримінального провадження України та сформульовані науково обґрунтовані рекомендації щодо цієї слідчої (розшукової) дії. При цьому досліджено генезу освідування як самостійної слідчої (розшукової) дії у кримінальному провадженні; визначено мету та завдання освідування; з'ясовано фактичні та юридичні підстави проведення освідування; визначено коло суб'єктів освідування та запропоновано їх авторську класифікацію; досліджено питання розширення переліку осіб, щодо яких може бути проведено освідування; встановлено особливості проведення освідування, що супроводжується оголенням освідуваної особи; з'ясовані можливості й умови проведення повторного освідування; розкриті особливості тактичних прийомів фіксації перебігу та результатів освідування, зокрема в разі застосування заходів процесуального примусу. При підготовці монографії використано окремі норми КПК Білорусі, Латвії, Молдови, Російської Федерації, Узбекистану щодо сутності освідування та його унормування у кримінальному провадженні, а також узагальнені дані проведеного у 2009–2012 роках анкетування 441 слідчого органів внутрішніх справ України, що представляють м. Київ, а також Донецьку, Івано-Франківську, Кіровоградську, Луганську, Полтавську та низку інших областей України. При визначенні ключових аспектів досліджуваної проблеми використаний особистий багаторічний досвід роботи авторів у слідчих підрозділах органів внутрішніх справ України.

Системний аналіз положень статті 241 КПК України у цілому та її окремих частин, зокрема, надав можливість на монографічному рівні викласти правові та наукові основи провадження освідування під час розслідування кримінальних правопорушень, сформулювати пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства України у цьому напрямі.

Дослідження проблем проведення освідування як слідчої (розшукової) дії за КПК України надало можливість визначити його загальну ме-

ту, що передбачає формування доказів, зафіксоване у протоколі освідування, а також безпосередню мету освідування – виявлення або засвідчення наявності на тілі підозрюваного, свідка чи потерпілого слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет. Завданням освідування є виконання комплексу процесуальних дій відповідно до процесуальної форми, спрямованих на пошук слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет.

На думку авторів, можливим є проведення повторного освідування у таких випадках: 1) у разі отримання нових даних, що підлягають перевірці, з безпосередньою метою виявлення та засвідчення наявності або відсутності у підозрюваного свідка чи потерпілого слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет; 2) у разі недосягнення загальної мети під час проведення первинного освідування – формування доказів, зафіксованого у протоколі освідування. У монографії також аргументовано склад обов'язкових і факультативних учасників проведення освідування, залежно від виду освідування та процесуальної форми кримінального провадження; сформульовано пропозицію щодо обов'язкового фіксування технічними засобами освідування, проведеного примусово, і надання освідуваній особі копії протоколу освідування й матеріалів відеозапису тощо.

При підготовці монографії досліджене поняття «особливі прикмети», до яких, на думку авторів, належать не лише ознаки зовнішності, що можна сприймати на чуттєвому рівні та які надають можливість установлювати тотожність конкретної особи під час розслідування кримінальних правопорушень, а й одяг загалом, його окремі предмети й елементи. У зв'язку з цим обґрунтовано положення про те, що освідування може супроводжуватися оглядом одягу чи взуття освідуваної особи. Звернено особливу увагу на дотримання прав громадян, невтручання в їх особисте і сімейне життя під час проведення освідування, зокрема – коли існує нагальна потреба проведення освідування, яке супроводжується оголенням особи, чи застосування заходів процесуального примусу.

Комплексний розгляд і критичний аналіз статті 241 КПК України надав можливість дійти висновку, що зазначена норма не повною мірою врегульовує всі нагальні питання щодо проведення освідування. Тож запропоновано, аргументовано і обґрунтовано необхідність внесення принципових змін і доповнень до частин 1–5 статті 241 КПК України.

Висвітлені у монографії теоретичні висновки і рекомендації можуть стати підґрунтям для подальших наукових досліджень проблем проведення освідування у кримінальному провадженні; використовуватися у навчально-методичній роботі при підготовці підручників, навчальних

посібників, монографій, наукових статей, проведенні лекційних, семінарських та практичних занять у вищих навчальних закладах України; у практичній діяльності органів досудового слідства під час розслідування кримінальних правопорушень.

Автори висловлюють щиру подяку Ю. П. Аленіну, І. В. Басистій, А. Ф. Волобуєву, А. В. Іщенко, Н. С. Карпову, Д. П. Письменному, В. О. Попелюшку, Є. Д. Лук'янчикову, Ю. Ю. Орлову, Л. Д. Удаловій, А. М. Цільмак, П. В. Цимбалу, С. С. Чернявському, М. О. Яковенку, іншим науковцям України за слушні зауваження та поради, висловлені під час підготовки монографії до друку.

ГЛАВА 1

ХАРАКТЕРИСТИКА ОСВІДУВАННЯ ЯК САМОСТІЙНОЇ СЛІДЧОЇ (РОЗШУКОВОЇ) ДІЇ

§ 1.1. Історичні аспекти становлення освідування

Упродовж тривалого часу поняття «освідування» у кримінальному провадженні України визначали як слідчу дію, яку проводять за необхідності виявлення або засвідчення наявності в обвинуваченого, підозрюваного або потерпілого чи свідка особливих прикмет (частина перша статті 193 КПК України 1960 року).

Проте наведене трактування аналізованого поняття сформувалося внаслідок його складного історичного розвитку. 1247 року в книзі автора Сунь Цзи, який був головою кримінального суду однієї з китайських провінцій, йшлося про освідування мертвих тіл. Згодом термін «освідування», характеризуючи здебільшого судово-медичні дослідження трупів, стали вживати в стародавньому Китаї для визначення дій, спрямованих на дослідження живих осіб¹. Однак уже в давньоруському законодавстві, що регламентувало кримінальне судочинство, дослідження живих осіб і трупів цілком однозначно називали оглядом².

Витоками у процесі становлення освідування можна вважати також законодавство XVI століття. Зокрема, у Литовських статутах 1529³, 1566⁴ та 1588⁵ років, які є пам'яткою русько-литовського права, українського правового наслідування, має місце, як зазначає П. Музиченко, поступове відокремлення судової влади від адміністративної, кримінального процесу від цивільного; становлення обов'язкового попереднього слідства в кримінальних справах і збирання доказів, що стає невід'ємною функцією посадових осіб, а не сторін у справі; установлення письмово-

¹ Торбин Ю. Г. Криминалистическое исследование тела и одежды подозреваемого в совершении преступления / Торбин Ю. Г. – М., 1971. – С. 7.

² Янченко І. М. Кримінально-процесуальний примус при провадженні слідчих дій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Янченко Інна Миколаївна. – Х., 2010. – С. 117.

³ Первый или Старый Литовский Статут // Временник Общества истории и древностей Российских, 1854. – Кн. 18. – С. 2–106.

⁴ Статут Вялікага княства Літоўскага 1566 года. Па выданні 1855 года. – Мінск : Тэсей, 2003. – 350 с.

⁵ Статут Великого Княжества Литовского 1588 года. История Беларуси IX–XVIII веков. Первоисточники. – Минск, 2001. – 195 с.

го порядку виклику відповідача до суду й ведення судових книг, у які записували вимоги позивача й судові рішення¹. У Литовських статутах термін «освідування» не використовували, проте відображено його сутність. Зокрема, зміст розділу сьомого Першого Литовського статуту 1529 року «О гвалтах земских, о боях, о головщинах шляхетских» містить такі положення: «присягнення тілесною присягою» (пункт 6), «знаки бы того гвалту были» (пункт 17), «присягнути на ранах своих» (пункт 23)². У подальших правових пам'ятках – Литовських статутах 1566³ та 1588⁴ років також ідеться про засвідчення тілесних ушкоджень особи. Розділ 11 артикуль 2 «Статуту Вялікага княства Літоўскага» 1566 року регламентує, що «...если бы квалтомъ на домъ наѣхаль и не забилъ, только ранилъ; тогда также маеть тотъ квалтъ оповѣдати и раны оказати околичными сусѣдьми...»; в артикулі 26 цього самого розділу засвідчено: «...тотъ маеть присегнути на ранахъ своихъ...»; в артикулі 35 зазначено, що необхідно «...по зраненью оказати раны и шкоды свои людемъ стороннымъ околичнымъ соседомъ и обжаловати вряду, такъ тежъ раны оповѣдати и въ книги записати, а при том оповѣданью самъ маеть на ранахъ и на шкодахъ своихъ поприсегнути...»⁵. У Статуті Великого Князівства Литовського 1588 року дублюються вказані положення попереднього Статуту.

Таким чином, Литовські статuti регламентували вимогу засвідчення слідів злочину, а саме: показати рани, розповісти про них і записати їх ознаки. Проте законодавець того часу ще не використовував поняття «освідування». Цей термін виник на початку XIX століття, коли на території сучасної України судочинство регламентувало Зведення законів, за якими Є. Колоколов склав «Правила і форми о производствѣ слѣдствий». У зазначеному джерелі кримінально-процесуального права того історичного періоду освідування як процесуальну дію визначено в загальних положеннях про дослідження події та про огляд. Так, за статтею 948 Зведення законів, том XV, наявні ознаки злочину, будь-які сліди гвалту мають бути завжди освідувані. На підставі цього Є. Колоколов склав зразок (форму) журналу «Об освидетельствованіи явственныхъ признаковъ

¹ Суд і судочинство на українських землях у XIV–XVI ст. / [за заг. ред. П. Музиченка]. – О. : Астропринт, 2000. – С. 23.

² Первый или Старый Литовский Статут // Временник Общества истории и древностей Российских, 1854. – Кн. 18. – С. 2–106.

³ Статут Вялікага княства Літоўскага 1566 года. Па выданні 1855 года. – Мінск : Тэсей, 2003. – 350 с.

⁴ Статут Великого Княжества Литовского 1588 года. История Беларуси IX–XVIII веков. Первоисточники. – Минск, 2001. – 195 с.

⁵ Статут Вялікага княства Літоўскага 1566 года. Па выданні 1855 года. – Мінск : Тэсей, 2003. – 350 с.

преступленія: боя, увгъчья и всякихъ другихъ слгдовъ насилія»¹. Зміст зазначеної форми наочно свідчить про наявність уже в першій половині ХІХ століття двох видів освідчування – слідчого та медичного. До того ж слідче освідчування за наявності досвіду в будь-якій науці слід було проводити в присутності обізнаних осіб.

Вагомою правовою пам'яткою українського кримінально-процесуального законодавства є Статут кримінального судочинства 1864 року² (Статут), що, як слушно зазначають В. І. Галаган та О. М. Калачова, був предметом дослідження багатьох учених, зокрема й сучасних. Його аналізували в контексті широкого спектру правових проблем: криміналістичних прийомів і засобів здійснення слідчої діяльності (В. С. Кузьмічов); крізь призму розвитку статусу конкретного учасника кримінального процесу (С. О. Іваницький, О. І. Литвинчук, В. Л. Льовкін, В. М. Тertiшник); як історичне джерело деяких інститутів (В. М. Беднарська, Ю. О. Гришин, О. Ю. Костюченко, І. А. Малютін); як процесуальний порядок набуття процесуального статусу особами, які беруть участь у кримінальному судочинстві, та підстави його визначення³. Проте дослідженню освідчування як слідчої дії за Статутом не приділено належної уваги.

Слід зауважити, що сутність освідчування пов'язували з визначенням огляду. З одного боку, ці терміни не були взаємозамінними, з іншого – конкретну відмінність між ними не вказували. Ці обставини надали підстави М. М. Розіну визначити освідчування як «обозрѣніе установленными закономъ органами предметовъ или лицъ съ цѣлями пріобрѣтенія доказательствъ событія или провѣрки уже добытыхъ доказательствъ», а «...осмотру или освидѣтельствванію можетъ біть подвергнутъ любой объектъ, могущій дать названныя доказательства, – мѣстность, расположение дома, обстановка помѣщенія, отдѣльные предметы и лица, – напр., съ цѣлями установить, не сохранилось ли на нихъ следовъ крови, не порвано ли платье, нѣтъ ли другихъ слѣдовъ борьбы и т.п.»⁴. Змішування зазначених слідчих (розшукових) дій відбувалося у зв'язку з тим, що освідчування в Статуті врегульовано в першому відділенні глави четвертої другого розділу поряд з оглядом.

¹ Колоколов Е. Правила і форми о производствѣ слѣдствій, составленный по своду законовъ / Колоколов Е. – М. : Въ Университетской типографіи, 1849. – С. 108.

² Уставъ уголовного судопроизводства. Систематический комментарий / при участии : А. О. Кони, В. К. Случевского и др. ; /подъ общей ред. проф. М. Н. Гернета]. – М. : Изд-во М. М. Зива, Т-во Типографіи А. И. Мамонова, 1914. – Вып. III. – 944 с.

³ Галаган В. І. Встановлення процесуального статусу окремих осіб, які беруть участь у досудовому провадженні : [моногр.] / В. І. Галаган, О. М. Калачова. – Луганськ : СПД Резніков В. С., 2012. – С. 19–20.

⁴ Уголовное судопроизводство : пособие къ лекціямъ / Н. Н. Розин. – СПб : Право, 1914. – С. 331.

На цьому етапі розвитку українського кримінального процесуально-го законодавства за Статутом виокремлювали такі види освідчування за суб'єктом його проведення:

1) слідче – проводить судовий слідчий (підрозділ I, відділення перше, глава четверта, розділ II);

2) освідчування через обізнаних осіб (підрозділ II, відділення перше, глава четверта, розділ II);

3) освідчування судовим лікарем – судово-медичне (підрозділ III, відділення перше, глава четверта, розділ II).

Відповідно до Статуту *слідче освідчування* характеризувалося такими ознаками:

– освідчування проводив безпосередньо судовий слідчий (стаття 315);

– обов'язковою є присутність понятих (стаття 315), кількість яких має бути не менше ніж два (стаття 321), для освідчування жінок запрошують як понятих заміжніх жінок (стаття 322); до понятого за неявку до слідчого без поважних причин можуть застосовувати заходи впливу у вигляді стягування коштів (статті 323–324);

– під час освідчування можлива присутність учасників судочинства, проте слідчий не зобов'язаний їх чекати (стаття 316). На думку М. В. Духовського, здійснення права бути присутнім під час освідчування можливе за умови, якщо сторони буде завчасно повідомлено про цю слідчу (розшукову) дію. Однак таке зобов'язання не покладається на слідчого, до того ж можливими є випадки невідкладного проведення освідчування¹;

– зазначену слідчу (розшукову) дію слід проводити вдень, окрім невідкладних випадків (стаття 317).

Освідчуванню *через обізнаних осіб* притаманні такі особливості:

– проводять у випадках, коли для встановлення обставин справи необхідні спеціальні знання, досвід у науці, мистецтві, промислі, ремеслі чи в іншій справі (стаття 325);

– як обізнані особи може бути запрошено лікарів, фармацевтів, професорів, вчителів, техніків, художників, казначейів або осіб, які за часом та в службі мають певний досвід (стаття 326);

– обов'язковим є попередній зовнішній огляд судовим слідчим наявних ознак злочину (стаття 330);

– освідчування проводять у присутності слідчого та понятих, якщо немає особливих перепон (стаття 331);

– слідчий пропонує обізнаним особам усні чи письмові питання для вирішення (стаття 332).

¹ Духовской М. В. Русский уголовный процесс / Духовской М. Д. – М., 1905. – С. 246.

Наведені ознаки, на нашу думку, свідчать, що вказаний вид освідування, є прототипом сучасної судової експертизи, за винятком вимоги стосовно запрошення при цьому понятьх.

Освідування *судовим лікарем* за Статутом відбувалося за таких умов:

- підлягають освідуванню мертві тіла, пошкодження різних видів, сліди насильства та стан здоров'я потерпілого чи обвинуваченого (стаття 336);

- для освідування мертвого тіла священнослужителя чи монаха, крім лікаря, запрошують представника духовенства (стаття 339);

- за результатами освідування лікар складає акт, але не пізніше ніж за три доби (стаття 344);

- можливе повторне освідування – переосвідування (статті 345, 346);

- можливе залучення повивальної бабки як помічниці судового лікаря (стаття 350);

- судовий слідчий не може бути присутнім під час освідування жінки, якщо воно супроводжується оголенням прихованих частин тіла, якщо жінка вимагає цього (стаття 351).

Зазначене надає підстави стверджувати, що ці дії судового лікаря за Статутом відповідають огляду трупа або медичному освідуванню тіла живої людини відповідно до чинного кримінального процесуального законодавства України.

За особами, які підлягають освідуванню, виокремлювали освідування потерпілого, обвинуваченого й обвинуваченого, який «оказался сумашедшимъ или безумнымъ» (підрозділ IV, відділення перше, глава четверта, розділ II).

Освідування обвинуваченого щодо душевного розладу регламентували статтями 353–356 Статуту, питання про розумові здібності неповнолітніх – статтями 356¹–356⁵ Статуту. Як зазначав І. Я. Фойницький, таке освідування має на меті забезпечення достовірності цих обставин¹. На думку М. В. Духовського, освідування неповнолітніх не можна отожднювати з освідуванням душевнохворих. Так, у першому випадку метою освідування є з'ясування рівня розвитку суб'єкта, якою мірою він усвідомлює власні дії, у другому – чи є здоровим на цей час уже розвинутий суб'єкт².

Таким чином, у Статуті відбулася еволюція кримінально-процесуальної регламентації освідування як слідчої (розшукової) дії в напрямі деталізації її проведення. Проте аналіз відповідних норм свід-

¹ Фойницький І. Я. Курс уголовного судопроизводства : в 2 т. / Фойницький І. Я. – СПб. : Альфа, 1996. – Т. 2. – С. 257.

² Духовской М. В. Русский уголовный процесс / Духовской М. Д. – М., 1905. – С. 248.

чить про збереження тенденції до часткового змішування освідування з оглядом. Зокрема, у статті 318 Статуту зазначено, що під час провадження огляду та освідування судовий слідчий звертає увагу не лише на явні ознаки злочину, а й на місцевість та предмети, що розміщені поруч зі слідами злочину. За наявності необхідності роблять відповідні замірювання та креслення оглянутих місць і предметів. На наш погляд, наведена редакція правової норми свідчить про віднесення вказаного положення до процесуальної регламентації проведення огляду, а не освідування. Наслідком цього, на нашу думку, є брак чіткого визначення мети та завдань проведення освідування, об'єкта дослідження. Системне вивчення Статуту дає підстави для висновків, що освідуванню підлягали предмети, тіло живої людини, тіло мертвої людини та здоровий глузд людини. Натомість у сучасному кримінальному процесуальному законодавстві України дослідження предметів, трупа та розумових здібностей людини здійснюють під час проведення відповідних експертиз (криміналістичних, судово-медичних, психіатричних тощо).

Тож слушною є думка відомого процесуаліста XIX століття В. П. Даневського щодо незадовільності тогочасного стану попереднього слідства, насамперед під час провадження слідчих дій¹, тобто мається на увазі їх неналежне унормування в Статуті кримінального судочинства 1864 року.

Наступним етапом у розвитку кримінального судочинства було законодавство часів радянської влади. Так, 1919 року (точна дата невідома) Народний комісаріат юстиції Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР) прийняв Інструкцію для народних слідчих² (Інструкція 1919 року). Як зауважував П. П. Михайленко, її розроблення збігається в часі з підготовкою «Тимчасового положення про народні суди та революційні трибунали», затвердженого 14 лютого 1919 року³. Загалом Інструкція доповнювала норми щодо провадження попереднього слідства згаданого Тимчасового положення⁴.

Інструкція 1919 року, як і Статут кримінального судочинства 1864 року, не забезпечила чіткого розмежування освідування й огляду. З одного боку, щодо місцевості, жилих приміщень та предметів застосовують огляд, до живих людей і трупів – медичне освідування (§ 95), а з іншо-

¹ Даневский В. П. Наше предварительное следствие: его недостатки и реформа / Даневский В. П. – К.: Изд. Семенко Сергей, 2003. – С. 49.

² Землянский П. Т. Уголовно-процессуальное законодательство в первые годы Советской власти (на материалах УССР) / Землянский П. Т. – К.: Тип. МВД УССР, 1972. – с. 232–259.

³ Михайленко П. П. Нариси з історії кримінального законодавства Української РСР / Михайленко П. П. – К., 1969. – С. 123.

⁴ Калачова О. М. Визначення слідчим процесуального статусу осіб, що беруть участь у досудовому провадженні: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Калачова Ольга Миколаївна. – Луганськ, 2008. – С. 22.

го – у низці параграфів спостерігаємо синонімічність зазначених понять (§§ 109–118). Також є певні питання щодо видів освідування за суб'єктами його проведення. Зокрема, у § 96 зазначено, що всі освідування проводять народні слідчі, водночас у § 108 регламентовано проведення освідування мертвих тіл судовим лікарем у присутності народного слідчого. Тож можемо констатувати наявність у зазначеній Інструкції 1919 року суперечностей у правовому врегулюванні розглядуваного питання.

Аналіз глави 3 Інструкції 1919 року, що має назву «Огляди та освідування», надає можливість визначити такі характеристики освідування:

- проводять у присутності двох понятих з кола осіб, які не мають будь-якого стосунку до справи (§ 96); під час освідування жінок запрошують як понятих тільки жінок (§ 97);
- за предметом дослідження розрізняють освідування живих осіб та освідування мертвих тіл;
- за результатами освідування народні слідчі складають протокол, а судовий лікар – акт (§ 113, 114);
- у разі виникнення сумнівів щодо висновків судового лікаря проводять переосвідування (§ 116–118);
- неприпустимим є примусове освідування жінок, окрім притягнутих як обвинувачених (§ 122);
- під час освідування жінок, що супроводжується оголенням частин тіла, народного слідчого видаляють з приміщення на їх прохання (§ 123);
- шляхом освідування проводять дослідження розумових здібностей обвинуваченого (§ 124);
- родичі обвинуваченого можуть ініціювати перед слідчим проведення освідування щодо розумових здібностей обвинуваченої особи; таке прохання не є обов'язковим для виконання слідчим (§ 125).

Наступна Інструкція для народних слідчих від 18 червня 1921 року (Інструкція 1921 року) у главі IV лише вдосконалювала певні положення щодо проведення освідування¹. Зокрема, у нормах цієї глави наведено перелік учасників кримінального судочинства, які підлягають освідуванню: потерпілий, обвинувачений, свідок (стаття 88); освідування проводить безпосередньо народний слідчий або за участю спеціалістів-експертів (стаття 89). Інститут понятих удосконалено в напрямі універсальності положенням щодо присутності під час проведенні освідування не менше ніж двох понятих, як в Інструкції 1919 року. Водночас додано норму, що конкретно регламентувала в разі оголення частин тіла присутність двох понятих тієї самої статі, що й особа, яка підлягає освідуванню (стаття 90). У попередній Інструкції 1919 року це правило сто-

¹ Землянский П. Т. Уголовно-процессуальное законодательство в первые годы Советской власти (на материалах УССР) / Землянский П. Т. – К. : Тип. МВД УССР, 1972. – С. 273–304.

сувалося лише жінок. Також з'являється нормативна вимога проведення освідчування вдень, за винятком невідкладних випадків (стаття 92).

За Інструкцією 1921 року стає можливим проведення освідчування за допомогою спеціалістів-експертів, що за своєю формою наближене до сучасного процесуального врегулювання проведення експертизи. Так, народний слідчий має повідомити експерта про мету освідчування, а також дані попереднього слідства, що мають значення для ефективності його дослідження (стаття 98). Експерт викладає свою думку письмово у вигляді висновку, окремо від відповідного протоколу народного слідчого (статті 99 та 104). Для освідчування трупів, дослідження будь-яких пошкоджень, слідів насильства та стану здоров'я потерпілого від злочину чи обвинуваченого народний слідчий запрошує судового лікаря (стаття 101).

16 грудня 1922 року Всеукраїнський центральний виконавчий комітет своєю постановою «Про набрання чинності Положення про судострій УРСР» доручив Народному комісаріату юстиції до 1 лютого 1923 року розробити Кримінально-процесуальний кодекс України. Уже 13 вересня 1922 року Всеукраїнський центральний виконавчий комітет затвердив перший КПК УРСР. Ми поділяємо думку В. Т. Маляренка з приводу того, що це був справді комплексний законодавчий акт, який регулював провадження у кримінальних справах в органах попереднього слідства та судах, визначав повноваження органів прокуратури на всіх стадіях кримінального процесу¹.

На жаль, у зв'язку з кодифікацією радянського кримінально-процесуального законодавства 1922 року, посиленої уваги до процесуального порядку проведення освідчування як самостійної слідчої дії приділено не було. У КПК УРСР 1922 року освідчуванню, поряд з оглядом, присвячено главу XV, відповідно до якої зазначеній слідчій дії характерні наступні особливості:

- освідчування має відбуватися вдень, за винятком невідкладних випадків (стаття 193);
- слідчий не може бути присутнім під час освідчування особи іншої статі, якщо це супроводжується оголенням особи, крім випадків, коли ця особа не заперечує проти його присутності (стаття 194);
- про результати освідчування слідчий складає протокол (частина перша статті 195);
- за необхідності для участі в освідчуванні запрошують експертів (частина друга статті 195);
- для освідчування потерпілого чи обвинуваченого та в інших випадках, коли необхідна медична експертиза, слідчий запрошує лікаря (стаття 196);

¹ Маляренко В. Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів : [моногр.] / Маляренко В. Т. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – С. 77.

– протокол медичного освідчування складає лікар та підписує слідчий (стаття 198)¹.

Аналізуючи КПК УРСР 1922 року, доходимо висновків, що залишилися не врегульованими питання щодо суб'єктів проведення освідчування в разі необхідності оголення особи, якщо слідчий іншої статі, ніж особа, що підлягає освідчуванню; не вказано конкретні випадки проведення слідчого та медичного освідчування; невизначеною є відповідальність за результати проведення медичного освідчування, оскільки його проводить лікар, а протокол підписує слідчий; немає вказівки на будь-які підстави проведення цієї слідчої дії.

Не вирішує ці питання й наступний КПК УРСР від 15 вересня 1927 року², з прийняттям якого втратив чинність КПК 1922 року. З цього приводу С. Канарський зазначає, що в кодифікованому кримінально-процесуальному законі 1927 року освідчування – це слідча дія, метою якої є пошук та отримання доказів; це огляд медичного характеру, тобто освідчування проводять у випадках, коли під час слідства необхідно, наприклад, установити стан здоров'я потерпілого, тілесні пошкодження в потерпілого³. Тож можемо констатувати, що в першій половині ХХ століття освідчування ще не було цілком самостійною слідчою дією.

У главі 15 КПК УРСР 1927 року, поряд з регламентацією проведення огляду, наведено такі положення:

– провадження освідчування має бути вдень, окрім невідкладних випадків (частина перша статті 186);

– слідчий не може бути присутнім під час освідчування особи іншої статі у випадках: 1) оголення тіла; 2) якщо особа заперечує проти присутності слідчого. Винятками є (коли проведення медичної експертизи не обов'язкове): 1) наявність крайньої необхідності; 2) неможливість доручити освідчування іншій особі. У цьому разі обов'язковою є присутність двох понятих тієї самої статі, що й особа, яка підлягає освідчуванню (стаття 188). Досліджуючи зазначене питання, М. Є. Шаргей уважав, що законодавець мав на увазі передусім медичне освідчування, оскільки медичні працівники вповноважені освідчувати будь-яку особу незалежно від її статі⁴;

¹ Уголовно-процессуальный кодекс УССР от 20 сент. 1922 г. (с изм. по 1 окт. 1925 г.). – Х. : Юрид. изд. Наркомюста СССР, 1925 г. – 99 с.

² Шаргей М. Е. Уголовно-процессуальный кодекс УССР 1927 года: текст и постатейный комментарий / Шаргей М. Е. – Х. : Юрид. изд-во НКЮ УССР, 1928. – 372 с.

³ Канарский С. Уголовный процессуальный кодекс УССР : науч.-теорет. и практ. коммент. / С. Канарский, П. Люблинский. – [2-е изд., перераб. и доп., с изм. по 5 авг. 1929 г. – К. : Юрид. изд. Наркомюста УССР, 1930. – С. 189.

⁴ Шаргей М. Е. Уголовно-процессуальный кодекс УССР 1927 года: текст и постатейный комментарий / Шаргей М. Е. – Х. : Юрид. изд-во НКЮ УССР, 1928. – С. 154.

– про результати освідчування слідчий складає протокол (стаття 189); під час медичного освідчування протокол складає судовий лікар, його підписують лікар і слідчий (стаття 191)¹.

Таким чином, законодавчі документи, що регламентують процесуальний порядок проведення освідчування у кримінальному судочинстві першої половини XX століття, не містять чіткого розмежування освідчування й огляду, подекуди освідчування ототожнюють не лише з оглядом, а й проведенням експертизи. Натомість з'являються конкретні положення щодо участі понятих і форм процесуальних документів, що складають за результатами освідчування слідчий або спеціаліст.

28 грудня 1960 року було прийнято КПК УРСР, який діяв до листопада 2012 року. Щодо цього Кодексу І. С. Галаган зазначив, що структура КПК УРСР по суті залишилася колишньою. Кримінально-процесуальні норми розміщено за розділами та главами відповідно до розгортання провадження в кримінальній справі. Норми загального порядку, що виходять за межі окремих стадій процесу, уміщено в розділі першому².

Зі змісту частин першої та другої статті 193 КПК України 1960 року випливало, що освідчуванням є огляд тіла живої людини (підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, свідка) слідчим – слідче освідчування, або медичним працівником – судово-медичне освідчування, з метою виявлення або засвідчення в неї особливих прикмет.

13 квітня 2012 року Верховна Рада України прийняла КПК України, що набрав чинності 20 листопада 2012 року. Відповідно до частини 1 статті 241 зазначеного Кодексу, слідчий, прокурор здійснює освідчування підозрюваного, свідка чи потерпілого для виявлення на їхньому тілі слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет, якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу.

§ 1.2. Мета і завдання проведення освідчування за кримінальним процесуальним законодавством України

У кримінальному провадженні будь-яка процесуальна дія має певну мету та виконує визначені для неї в кримінальному процесуальному законодавстві завдання. Не є винятком і така слідча (розшукова) дія, як

¹ Канарский С. Уголовный процессуальный кодекс УССР: науч.-теорет. и практ. коммент. / С. Канарский, П. Люблинский. – [2-е изд., перераб. и доп., с изм. по 5 авг. 1929 г. – К.: Юрид. изд. Наркомюста УССР, 1930. – С. 192.

² Галаган И. С. Об уголовно-процессуальном кодексе Украинской ССР / И. С. Галаган // Об уголовно-процессуальном законодательстве союзных республик: [сб. ст.] / под ред. проф. Д. С. Карева. – М.: Госюриздат, 1962. – С. 90.

освідування. Проте брак у КПК чіткого визначення мети й завдання освідування спричиняє в науковій юридичній літературі змішування цих понять. Зазначене зумовлює необхідність їх глибшого аналізу.

Питання мети і завдання освідування як слідчої дії розглядали у своїх працях О. А. Борідько, В. В. Вапнярчук, Ю. М. Грошевий, О. В. Капліна, Л. М. Лобойко, Б. Є. Лук'янчиков, Є. Д. Лук'янчиков, К. О. Чаплинський, А. П. Черненко, О. Г. Шило та інші. Однак численні дослідження цього дискусійного питання не забезпечили формування єдиної позиції та його єдиного тлумачення. Тож визначення мети й завдання освідування у кримінальному провадженні наразі залишається актуальним і потребує подальшого розроблення з метою окреслення випадків, у яких необхідно проводити саме освідування, а не іншу слідчу (розшукову) дію.

Аналіз висловлених у юридичній літературі поглядів щодо цього питання свідчить, що більшість авторів, досліджуючи аспекти освідування у кримінальному провадженні, використовують терміни «мета»¹ і «завдання»² щодо необхідності виявити або засвідчити наявність в особи особливих прикмет. Частиною 1 статті 241 КПК України регламентовано проведення освідування підозрюваного, свідка чи потерпілого для виявлення на їхньому тілі слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет, якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу.

Тож у процесуальних нормах аналізованого Кодексу однозначно не визначено ні мету, ні завдання освідування, а законодавче визначення

¹ Аленин Ю. П. Процессуальные особенности производства следственных действий : [моногр.] / Аленин Ю. П. – Одесса : Центрально-Украин. изд-во, 2002. – С. 211; Грошевой Ю. М. Досудове розслідування кримінальних справ : навч.-практ. посіб. / [Грошевой Ю. М., Вапнярчук В. В., Капліна О. В., Шило О. Г.]; за заг. ред. Ю. М. Грошевого. – Х. : Вид. «ФІНН», 2009. – С. 104; Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальна регламентація слідчих дій : [моногр.] / Л. М. Лобойко, А. П. Черненко. – Дніпропетровськ : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2006. – С. 132; Лук'янчиков Є. Д. Освідування і право особи на недоторканність / Є. Д. Лук'янчиков, Б. Є. Лук'янчиков // Часопис Нац. ун-ту «Острозька академія». (Серія «Право»). – 2011. – № 1 (3). – 15 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу до журн. : http://www.nbuuv.gov.ua/e-journals/Choasp/2011_1/11lydonn.pdf; Садова Т. В. Захист прав людини при освідуванні та отриманні зразків для експертного дослідження / Т. В. Садова // Конституційно-правовий статус людини і громадянина в Україні : матеріали міжрегіон. наук.-практ. конф., присвяченої проголошенню Загальної декларації прав людини (Івано-Франківськ, 8 груд. 2009 р.). – Івано-Франківськ : ПЮІ ЛьвівУВС, 2010. – С. 185; Янченко І. М. Освідування як самостійна слідча дія з ознаками кримінально-процесуального примусу / І. М. Янченко // Вісн. Харк. нац. ун-ту внутр. справ. – 2008. – № 43. – С. 124.

² Борідько О. А. Освідування та тактика його проведення при розслідуванні умисних тілесних ушкоджень [Електронний ресурс] / О. А. Борідько, В. В. Логінова. – Режим доступу : www.radnuk.info/statti/555-krimalist/14626-2011-01-18; Логінова В. В. Особливості проведення освідування при розслідуванні тілесних ушкоджень / В. В. Логінова // Вісн. Луган. держ. ун-ту внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – 2008. – Спец. вип. № 5. – Ч. 3. – С. 120; Чаплинський К. О. Тактичне забезпечення проведення освідування / К. О. Чаплинський // Вісн. Акад. митної служби України. (Серія «Право»). – 2011. – № 1 (6). – С. 167.

«при «для» можна тлумачити як визначення і мети, і завдання освідування.

Поняття «мета» і «завдання» справді мають певну збіжність. Зокрема, у тлумачному словнику за редакцією Д. М. Ушакова «завдання» розкрито через поняття «мета»¹. Проте, незважаючи на взаємозалежність зазначених понять, вони є самостійними категоріями, що підтверджено їх семантичним значенням. Мету визначають як те, що необхідно здійснити². Тому вбачається, що *безпосередня мета* освідування як слідчої (розшукової) дії, відповідно до частини 1 статті 241 КПК України— це виявлення на тілі особи слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет. При цьому вважаємо, що відсутність таких прикмет або слідів кримінального правопорушення чи їх невиявлення під час проведення освідування жодною мірою не свідчить про те, що мети не досягнуто, оскільки такий результат цієї слідчої (розшукової) дії може свідчити про непричетність особи до кримінального правопорушення. Зокрема, наведену позицію поділяє Т. В. Садова, визначаючи метою освідування встановлення наявності чи відсутності на тілі живої людини особливих прикмет, слідів злочину, тілесних ушкоджень чи інших природних ознак, що мають значення в кримінальній справі³. Отже, *загальною метою* освідування можна визначити формування доказів (обвинувальних чи виправдувальних), що підлягають обов'язковій фіксації у протоколі. У цьому контексті К. О. Чаплинський цілком слушно визначає як мету освідування з'ясування обставин учиненого злочину та розшук злочинців, що переходять від слідства та суду⁴. Таким чином, на нашу думку, необхідно виокремлювати *загальну* та *безпосередню* мету освідування.

Завдання — це те, що потребує виконання, рішення⁵. Для визначення завдання освідування необхідно окреслити коло питань, які потребують

¹ Толковый словарь русского языка : в 4 т. / под ред. Д. Н. Ушакова [Электронный ресурс]. — М. : CD - изд-во «Media Group», 2012. — 1 электрон. опт. диск (CD-ROM) : цветн. ; 12 см. — Систем. требования : Pentium-100 ; 32 Mb RAM ; CD-ROM Windows 98/XP. — Название с титул. экрана.

² Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений [Электронный ресурс] / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. — М. : CD - изд-во «Media Group», 2012. — 1 электрон. опт. диск (CD-ROM) : цветн. ; 12 см. — Систем. требования : Pentium-100 ; 32 Mb RAM ; CD-ROM Windows 98/XP. — Название с титул. экрана.

³ Садова Т. В. Обмеження прав і свобод у кримінальному судочинстві України та держав англо-американської правової системи в контексті міжнародних стандартів : моногр. / Садова Т. В. ; [за ред. доц. С. М. Смокова]. — Івано-Франківськ, Надвірна : ЗАТ «Надвірнянська друкарня», 2011. — С. 144.

⁴ Чаплинський К. О. Тактичне забезпечення проведення освідування / К. О. Чаплинський // Вісн. Акад. митної служби України. (Серія «Право»). — 2011. — № 1 (6). — С. 167.

⁵ Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений [Электронный ресурс] / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. — М. : CD - изд-во «Media Group», 2012. — 1 электрон. опт. диск (CD-ROM) : цветн. ; 12 см. — Систем. требования : Pentium-100 ; 32 Mb RAM ; CD-ROM Windows 98/XP. — Название с титул. экрана.

виконання. Так, під час проведення освідчування відповідно до процесуальної форми нагальною є потреба виконання комплексу передбачених для цієї слідчої (розшукової) дії заходів, спрямованих на пошук, установлення та фіксацію слідів злочину й особливих прикмет, що і є її завданням. Тому цілком слушним є твердження Ю. М. Черноус про те, що завдання слідчих дій полягає в забезпеченні процесу доказування через виконання функцій збирання, дослідження, оцінки, використання доказів¹.

У юридичній літературі метою освідчування називають виявлення або засвідчення слідів злочину², тілесних ушкоджень³, інших властивостей та ознак⁴, а також наявності або відсутності в особи психічних розладів⁵, інших ознак, що дають підстави для висновку про зв'язок певної особи з подією⁶. На наше переконання, таке розширення мети освідчування потребує належної аргументації та обґрунтування. В іншому разі занадто широке тлумачення зазначеного поняття суперечитиме процесуальній нормі КПК України, якою врегульовано порядок проведення освідчування, і буде виходити за межі вказаної в ній безпосередньої мети.

Неоднозначність визначення мети освідчування встановлено нами під час проведення в 2009–2012 роках анкетування 441 слідчого органів внутрішніх справ України. На запитання, чи проводиться освідчування з метою встановлення на тілі особи *слідів злочину*, позитивно відповіли 234 слідчі (53,1 % від загальної кількості опитаних), указавши при цьому, що цю дію вони проводили як до, так і після порушення кримінальної справи. Про проведення освідчування з метою встановлення слідів злочину, однак лише після порушення кримінальної справи, зазначили ще 117 слідчих (26,5 %), а 7 слідчих (1,6 %) зауважили, що із цією ме-

¹ Черноус Ю. М. Слідчі дії: поняття, сутність, напрями розвитку та удосконалення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Черноус Юлія Миколаївна. – К., 2005. – С 15.

² Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальна регламентація слідчих дій: [моногр.] / Л. М. Лобойко, А. П. Черненко. – Дніпропетровськ : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2006. – С. 132; Стахівський С. М. Слідчі дії як основні засоби збирання доказів: [наук.-практ. посіб.] / Стахівський С. М. – К.: Атіка, 2009. – С. 31.

³ Логінова В. В. Особливості проведення освідчування при розслідуванні тілесних ушкоджень / В. В. Логінова // Вісн. Луган. держ. ун-ту внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – 2008. – Спец. вип. № 5. – Ч. 3. – С. 120.

⁴ Грошевой Ю. М. Досудове розслідування кримінальних справ: навч.-практ. посіб. / [Грошевой Ю. М., Вапнярчук В. В., Капліна О. В., Шило О. Г.]; за заг. ред. Ю. М. Грошевого. – Х.: Вид. «ФІНН», 2009. – С. 104; Криміналістика: учеб. для вузов / [Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Россинская Е. Р.]; под ред. Р. С. Белкина. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: НОРМА, 2007. – С. 570.

⁵ Пукач І. Б. Проблемні питання проведення освідчування до порушення кримінальної справи / І. Б. Пукач // Захист прав і свобод людини та громадянина: напрями реалізації в Україні: матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 10 лют. 2009 р. – Тернопіль, 2009. – С. 41.

⁶ Белкин Р. С. Тактика следственных действий / Р. С. Белкин, Е. М. Лифшиц. – М., 1997. – С. 79.

тою проводили освідування до порушення кримінальної справи. Лише 83 слідчі (18,8 %) цілком правильно, на наш погляд, визначили, що, відповідно до процесуальних вимог, освідування з метою встановлення на тілі особи слідів злочину вони не проводили, оскільки в цьому разі потрібно було призначати судово-медичну експертизу. Результати анкетування засвідчили неоднакове розуміння практичними працівниками необхідності проведення освідування, тому нагальною є потреба подальшого його дослідження не лише на теоретичному, а й на законодавчому рівнях.

Аналіз досвіду зарубіжних країн щодо цього питання виявив більш розширене, ніж у законодавстві України, визначення мети освідування у кримінальному провадженні. Зокрема, у частині 1 статті 119 КПК Республіки Молдова регламентується проведення освідування для встановлення на тілі особи слідів злочину або наявності в неї особливих прикмет¹. Ще ширше визначає мету цієї слідчої (розшукової) дії законодавство інших країн. Відповідно до частини 1 статті 168 Кримінально-процесуального закону (КПЗ) Латвійської Республіки освідування проводять з метою виявлення слідів злочинного діяння, особливих прикмет, а також з'ясування особливого фізіологічного стану та фізичного розвитку особи². У частині 1 статті 179 КПК Російської Федерації зазначено, що освідування здійснюють за необхідності виявлення на тілі особи особливих прикмет, слідів злочину, тілесних ушкоджень, стану сп'яніння або інших ознак, які мають значення для справи³. Аналогічно сформульовано мету освідування в частині 1 статті 206 КПК Республіки Білорусь⁴. Цікавим є визначення мети цієї слідчої дії в кримінально-процесуальному законодавстві Республіки Узбекистан. Так, відповідно до статті 142 КПК Республіки Узбекистану, провадження освідування відбувається, коли необхідно виявити на тілі людини властивості та ознаки, що мають значення для справи, особливі прикмети, дані про фізичний розвиток, плями, подряпини, садна, синці, виявити стан алкогольного сп'яніння, інший фізіологічний стан⁵.

¹ Уголовно-процессуальный кодекс Республики Молдова : [Электронный ресурс]. – Режим доступа :

<http://www.legislationline.org/ru/documents/section/criminal-codes>.

² Уголовно-процессуальный закон Латвийской Республики / Biznesa informācijas birojs. – Rīga, 2007. – 212 с.

³ Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации : [Электронный ресурс]. – Режим доступа :

<http://www.legislationline.org/ru/documents/section/criminal-codes>.

⁴ Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь : по состоянию на май 2012 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа :

<http://pravo.kulichki.com/vip/upk/>.

⁵ Уголовно-процессуальный кодекс Республики Узбекистан : по состоянию на июнь 2012 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа :

http://fmc.uz/legisl.php?id=k_ug_pr_17.

На перший погляд, розширення мети, якої можна досягнути під час проведення освідування, мало б бути позитивно сприйнято науковцями та практичними працівниками, однак воно спричинило заперечення, які не можна визнати безпідставними. Наприклад, С. А. Шейфер зауважує, що слідчий простим спостереженням не може виявити в особи стан сп'яніння, бо звичайні ознаки цього стану: запах алкоголю, невпевнена хода, плутане мовлення, червоний колір обличчя тощо – багатозначні й можуть бути притаманні іншим станам людини: хворобі, яка супроводжується прийомом ліків, утомі, страху тощо. Тому в цій ситуації слідчий має направити особу до відповідної медичної установи, у якій із застосуванням прийомів судово-медичного дослідження спеціаліст дійде висновку щодо цього питання. Однак слід з'ясувати, чим ця діяльність буде різнитися з експертизою¹. Поділяючи висловлену думку, зауважимо, що визначення стану організму людини, зокрема сп'яніння, потребує використання спеціальних знань і його слід вирішувати під час проведення огляду, а не освідування. Саме так донедавна було вирішено це питання у спільному наказі МВС України, Міністерства охорони здоров'я України (МОЗ) та Міністерства юстиції України «Про затвердження Інструкції про порядок направлення громадян для огляду на стан сп'яніння в заклади охорони здоров'я та проведення огляду з використанням технічних засобів» від 24 лютого 1995 року № 114/38/15-36-18². Нині цей наказ скасовано, однак чинною є постанова Кабінету Міністрів України від 17 грудня 2008 року № 1103, якою затверджено Порядок направлення водіїв транспортних засобів для проведення огляду з метою виявлення стану алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, і проведення такого огляду³. Цю дію можуть здійснювати або вповноважена особа Державтоінспекції на місці зупинки транспортного засобу з використанням спеціальних технічних засобів, дозволених до застосування МОЗ і Держспоживстандартом України, або лікар закладу охорони здоров'я в будь-який час доби за методикою та із застосуванням приладів, дозволених для використання МОЗ України. На наш

¹ Шейфер С. А. Проблемы развития системы следственных действий в УПК РФ / С. А. Шейфер // Уголовное право. – 2002. – № 3. – С. 92.

² Інструкція про порядок направлення громадян для огляду на стан сп'яніння в заклади охорони здоров'я та проведення огляду з використанням технічних засобів : наказ МВС, Міністерства охорони здоров'я та Міністерства юстиції України від 24 лют. 1995 р. № 114/38/15-36-18 (Нормативний документ МВС, Міністерства охорони здоров'я та Міністерства юстиції України. Інструкція) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0055-95>.

³ Про затвердження Порядку направлення водіїв транспортних засобів для проведення огляду з метою виявлення стану алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, і проведення такого огляду : Постанова Кабінету Міністрів України від 17 груд. 2008 р. № 1103 [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1103-2008-%D0%BF>.

погляд, у цьому випадку цілком слушно йдеться саме про огляд, під час проведення якого визначають фізичний стан особи. Адже освідування не передбачає й не може передбачати будь-які дослідження над людиною.

Протилежну позицію про те, що під час освідування можливе встановлення стану людини, обґрунтовують, зокрема, Д. С. Карев¹, М. І. Бажанов², Д. Л. Василенко³. Однак, не випадково, на нашу думку, норму щодо освідування розміщено в тій самій главі КПК України, що й огляд. За пізнавальними прийомами й сутністю огляд й освідування мають багато спільного й різняться лише об'єктом пізнавальної діяльності: для освідування – це тіло живої людини. Шляхом звичайного огляду тіла людини можна виявити лише зовнішні ознаки, а не внутрішні властивості й стани організму, що потребує спеціального дослідження. Оскільки ні слідчий, ні судовий медик таких досліджень не проводять, а лише документують зовнішні ознаки на тілі людини, установлені ними візуально чи з використанням найпростіших технічних засобів (збільшувальне скло, ліхтар, лінійка тощо), виявлення так званих ознак сп'яніння або вживання наркотичних речовин може зумовити потребу проведення ґрунтовнішого огляду, забору й дослідження крові, сечі тощо, а під час кримінального провадження – призначення експертизи. Саме тому науковці Російської Федерації цілком слушно вносять пропозицію про вилучення із відповідної статті КПК положення про те, що освідування призначають для виявлення стану сп'яніння⁴.

Отже, незважаючи на те, що кримінальне процесуальне законодавство України не передбачає проведення освідування для встановлення алкогольного сп'яніння особи, у теорії та практиці кримінального процесу питання про підстави проведення освідування у випадках, коли необхідно встановити стан людини, залишається дискусійним.

У контексті реформування кримінального процесуального законодавства України цікаво зазначити, що розширене визначення мети освідування, обумовлене вимогами правозастосовної діяльності, запропонували також автори діючого КПК України. Якщо за частиною 1 статті 193 КПК України 1960 року метою освідування було визначено виявлення або засвідчення наявності в обвинуваченого, підозрюваного або в потерпілого чи свідка виключно особливих прикмет, то з прийм-

¹ Карев Д. С. Допзнание и предварительное следствие / Д. С. Карев // Советский уголовный процесс : [учеб.] / под ред. Д. С. Карева. – М. : Юрид. лит., 1975. – С. 237.

² Бажанов М. И. Предварительное следствие / М. И. Бажанов // Советский уголовный процесс : [учеб.] / Бажанов М. И. ; под общ. ред. М. И. Бажанова и Ю. М. Грошевого. – К. : Вища шк., 1978. – С. 221.

³ Василенко Д. Л. Обмеження окремих прав громадян під час досудового провадження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Василенко Дмитро Леонідович. – К., 2008. – С. 78.

⁴ Букаев Н. Проблемы производства освидетельствования как следственного действия по УПК РФ / Н. Букаев, Н. Гребнева // Закон и жизнь. – 2004. – № 10. – С. 13.

яттям і набранням чинності КПК України 2012 року під час проведення освідування додано й іншу мету – виявлення на тілі особи слідів кримінального правопорушення (частина 1 статті 241 цього Кодексу).

З цього приводу Є. Д. Лук'янчиков зазначає, що у процесі пізнавальної діяльності з розкриття злочину спочатку досліджують його сліди (предмети, факти), які згодом можуть стати судовими доказами. Тому слід розрізняти «фізичне» виявлення майбутніх джерел доказів і початок формування доказів у кримінальному процесі шляхом застосування передбачених для цього законом засобів¹. Тож для аналізу доцільності проведення освідування з метою виявлення або засвідчення в особи слідів злочину доцільно розглянути зазначене поняття.

У криміналістиці сліди злочину розглядають у широкому та вузькому значеннях. Сліди злочину в широкому значенні – це будь-які зміни в навколишньому середовищі, причинно пов'язані з подією злочину².

У вузькому (трасологічному) значенні слідами злочину є матеріальні фіксовані відображення зовнішньої будови одного об'єкта на іншому, а також нашарування, відшарування та інші подібні їм результати механічного, термічного, хімічного та інших впливів³. Їх називають слідами-відображеннями (сліди рук, ніг, транспортних засобів, знарядь злочину тощо). За їх допомогою можна встановити тотожність або визначити групову належність об'єкта, який залишив сліди, виявити механізм утворення слідів, обставини їх виникнення та інші питання, пов'язані з установленням умов і механізму вчинення злочинів.

Розглядаючи сліди злочину як джерела криміналістичної інформації, М. В. Салтевський визначає їх як ідеальні та матеріальні відображення, що є джерелами відомостей, інформації для пізнання події злочину. Поділяючи джерела інформації на особистісні (люди) та речові (речі), цей автор дійшов висновку, що люди як матеріальні тіла відображають енергетичний вплив матеріально – на тілі залишаються сліди-зміни живої тканини людини⁴. Отже, до особистісних слідів злочину, установлюваних під час освідування, можна віднести сліди нігтів, зубів, тілесні ушкодження тощо. Тому

¹ Лук'янчиков Є. Д. Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів : [моногр.] / Лук'янчиков Є. Д. – К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2005. – С. 52.

² Когутин І. І. Криміналістика : [курс лекцій] / Когутин І. І. – К. : Атіка, 2008. – С. 59; Криміналістика : учеб. для вузов / [Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Россинская Е. Р.]; под ред. Р. С. Белкина. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : НОРМА, 2007. – С. 195; Криміналістика : підруч. / [Шепітько В. Ю., Коновалова В. О., Журавель В. А. та ін.]; / за ред. проф. В. Ю. Шепітька. – Х. : Право, 2008. – С. 59.

³ Криміналістика. Академічний курс : підруч. / [Т. В. Варфоломеева, В. Г. Гончаренко, В. І. Бояров та ін.]. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – С. 97; Скригонюк М. І. Криміналістика : [підруч.] / Скригонюк М. І. – К. : Атіка, 2005. – С. 468; Шеремет А. П. Криміналістика : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Шеремет А. П. – К. : Центр учбової л-ри, 2009. – С. 104.

⁴ Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : [підруч.] / Салтевський М. В. – К. : Кондор, 2005. – С. 86–89.

виокремлювати як мету освідування виявлення або засвідчення в особи тілесних ушкоджень, як пропонують О. А. Борідько та В. В. Логінова¹, недоцільно, оскільки це поняття охоплено визначенням слідів злочину. Ми поділяємо точку зору авторів, які визначають сліди злочину як будь-які тілесні пошкодження, кров та інші сліди².

Речі – прості матеріальні об'єкти – відображають взаємодію шляхом елементарного копіювання або поділу цілого на частини, тобто джерелом безпосередньо є предмет, його частина або копії його контактуючих частин (сліди-предмети, сліди-відображення, сліди-речовини)³. Стосовно матеріальних носіїв інформації, що використовуються для розкриття злочинів, можна говорити про інформацію, яка свідчить про ознаки (властивості) об'єкта відображення, у тому числі про суб'єкта дії, та про інформацію щодо ознак механізму дії (події)⁴. Так, мікросліди у вигляді пилу, бруду, плям, часток різноманітних речовин, кров, слина, запахи може бути встановлено й на одязі освідуваної особи. Слід зауважити, що сліди злочину, установлені під час освідування, мають бути матеріального характеру і сприйматися на рівні чуттєвого пізнання.

Сліди злочину є результатом контакту особи, яка підлягає освідуванню, з:

- іншою людиною (сліди крові, мозкової речовини, волосся, волокна одягу);
- засобами вчинення злочину (сліди порошку, мастила);
- предметами обстановки місця злочину (частки ґрунтового-рослинного походження, скла)⁵;
- звіром, домашньою твариною⁶ (укуси, шерсть).

Стосовно освідування О. А. Подопрігора та В. І. Ігнашин визначають сліди злочину як наслідки злочину, що виявляються в змінах зовнішніх характеристик стану тіла людини⁷.

¹ Борідько О. А. Освідування та тактика його проведення при розслідуванні умисних тілесних ушкоджень [Електронний ресурс] / О. А. Борідько, В. В. Логінова. – Режим доступу : www.radnuk.info/statti/555-kriminalist/14626-2011-01-18. - Назва з титул. екрану. – С. 1.

² Следственные действия (процессуальная характеристика, тактические и психологические особенности) : учеб. пособие для вузов МВД СССР / [А. К. Гаврилов, Ф. В. Глазырин, С. П. Ефимичев и др.] – Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1984. – С. 53.

³ Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : [підруч.] / Салтевський М. В. – К. : Кондор, 2005. – С. 88.

⁴ Лук'янчиков Є. Д. Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів : [моногр.] / Лук'янчиков Є. Д. – К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2005. – С. 59.

⁵ Щербаковский М. Г. Криміналістика : пособие по подгот. к гос. (выпускному) комплексному экзамену / Щербаковский М. Г. – Х. : Прометей-Прес, 2004. – С. 53.

⁶ Скригонюк М. Криміналістична термінологія : [навч. посіб.] / Скригонюк М. – К. : Вид.-поліграф. центр «Київський університет», 2003. – С. 97.

⁷ Подопрігора А. А. Новый справочник следователя: осмотр, освидетельствование, следственный эксперимент / А. А. Подопрігора, В. И. Игнашин. – Ростов н/Д. : Феникс, 2006. – С. 179.

Таким чином, визначення метою освідчування у кримінальному процесуальному законодавстві України встановлення слідів кримінального правопорушення відповідає потребам практичної діяльності, оскільки їх виявлення на тілі чи одязі конкретної людини може свідчити про: спробу проникнення на місце вчинення кримінального правопорушення; спробу його вчинення; виготовлення або підготовку знарядь; перебування особи в певному місці, зокрема й на місці події; характер дій, спрямованих на досягнення злочинного результату; контакт злочинця із жертвою злочину чи об'єктами злочинного посягання; боротьбу злочинця з потерпілим; характер дій, спрямованих на приховування кримінального правопорушення. Однак, відповідно до пункту 2 частини 2 статті 242 чинного КПК України, установлення тяжкості й характеру тілесних ушкоджень можливе лише під час проведення судово-медичної експертизи.

Поряд з терміном «сліди кримінального правопорушення», важливого значення набуває визначення змісту поняття «особливі прикмети», оскільки в КПК його не розкрито. У криміналістичній літературі особливі прикмети нерозривно пов'язані з ученням про зовнішні ознаки людини, які характеризують зовнішню будову тіла людини¹: особливості її голови й обличчя, статури, деякі функції її організму, а також прикмети одягу та інших речей, що постійно нею використовуються. На думку С. В. Мільюкова, особливе значення мають біологічні властивості людини, до яких належать: загальнофізичні особливості (раса, стать, вік); анатомічні (зріст, риси обличчя та інші); функціональні (постава, хода, міміка тощо), генетичні (кров, тканини тіла, потожирові речовини, що надають запах)².

Будь-яке матеріальне утворення, зокрема й людина, як стверджує В. Г. Хахановський, має певні якості. Фізичні якості, на думку цього автора, слід поділяти на два види:

– зовнішні (анатомічні) – характеризують будову тіла загалом та його частин. Зовнішні ознаки відображаються в матеріальних та ідеальних слідах. Матеріальні сліди при цьому – копії зовнішніх ознак, що утворюються внаслідок контакту й елементарного віддзеркалення. Ідеальні – розумові образи, що виникають у пам'яті людини після сприйняття ознаки;

– внутрішні (структурні) – характеризують будову тканин окремих органів, склад різноманітних виділень людського організму. Ці власти-

¹ Біленчук П. Д. Криміналістика (криміналістична техніка) : курс лекцій / [П. Д. Біленчук, А. П. Гель, В. М. Салтєвський, Г. С. Семаков]. – К. : Міжрегіон. акад. упр. персоналом, 2001. – С. 183.

² Мильюков С. В. К вопросу об идентификационно значимых свойствах человека при установлении личности в ходе раскрытия и расследования преступлений / С. В. Мильюков // Вест. криминалистики. – 2011. – Вып. 1 (37). – С. 144.

вості відображаються зовні якісно-кількісними ознаками, які надають можливість установлювати групову належність порівнюваних зразків крові, волосся, виділень людського організму (поту, слини, сперми). Отже, фізичні якості людини є джерелом криміналістичної інформації.

За механічної взаємодії тіла людини з матеріальними предметами, продовжує зазначений науковець, відбувається елементарне відображення джерела, тобто копіювання зовнішніх контурів одного об'єкта чи його частин на іншому (наприклад, утворення слідів рук, ніг, зубів, губ та інших частин тіла людини)¹.

Ознаки зовнішності поділяють на власні та супутні. До власних належать елементи й ознаки зовнішності людини, що виявляються у процесі її життєдіяльності. Ці ознаки можуть стати особливими прикметами. Супутні ознаки визначають особливості та прикмети одягу, взуття, інших предметів, які носить людина при собі².

Особливі прикмети, на думку В. Ю. Шепітька, – це відмінні особливості, які мають цінність для ідентифікації людини за ознаками зовнішності (татування, родимки, шрами)³. Особливими прикметами Ю. Г. Торбін вважає ознаки зовнішності, що виникають і виявляються як відхилення від природної (нормальної) анатомічної та морфологічної будови й розвитку тіла людини, зовнішнього вияву функцій організму, які можна сприймати на чуттєвому рівні й надають можливість установлювати тотожність або пізнання конкретної особи в процесі розкриття й розслідування злочинів⁴.

Особливі прикмети, що можуть виявлятися під час освідування, М. Г. Щербаковський поділяє на:

- особливості, аномалії анатомічної будови вроджені та набуті;
- особливості окремих елементів зовнішності;
- навички, що вказують на діяльність особи, яка підлягає освідуванню (проникнення до слизової оболонки вугільного пилу)⁵.

Водночас А. П. Шеремет особливі прикмети відносить до ознак будь-якого походження, які характеризують людину як живу динамічну систему, містяться на відкритих частинах тіла та привертають увагу з першого погляду своєю незвичайністю (формою, розміром, кольором).

¹ Хахановський В. Г. Проблеми теорії і практики криміналістичної інформатики: [моно-гр.] / Хахановський В. Г. – К.: Вид. дім «Аванпост-Прим», 2010. – С. 107.

² Криміналістика: підруч. / [Біленчук П. Д., Лисиченко В. К., Клименко Н. І. та ін.]; за ред. П. Д. Біленчука. – [2-ге вид., випр. і доп.]. – К.: Атіка, 2001. – С. 236.

³ Криміналістика: підруч. / [Шепітько В. Ю., Коновалова В. О., Журавель В. А. та ін.]; / за ред. проф. В. Ю. Шепітька. – Х.: Право, 2008. – С. 117-118.

⁴ Торбін Ю. Г. Следы и особые приметы на живых лицах: (уголовно-процессуальные и криминалистические аспекты обнаружения и использования) / Торбін Ю. Г. – М.: Юрлитинформ, 2010. – С. 76.

⁵ Щербаковський М. Г. Криміналістика: посібник по підгот. к гос. (выпускному) комплексному экзамену / Щербаковський М. Г. – Х.: Прометей-Прес, 2004. – С. 53.

З точки зору зазначеного автора, це різні анатомічні або функціональні ознаки й аномалії організму людини, що зрідка трапляються та вирізняються високою стійкістю. До них належать невідповідності розміру окремих частин тіла (рук, ніг, голови, носа тощо); кольорові аномалії, тілесні нарости, шрами, викривлення хребта, родимі плями, бородавки тощо¹.

На думку О. Г. Потапової, у кримінально-процесуальному законі визначення особливих прикмет необхідно розуміти вузько: як ознаки, що зрідка трапляються та є відхиленням від нормальної будови або стану (аномалії). Особливі прикмети – це індивідуальні ідентифікаційні ознаки особи, що не мають групової належності².

У наведених визначеннях увагу акцентовано на особливих прикметах як відхиленнях від нормального анатомічного розвитку, порушеннях функціонування організму людини із зовнішнім виявом. Загалом можна погодитися із цим розумінням особливих прикмет, ураховуючи їх специфічність та інформативність у кримінальному провадженні.

Особливі прикмети, зазвичай, доступні для спостереження та привертають увагу, надають можливість одразу виділити окрему особу з групи людей. Їх прийнято називати прикметами, що впадають в око. Вони можуть бути вродженими або набутими. До особливих прикмет, на думку В. О. Маркуся, належать:

- надзвичайно високий або низький зріст;
- горбатість, сутулість;
- виражена кульгавість, брак чи дефекти кінцівок (ніг, рук, пальців, вух тощо);
- брак ока, протез ока, більмо, сліпота, брак зубів, дефекти зубів, наявність коронок, мостів;
- аномалії мовлення (шепелявість, акцент, заїкання, ознаки діалекту тощо);
- родимі плями, родимки, веснянки, бородавки, шрами, рубці, сліди опіків, вугрі на обличчі, сліди віспи тощо³.

Як особливі прикмети С. Л. Мельник розглядає сліди пластичних операцій. У сучасному розумінні до них належать такі операції, під час яких пересаджують живі та мертві тканини від іншої людини чи тварини, а також операції, що мають за мету виправлення форми або зміну

¹ Шеремет А. П. Криміналістика : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Шеремет А. П. – К. : Центр учбової л-ри, 2009. – С. 184.

² Потапова А. Г. Освидетельствование в уголовном судопроизводстве России: процессуальный аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Потапова Алена Георгиевна. – Челябинск, 2007. – С. 184.

³ Маркус В. О. Криміналістика : [навч. посіб.] / Маркус В. О. – К. : Кондор, 2007. – С. 237-238.

положення органів¹. Виникнення рубців – неминучі наслідки будь-якої хірургічної операції². Тож пошук шрамів як особливих прикмет, що залишилися після пластичної операції, так само може бути метою проведення освідчування.

До особливих прикмет належать також татуювання – наколоті особливою фарбою візерунки на тілі³. Татуювання посідають провідне місце серед нашкірних особливих прикмет. Це штучне порушення цілісності шкіряної поверхні особи за допомогою колючих (ріжучих) інструментів і подальше введення в шкіру фарбованих речовин з метою отримання стійких малюнків й інших зображень⁴. За своїм змістом, формою вони можуть бути у вигляді окремих цифр, букв, словосполучень, зображень людей, звірів, птахів, міфологічних сюжетів тощо. Деякі татуювання є змістовними витворами, виконаними на досить високому художньому рівні. Найчастіше татуювання трапляються в людей, які відбували покарання в місцях позбавлення волі, а також у військових і цивільних моряків, військовослужбовців, передусім десантників, морських піхотинців, спецназівців та інших. У злочинному середовищі татуювання часто відображають протиправні наміри, соціально-моральні установки, загальний характер кримінальної символіки або визначають місце татуйованого в злочинній ієрархії⁵. Їх розміщення може бути різноманітне: від фаланг пальців рук до стоп ніг, як на відкритих ділянках тіла, так і на закритих одягом, головними уборами чи взуттям.

Досліджуючи татуювання як особливі прикмети, важливо визначати криміналістичне значення «кримінального» татуювання та встановлювати можливості використання отриманої інформації про його прихований зміст під час розкриття й розслідування злочинів, учинених особами, які перебували в установах виконання покарань. На думку А. П. Геля, шляхом тлумачення прихованого змісту «кримінального» татуювання особи можна отримати інформацію про: відомості персоналістичного характеру; соціальне становище; пам'ятні події в житті засудженого; ставлення до злочинських правил і звичаїв; етапи злочинної

¹ Мельник С. Л. Использование специальных знаний при освидетельствовании с целью обнаружения следов пластических операций / С. Л. Мельник // Рос. следователь. – 2008. – № 20. – С. 2.

² Белоусов А. Е. Рубцы как глобальная проблема пластической хирургии / А. Е. Белоусов // Анналы пластической, реконструктивной и эстетической хирургии. – 2004. – № 4. – С. 41.

³ Криміналістика: підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / [Глібко В. М., Дудніков А. Л., Журавель В. А. та ін.]; за ред. В. Ю. Шепітька. - К.: Вид. дім «Ін Юре», 2001. – С. 164.

⁴ Мильяненков Л. А. По ту сторону закона: энциклопедия преступного мира / Мильяненков Л. А. [оформл. Г. Семенова]. – СПб.: Ред. журн. «Дамы и господа», 1992. – С. 4.

⁵ Капитанский А. И. Искусство криминальной татуировки: [кн.-альбом] / А. И. Капитанский, В. И. Литвин. – К.: Логос, 1998. – С. 18.

діяльності засудженого; вид режиму установи, у якій відбував покарання засуджений; вид виправно-трудової установи, у якій відбував покарання засуджений; склад учиненого злочину; злочинну спеціалізацію та кваліфікацію; спосіб і місце вчинення злочину засудженим; наявність злочинного досвіду; статус у злочинній ієрархії; належність до конкретного злочинного угруповання; причини злочинного способу життя; наявність негативних звичок; сексуальну орієнтацію; ставлення до навколишніх; особистісні якості; особистісні поведінкові установки; ставлення до соціальних інститутів та норм; психологічний стан; естетичні уподобання; ставлення до релігії тощо. Зазначений автор вважає, що, на відміну від інших особливих прикмет зовнішності засудженого, «кримінальне» татуювання може бути джерелом такої значної за обсягом інформації, яка надає можливість отримати відомості не лише про фізичні властивості особи – ознаки її зовнішності та їх особливості, а й інші (соціальні, психологічні властивості й ознаки особи тощо). Необхідно враховувати, що «кримінальне» татуювання виконує також і комунікативну функцію – за його допомогою злочинці розпізнають «своїх» серед інших людей. «Кримінальне» татуювання є, водночас, і знаковою системою спілкування, і засобом стигматизації та прикрашання¹.

Поділяючи позицію щодо значущості інформації, похідної від татуювання, додамо, що шляхом проведення освідування особи з метою виявлення татуювання як особливих прикмет отримують факти, що характеризують особу обвинуваченого як обставину, що підлягає доказуванню відповідно до пункту 4 частини 1 статті 91 КПК України. Водночас в частині 1 статті 88 КПК України визначено пряму заборону використання доказів, які стосуються судимостей особи або вчинення нею інших правопорушень, що не є предметом кримінального провадження, відомостей щодо характеру особи та його окремих рис на підтвердження її винуватості. Аналіз указаної норми КПК свідчить про таке: якщо пошук татуювань на тілі особи здійснюють з метою перевірки та підтвердження показань потерпілих чи свідків, отриману інформацію можна й необхідно використовувати як докази, а протокол освідування – як джерело доказів. В інших випадках наявність на тілі підозрюваного татуювань можна використати з тактичною метою лише як орієнтовну інформацію щодо цієї особи.

Проанкетовані нами слідчі МВС України, визначаючи поняття особливих прикмет, віднесли до них такі ознаки зовнішності: татуювання –

¹ Гель А. П. Криміналістичний аспект дослідження особи, засудженої до позбавлення волі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / А. П. Гель. – К., 2002. – С. 11–12.

265 слідчих (60,1 %); шрами – 257* слідчих (58,3 %); родимі плями, родимки – 170 слідчих (38,5 %); фізичні вади – 64 слідчі (14,5 %); брак частин тіла – 62 слідчі (14,1 %); анатомічні особливості – 58 слідчих (13,2 %); травми та рубці – 30 слідчих (6,8 %); бородавки – 19 слідчих (4,3 %); опіки – 18 слідчих (4,1 %); тілесні uszkodження – 15 слідчих (3,4 %); кульгання – 14 слідчих (3,2 %); колір волосся – 10 слідчих (2,3 %); синці – 8 слідчих (1,8 %); порізи – 6 слідчих (1,4 %); характерне мовлення – 5 слідчих (1,1 %); будова зубів і зубних протезів – 5 слідчих (1,1 %); особливості одягу – 1 слідчий (0,2 %); плями крові та хімічні речовини – 1 слідчий (0,2 %).

З відповідями практичних працівників на зазначене питання загалом можна погодитися. Водночас плями крові та хімічних речовин навряд можна вважати особливими прикметами – вони можуть бути слідами злочину як ознаки, що мають значення для справи.

Слід зауважити, що не лише сама людина має особливі прикмети, до них можуть належати й особливості одягу. Однак питання огляду одягу особи під час проведення освідування в юридичній науці є дискусійним. Зокрема, А. К. Гаврилов зазначає: якщо під час проведення освідування виникає необхідність оглянути одяг, то такий огляд не є змістом освідування¹. Цю думку поділяє М. Г. Щербаковський, уважаючи, що до особистого обшуку входить огляд одягу та взуття особи, якого немає під час освідування². У таких випадках, зазначає З. З. Зінатуллин, необхідно проводити дві самостійні слідчі дії – огляд одягу та освідування³. З позицією цього науковця погоджується низка російських криміналістів, які вважають, що освідування може супроводжуватися оглядом одягу, проте ці дії оформлюють різними процесуальними документами – протоколом освідування та протоколом огляду одягу⁴. Натомість, на думку С. О. Сафронова, за наявності необхідності слідче освідування може бути доповнене оглядом одягу, результати якого потрібно фіксувати у протоколі освідування⁵.

* За умовами анкетування, це питання може передбачати декілька варіантів відповідей.

¹ Следственные действия (процессуальная характеристика, тактические и психологические особенности): учеб. пособие для вузов МВД СССР / [А. К. Гаврилов, Ф. В. Глазырин, С. П. Ефимичев и др.]. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1984. – С. 53.

² Щербаковский М. Г. Криминалистика: пособие по подгот. к гос. (выпускному) комплексному экзамену / Щербаковский М. Г. – Х.: Прометей-Прес, 2004. – С. 54.

³ Зинатуллин З. З. Уголовно-процессуальное принуждение и его эффективность (Вопросы теории и практики) / Зинатуллин З. З. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1981. – С. 110.

⁴ Криминалистика: учеб. для вузов / [Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Росинская Е. Р.]; под ред. Р. С. Белкина. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: НОРМА, 2007. – С. 570–571.

⁵ Сафронов С. О. Методика розслідування умисного заподіяння тяжких і середньої тяжкості тілесних uszkodжень / Сафронов С. О. – Х., 2003. – С. 120.

Ми схиляємося до позиції, згідно з якою під час освідчування підлягає огляду як тіло живої людини, так й одяг, у якому особа перебуває під час проведення цієї слідчої (розшукової) дії. Наведене твердження раніше відповідало положенню частини першої статті 193 КПК України 1960 року, де було регламентовано, що за необхідності виявити або засвідчити наявність в обвинуваченого, підозрюваного або в потерпілого чи свідка особливих прикмет слідчий проводить освідчування. Відповідно до змісту зазначеної процесуальної норми, не мало значення, які саме особливості особи буде встановлено: функціональні чи анатомічні, власні чи супутні, зокрема й особливі прикмети одягу. Тож положення щодо огляду одягу та взуття під час проведення освідчування, на наше переконання, має бути зафіксовано також у частині 1 статті 241 КПК України 2012 року.

Водночас привертає увагу та обставина, що в частині 1 статті 241 КПК України прямо зазначено про проведення освідчування для виявлення саме на тілі особи слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет, якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу. На наш погляд, така конструкція цієї норми суттєво знижує інформативне значення освідчування як самостійної слідчої (розшукової) дії, спрямованої на збирання доказів відповідно до частини 2 статті 93 КПК України.

Аналізуючи питання особливих прикмет одягу, розглянемо семантичне тлумачення поняття «прикмета». У Тлумачному словнику російської мови визначено, що це відмітні властивості, ознаки, за якими можна впізнати кого-небудь або що-небудь¹. Аналогічним є визначення цього поняття у Великому тлумачному словнику сучасної української мови². Тож до цих прикмет, на наш погляд, можуть належати предмети як живої, так і неживої природи, зокрема предмети одягу: незвичайно великі або малі розміри предметів одягу, незвичний покрій або фасон, наявність різних специфічних деталей і фурнітури (гудзики своєрідної форми, пряжки, брошки-вензелі, монограми, аплікації тощо); яскравий колір одягу або розфарбовування предметів одягу; невідповідність одягу порі року. До особливих прикмет взуття належать, наприклад, дуже висока платформа, незвичні для певних місць форма, покрій чи разучий колір. Особливі прикмети мають і предмети, які людина постійно носить при собі: окуляри, парасольки, тростини, сумки й портфелі, прикраси тощо.

¹ Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений [Электронный ресурс] / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – М.: CD - изд-во «Media Group», 2012. – 1 электрон. опт. диск (CD-ROM): цветн.; 12 см. – Систем. требования: Pentium-100; 32 Mb RAM; CD-ROM Windows 98/XP. – Название с титул. экрана.

² Великий тлумачний словник сучасної української мови [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.

На одязі та взутті можуть зберегтися різні сліди злочину, зокрема: сліди від впливу знаряддя вчинення злочину, кров, сперма, різні мікро-частини, що стосуються розслідуваної події. Одночасне освідування й зіставлення наявних на тілі особи, яку освідують, слідів з різними слідами на одязі, взутті дозволяє повно й точно встановити динаміку подій, які мали місце в минулому. У цьому контексті погодимося з Д. Л. Василенком, який зазначив, що не на шкоду повноті та якості проведення слідчої дії цим досягається економія часу й процесуальних коштів¹.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що мета та завдання освідування як передбаченої КПК України слідчої (розшукової) дії хоча й взаємозалежні між собою категорії, але вони є різними за своєю сутністю. Так, метою освідування, яку пропонуємо визначати як безпосередню, є виявлення на тілі підозрюваного, свідка чи потерпілого слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет, якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу. Загальною метою освідування як слідчої (розшукової) дії є формування доказів, зафіксоване у протоколі освідування. Натомість завданням освідування є виконання комплексу процесуальних дій відповідно до вимог процесуального закону, спрямованих на пошук слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет, до яких належать не лише ознаки зовнішності (будова і розвиток тіла людини, зовнішній вияв функцій організму), які можна сприймати на чуттєвому рівні й надають можливість установлювати тотожність конкретної особи під час розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, а й одяг загалом, його окремі предмети та елементи.

§ 1.3. Місце і значення освідування в системі засобів збирання доказів у кримінальному провадженні

Збирання доказів та їх джерел, як слушно зазначав М. М. Михеєнко, – це врегульована кримінально-процесуальним законом діяльність особи, яка провадить дізнання, слідчого, прокурора, суду². При цьому відповідно до процесуальної форми здійснюють пошук не лише фактичних даних, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню, а й їх процесуальних джерел. Тож пошук і

¹ Василенко Д. Л. Обмеження окремих прав громадян під час досудового провадження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Василенко Дмитро Леонідович. – К., 2008. – С. 77.

² Михеєнко М. М. Доказывание в советском уголовном судопроизводстве / Михеєнко М. М. – К. : Вища шк., 1984. – С. 11.

виявлення носіїв інформації – перший етап процесу збирання доказів, оскільки отримати необхідні дані не можна, не знайшовши їх джерел¹.

Засоби збирання доказів регламентовано в частинах 2, 3 статті 93 КПК України, де визначено, що збирання доказів здійснюється сторонами кримінального провадження, а також потерпілим. Сторона обвинувачення здійснює збирання доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій, витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових і фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, проведення інших процесуальних дій, передбачених цим Кодексом. Сторона захисту, потерпілий здійснюють збирання доказів шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових і фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок; ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, а також шляхом здійснення інших дій, які здатні забезпечити надання суду належних і допустимих доказів.

За КПК України засоби збирання доказів у кримінальному провадженні можна поділити на:

- 1) зібрані стороною обвинувачення, до яких належать:
 - проведення слідчих (розшукових) дій;
 - проведення негласних слідчих (розшукових) дій;
 - витребування й отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових і фізичних осіб речей, документів, відомостей;
 - витребування висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок;
 - проведення інших процесуальних дій, передбачених КПК України;
- 2) зібрані стороною захисту, потерпілим, серед яких:
 - витребування й отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових і фізичних осіб речей, копій документів, відомостей;
 - витребування висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок;
 - ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій;
 - здійснення інших дій, які можуть забезпечити надання суду належних і допустимих доказів.

¹ Коваленко Є. Г. Наукові засади кримінально-процесуального доказування : [моногр.] / Коваленко Є. Г. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – С. 152.

Крім цього, докази може бути отримано на території іноземної держави внаслідок здійснення міжнародного співробітництва під час кримінального провадження.

Серед засобів збирання доказів важливе місце посідають слідчі дії, спрямовані на виявлення, фіксацію та перевірку доказів. Ці процесуальні дії мають переважно примусовий характер, їх виконують уповноважені особи в процесі розслідування злочинів¹. Вирішуючи питання про те, який спосіб отримання доказів варто використовувати, слід керуватися тим, що порядок провадження слідчої дії забезпечує визначені гарантії отримання достовірної інформації².

Необхідність визначення на законодавчому рівні переліку слідчих (розшукових) дій як засобів збирання доказів у кримінальному провадженні є нагальною потребою практичної діяльності органів досудового розслідування. Цей напрям обрав законодавець під час прийняття КПК України 2012 року, зазначивши в частині 2 статті 93, хоча й бланкетно, що засобами збирання доказів є проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, передбачених цим Кодексом.

Під час здійснення кримінального провадження важливо обрати таку процесуальну дію, яка в кожній конкретній ситуації є оптимальною, доцільною і такою, що забезпечить досягнення позитивного результату в процесі збирання доказів. Залежно від мети й завдань проведення, складу учасників, процесуального порядку тощо, окремі слідчі (розшукові) дії мають як певні подібні, так і відмінні риси.

Наприклад, *освідчування* та *обшук особи* мають деякі загальні процесуальні риси: їх проведення можливе в примусовому порядку, але без застосування дій, що принижують гідність особи або є небезпечними для її здоров'я. Проте необхідно зважати на низку відмінностей між зазначеними слідчими (розшуковими) діями.

Зокрема, обшук особи, відповідно до частини 5 статті 236 КПК України (особистий обшук) має проводити посадова особа однієї статі з особою, яку обшуковують. Слідчий, прокурор не вправі бути присутніми як під час особистого обшуку (частина 5 статті 236 КПК України), так і під час освідчування особи іншої статі, якщо це пов'язано з необхідністю її оголошувати (частина 2 статті 241 КПК України).

Особистий обшук можуть проводити стосовно будь-якої особи, незалежно від її процесуального статусу, на відміну від освідчування, що може бути застосовано лише до визначених осіб – підозрюваного, свід-

¹ Борець Т. Поняття та основні ознаки слідчих дій / Т. Борець // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 8 (140). – С. 127.

² Коваленко Є. Г. Наукові засади кримінально-процесуального доказування : [моногр.] / Коваленко Є. Г. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – С. 157.

ка чи потерпілого. Слід зауважити, що за КПК України нині не передбачено освідування обвинуваченого. Відповідно до частини 2 статті 42 цього Кодексу, обвинуваченим є особа, обвинувальний акт щодо якої передано до суду в установленому порядку. Отже, за КПК України не визначено процесуальний статус обвинуваченого на стадії досудового розслідування й, відповідно, не унормовується його освідування. Не розроблено процесуальне врегулювання проведення освідування обвинуваченого і в судовому провадженні в першій інстанції.

Відповідно до частини 7 статті 223 КПК України, як освідування, так й особистий обшук здійснюють за обов'язкової участі не менше ніж двох понять. Однак процесуальною формою провадження цих двох слідчих (розшукових) дій передбачено й відмінності: під час проведення освідування та застосування при цьому безперервного відеозапису понять можна не запрошувати. Натомість обшуку особи, яка перебуває в житлі чи іншому володінні особи під час проведення там обшуку (частина 5 статті 236 КПК України), виняток із загального правила не стосується.

В аналізованих КПК України є відмінності щодо визначення суб'єкта проведення вказаних слідчих дій. У КПК України немає чіткої вказівки на суб'єкт проведення обшуку особи, а зазначено лише, що обшук осіб може бути проведено за рішенням слідчого чи прокурора (частина 5 статті 236 КПК України), якщо є достатні підстави вважати, що вони переховують при собі предмети або документи, які мають значення для кримінального провадження. У частині 1 статті 241 КПК України регламентовано проведення освідування слідчим, прокурором.

Особистий обшук різниться з освідуванням також своєю спрямованістю, що полягає в пошуку знярядь злочину, предметів, цінностей і документів, що приховує при собі особа, з метою їх виявлення й вилучення. Об'єктом освідування є тіло людини та її одяг, а під час особистого обшуку об'єктом можуть бути й інші предмети, що знаходяться при обшукуваній особі (портфелі, сумки, пакети тощо). Кінцева мета особистого обшуку полягає у виявленні та вилученні приховуваних предметів, документів, які мають значення для кримінального провадження. Водночас під час освідування виявлені особливі прикмети вивчають, зіставляють з раніше зібраними доказами, за необхідності вимірюють й описують у протоколі цієї слідчої (розшукової) дії.

Згідно з частиною 3 статті 208 та частиною 5 статті 236 КПК України, обшук осіб проводять, якщо є достатні підстави вважати, що ці особи переховують при собі предмети або документи, які мають значення для кримінального провадження. До проведення освідування таких виmog закон не пред'являє. Освідування, відповідно до частини 1 статті 241 КПК України, здійснюють для виявлення на тілі підозрюваного,

свідка чи потерпілого слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет.

Також освідчування різниться з особистим обшуком за формальною підставою проведення. За КПК України освідчування здійснюють на підставі постанови прокурора (частина 2 статті 241), обшук особи – за рішенням слідчого чи прокурора (частина 5 статті 236), причому, відповідно до частини 3 статті 110 цього Кодексу, це рішення приймають у формі постанови, якщо слідчий, прокурор визнають це за необхідне.

Також слід розглянути питання про взаємозв'язок судово-медичного освідчування та *судово-медичної експертизи живих осіб*. Названі процесуальні дії мають спільний об'єкт – тіло живої людини. У процесі їх проведення може бути встановлено сліди злочину й особливі прикмети, що є на тілі людини.

Згідно з частиною 2 статті 241 цього Кодексу, підставою для проведення освідчування (зокрема примусового) є постанова прокурора. Відповідну експертизу проводять за зверненням сторони кримінального провадження або дорученням слідчого судді чи суду (частина 1 статті 242); примусове залучення особи для проведення медичної експертизи здійснюють за ухвалою слідчого судді, суду (частина 3 статті 242 КПК України).

Судово-медична експертиза живих осіб й освідчування різняться за суттю та процесуальним порядком їх проведення. Різними є й завдання цих слідчих (розшукових) дій. Якщо освідчування спрямовано на встановлення на тілі людини слідів злочину чи особливих прикмет, то завдання судово-медичної експертизи живих осіб значно ширші. Виявлення слідів злочину або особливих прикмет – це лише початковий етап проведення експертизи, коли оглядають тіло живої людини. Потім вивчають і досліджують отримані результати із застосуванням медичних прийомів та методів з подальшим їх узагальненням у передбаченому частиною 2 статті 84 КПК України джерелі доказів – висновку експерта.

Цілком слушно зазначає І. Л. Петрухін, що основний критерій, за допомогою якого можливо провести порівняння між експертизою та освідчуванням, полягає в тому, що для встановлення експертом фактів завжди необхідні спеціальні знання, а факти, що виявляються під час освідчування, може бути встановлено й зафіксовано без застосування спеціальних медичних знань¹. Зокрема, ці факти можуть бути зафіксовані безпосередньо слідчим або прокурором.

Судово-медичну експертизу живих осіб проводить експерт, процесуальні права й обов'язки якого визначено статтею 69 КПК України. У

¹ Петрухін І. Л. Експертиза как средство доказывания в советском уголовном процессе / Петрухін І. Л. – М. : Юрид. лит., 1964. – С 81.

випадках, коли освідування здійснює лікар, його процесуальний статус є невизначеним, оскільки набуття лікарем статусу спеціаліста під час проведення освідування суперечить положенням частини 1 статті 71 КПК України. Відповідно до цієї статті, спеціаліст може надавати консультації під час досудового розслідування й судового розгляду. Таке формулювання процесуальної норми, на наш погляд, не передбачає можливості самостійного проведення освідування лікарем як спеціалістом.

Оскільки об'єктом огляду є тіло людини, закон встановлює низку процесуальних гарантій невтручання в особисте життя, зокрема гарантії захисту честі, гідності та особистої недоторканності освідуваної особи.

До процесуальних гарантій під час проведення аналізованої слідчої (розшукової) дії, на наш погляд, належать наступні положення. Насамперед це обов'язок прокурора винести мотивовану постанову про проведення освідування, в якій мають бути зазначені обставини, що є підставою для прийняття такого процесуального рішення, мотиви прийняття постанови, їх обґрунтування. Слідчий, прокурор не вправі бути присутнім при освідуванні особи іншої статі, коли це пов'язано з необхідністю оголювати особу, що підлягає освідуванню. Слідчий, прокурор, відповідно до частини 7 статті 233 КПК України, зобов'язані запросити не менше ніж двох понятих для проведення освідування. Але, як неолік, слід зазначити про відсутність положення, відповідно до якого вони мають бути однієї статі з освідуваною особою, у тому числі під час проведення освідування, пов'язаного з оголенням особи. Крім того, забороняється проводити під час освідування дії, які принижують честь і гідність освідуваної особи або є небезпечними для її здоров'я. Законодавчо закріплено обов'язок слідчого, прокурора про результати проведеного освідування скласти протокол, а у випадку проведення освідування примусово надати особі копію протоколу освідування.

Також вважаємо за доцільне доповнити частину 3 статті 241 КПК України ще однією процесуальною гарантією, а саме положенням про те, що перед початком освідування слідчий, прокурор попереджає присутніх осіб відповідно до статті 222 КПК України про недопустимість розголошення відомостей про факт, обставини і результати проведення освідування, про що зазначається у протоколі.

Таким чином, освідування – це самостійна слідча (розшукова) дія, що посідає чільне місце серед засобів збирання доказів у кримінальному провадженні. Якщо недооцінити важливість і значущість освідування та замінити його іншою слідчою (розшуковою) дією, наприклад, призначенням і проведенням судово-медичної експертизи, це може спричинити негативні наслідки, які дослідив Д. Л. Василенко. У разі призначення судово-медичної експертизи й постановки питань щодо

тілесних ушкоджень на тілі підозрюваного, обвинуваченого або потерпілого, з огляду на те, що в подібних випадках питання щодо проведення освідчування як самостійної слідчої дії не постає, виникає загроза, що інші сліди злочину на тілі особи залишаться недослідженими. Це може призвести до втрати необхідних доказів, відновлення яких не завжди можливе. З погляду зазначеного автора, якщо є дані, що на тілі особи може бути виявлено які-небудь сліди злочину (крім тілесних ушкоджень), проведення освідчування бажане до призначення судово-медичної експертизи. Його можна виконати швидше, витратити менше часу, установити більше слідів, що мають доказове значення. Крім цього, освідчування в цих випадках можна виконати за участю будь-якого найближчого лікаря, тому що не завжди є можливість негайно викликати судово-медичного експерта, передусім у сільській місцевості. Вирішення багатьох питань, де потрібне використання спеціальних знань у галузі судової медицини, шляхом проведення тільки експертиз не завжди виправдане¹.

Необхідність достатніх підстав для проведення слідчих дій є доволі важливою та незмінною ознакою² проведення процесуальних дій, зокрема освідчування. Наявність у цієї слідчої (розшукової) дії окремих специфічних підстав проведення є однією з ознак її самостійності в системі засобів збирання доказів у кримінальному провадженні.

У науці кримінального процесуального права є різні погляди щодо підстав проведення слідчих дій. Зокрема, одні автори визначають формальні та документальні підстави³. Натомість інші автори пропонують розглядати підстави фактичні – конкретні відомості про можливість добування доказів зі слідів певного виду, та юридичні (правові) – сукупність передбачених кримінально-процесуальним законодавством умов, що дають слідчому право здійснити певну слідчу дію⁴. Незважаючи на незначні відмінності в поглядах зазначених науковців, ми поділяємо другий підхід і будемо використовувати його для висвітлення питань предмета дослідження.

Проаналізувавши норми КПК України, матеріали практики та висловлені науковцями погляди щодо поняття та сутності підстав для проведення слідчих дій, М. А. Погорецький визначив суттєві ознаки цих підстав: 1) отримання їх уповноваженою особою; 2) отримання

¹ Василенко Д. Л. Обмеження окремих прав громадян під час досудового провадження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Василенко Дмитро Леонідович. – К., 2008. – С. 76.

² Борець Т. Поняття та основні ознаки слідчих дій / Т. Борець // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 8 (140). – С. 125.

³ Негласні слідчі (розшукові) дії : курс лекцій / [Никифорчук Д. Й., Ніколаюк С. І., Козаченко О. І. та ін.] ; за заг. ред. Д. Й. Никифорчука. – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2012. – С. 7, 14.

⁴ Шейфер С. А. Следственные действия. Основания, процессуальный порядок и доказательственное значение / Шейфер С. А. – М., 2004. – С. 60–61.

їх у визначений законом спосіб; 3) визначеність їх (як юридичних підстав) кримінально-процесуальним законом для кожної слідчої дії; 4) здатність їх до формування внутрішнього переконання вповноваженої особи щодо необхідності проведення певної слідчої дії та можливості отримання доказової інформації зі слідів певного виду чи перевірки вже отриманих доказів (як фактичних підстав); 5) єдність юридичних і фактичних аспектів цих підстав¹. Додамо також, що фактична підстава передуює юридичній, тобто фактична підстава – це той обсяг фактичних даних, на якому ґрунтується конкретне рішення, виражене у формі процесуального документа, що є юридичною підставою для проведення слідчої (розшукової) дії.

У частині 2 статті 241 КПК України встановлено юридичну (правову) підставу проведення освідування, якою є постанова. Стосовно фактичних підстав проведення цієї слідчої (розшукової) дії законодавець досі не визначився. Тому встановлення фактичних підстав освідування є нагальною потребою в науці кримінального процесуального права, а їх сутність є предметом дискусії в науці кримінального процесу.

На думку Ю. В. Францифорова, фактичними підставами для проведення будь-якої слідчої дії є: 1) докази, отримані в межах кримінальної справи, яку розслідують; 2) фактичні дані, отримані з оперативних джерел; 3) дані (документи), що надані учасниками кримінального судочинства². У свою чергу Є. Д. Лук'янчиков та Б. Є. Лук'янчиков визначають, що фактичною підставою для проведення саме освідування можуть бути відомості в справі, що на тілі певної особи є особливі прикмети чи сліди злочину, виявлення та засвідчення яких має значення для правильного її вирішення, передусім для встановлення особи, що вчинила злочин. Відомості, що містяться в матеріалах справи, мають бути достатніми, щоб у слідчого сформувався ймовірний висновок про наявність на тілі зазначених осіб особливих прикмет або слідів злочину, встановлення яких має важливе значення³. Наведену позицію поділяє низка інших науковців, додаючи, що ці фактичні дані можуть бути отримані від учасників процесу (свідків, потерпілих та інших осіб), міс-

¹ Погорєцький М. А. Підстави для проведення слідчих дій / М. А. Погорєцький // Адвокат. – 2007. – № 10. – С. 3.

² Францифоров Ю. В. Условия законности и обоснованности производства следственных действий / Ю. В. Францифоров // Следователь. – 2010. – № 3. – С. 13.

³ Лук'янчиков Є. Д. Освідування і право особи на недоторканність / Є. Д. Лук'янчиков, Б. Є. Лук'янчиков // Часопис Нац. ун-ту «Острозька академія». (Серія «Право»). – 2011. – № 1 (3). – 15 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу :

http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/Choasp/2011_1/11lydonn.pdf. – С. 6.

титися в протоколах слідчих дій, матеріалах оперативно-розшукової діяльності, повідомленні медичних установ тощо¹.

Отже, закон надає слідчому право самостійно вирішувати питання про необхідність проведення освідчування в кримінальному провадженні з урахуванням відомостей, отриманих під час здійснення слідчих (розшукових) дій й оперативно-розшукових заходів, які передували освідчуванню. Якщо в слідчого на основі вивчення цих даних складається переконання про можливу наявність на тілі чи одязі підозрюваного, свідка або потерпілого слідів кримінального правопорушення чи особливих прикмет, то ці відомості можуть бути фактичними підставами для прийняття процесуального рішення про проведення освідчування.

Звісно, украй складно дати вичерпний перелік фактичних підстав проведення освідчування, оскільки в кожному конкретному випадку вони обумовлюються обставинами розслідуваного злочину й характером наявних відомостей. Водночас слід наголосити, що такими підставами можуть бути фактичні дані, які, по-перше, відображають особливості, що характеризують зовнішній вигляд особи; по-друге, розкривають характер її поведінки на місці події, діянь, учинених нею, й можливість виникнення на її тілі або одязі слідів злочину; по-третє, підтверджують факт перебування особи на місці події або в іншому конкретному місці, пов'язаному з учиненням кримінального правопорушення.

Фактичні підстави проведення освідчування може бути отримано під час проведення передбаченої КПК України низки слідчих (розшукових) дій, зокрема огляду місця події й трупа; допиту потерпілого і свідка; одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб; обшуку й особистого обшуку та інших слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, а також заходів оперативно-розшукового характеру.

Під час огляду місця події й трупа фактичні підстави слідчий отримує, насамперед, на основі вивчення слідів, у яких знайшли відображення особливості, що характеризують злочинця або жертву злочину (сліди рук, ніг, зубів, нігтів). Зокрема, у слідах можуть відобразитися певні анатомічні відхилення (надто велика або мала кисть руки, брак деяких пальців) та інші особливості (шрами, рубці).

Значний інтерес становлять видимі сліди рук, утворені за допомогою сторонніх речовин (крові, чорнил, фарби). Виявлення слідів, утворених кров'ю, може привести слідчого до двох припущень: або злочинець (чи потерпілий) отримав тілесні ушкодження під час вчинення

¹ Удалова Л. Д. Кримінальний процес України в питаннях і відповідях : навч. посіб. / Удалова Л. Д. – [2-ге вид., переробл. і доп.]. – К. : КНТ, 2010. – С. 112. Грошевой Ю. М. Досудове розслідування кримінальних справ : навч.-практ. посіб. / [Грошевой Ю. М., Вапнярчук В. В., Капліна О. В., Шило О. Г.]; за заг. ред. Ю. М. Грошевого. – Х. : Вид. «ФІНН», 2009. – С. 104.

кримінального правопорушення, тоді метою освідчування буде їх установлення на тілі цих осіб; або злочинець стикався з потерпілим, який отримав тілесні ушкодження, що супроводжуються кровотечею, тоді мета освідчування буде полягати у виявленні на тілі й одязі однієї особи слідів крові іншої.

У разі виявлення на місці події слідів рук, утворених іншими речовинами (фарбою, пилом), можна припустити, що частки цих речовин може бути виявлено на тілі або одязі потерпілого, підозрюваного чи свідка під час їх освідчування¹.

Слушним є твердження Ю. Г. Торбіна щодо того, що вивчення слідів ніг, виявлених на місці події, надає можливість формувати припущення про певні загальнофізичні властивості людини (зріст, вага, статура), а також наявність певних фізичних вад (наприклад, факт укороченості, викривлення, браку однієї з кінцівок тощо). Важливе значення для прийняття рішення про провадження освідчування мають сліди босої ноги чи одягнутої в панчохи, шкарпетку. У разі виявлення цих слідів можна визначити довжину пальців, наявність різних дефектів за умови їх відображення. Наприклад, можна робити припущення про відсутність певних пальців, характер ступні (високе, низьке зведення чи плоскостопість), а також про наявність інших особливостей (мозолі, шрами, рубці). У процесі освідчування ці особливості може бути виявлено та зафіксовано у протоколі².

Продовжуючи досліджувати це питання, указаний автор зазначає, що під час огляду трупа чи освідчування одного з учасників розслідуваного злочину (потерпілого або свідка, а також підозрюваного) на їх тілі може бути виявлено сліди зубів, які виникають, зазвичай, у процесі боротьби між злочинцем і жертвою під час вчинення статевих злочинів або злочинів проти особи. Сліди зубів на тілі людини можуть відображатися у вигляді синців, подрапин. Нерідко сліди зубів злочинців може бути виявлено на продуктах харчування, які знаходять на місці події (сир, яблука, цукерки, мармелад). Сам факт виявлення слідів зубів ще не є фактичною підставою для проведення освідчування. Проте якщо в слідах відобразилися певні властивості зубного апарату (великі розміри зубів, значна відстань між ними, незвичне розміщення), то ці відомості можуть бути фактичною підставою для проведення освідчування³.

¹ Винберг А. И. Криминалистика : [учеб.] / Винберг А. И. – М., 1980. – С. 98.

² Торбин Ю. Г. Уголовно-процессуальные и криминалистические проблемы освидетельствования / Торбин Ю. Г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.k-press.ru/bh/2003/2/torbin2/torbin2.asp>.

³ Торбин Ю. Г. Освидетельствование в свете нового УПК РФ / Ю. Г. Торбин // Государство и право. – 2003. – № 8. – С. 59.

На місці події може бути виявлено залишки зубів або вибиті зуби, приналежність яких потерпілому чи підозрюваному теж може бути підтверджено в процесі їх освідчування. Тому акцентують увагу, передусім, на дефектах будови зубного апарату освідчуваної особи, наявності в неї всіх зубів, ознаках загоювання того місця ясен, у якому бракує зубів, з подальшою фіксацією отриманих даних у протоколі¹.

Важливого значення для вирішення питання про проведення освідчування мають відомості, отримані на основі вивчення слідів крові. Якщо оглядають місце події у провадженні про крадіжку, учинену шляхом зламу, то виявлення плям крові в місці проникнення в приміщення, а також у самому приміщенні може свідчити про те, що особа, яка вчинила злочин, зазнала тілесних ушкоджень. Під час розслідування вбивств, зґвалтувань, убивств, поєднаних зі зґвалтуванням, грабежів важливо вивчити локалізацію плям крові, їх форму й напрямок. Зокрема, якщо плями крові будуть мати напрямок від трупа (який не підлягав яким-небудь переміщенням), то виявлення цих слідів може свідчити про завдання злочинцю тілесних ушкоджень, які супроводжуються кровотечею. У цих випадках під час освідчування особи може бути встановлено тілесні ушкодження², що були причиною кровотечі.

Поряд з переліченими слідами в процесі слідчих (розшукових) дій, які передують освідчуванню, може бути виявлено різноманітні мікросліди у вигляді часток речовин, плями, окремі предмети. У цих випадках доцільність прийняття рішення про освідчування виникає тоді, коли в процесі проведення огляду місця події або трупа в слідчого виникло припущення про можливу наявність на тілі, а також одязі підозрюваного, потерпілого або свідка мікрослідів, часток речовин, пилу, бруду. В одних випадках це може бути викликано подоланням різних перешкод (просвердлення або випилювання металевих шаф і сейфів, зламування дерев'яних, цегляних, бетонних та інших перешкод); в інших – контактом їх тіла й одягу з певними предметами у разі перебування в брудному чи запиленому приміщенні; по-третє, достатньо лише перебування на місці події, якщо мікроструктури навколишнього середовища за своїми властивостями будуть наділені індивідуальними ознаками. У цих випадках слід вилучати мікросліди, частки речовин, бруду, щоб мати можливість надалі проводити дослідження, спрямовані на встановлення однорідності вилучених часток з тими частками, які буде виявлено під час освідчування³.

¹ Торбин Ю. Г. Уголовно-процессуальные и криминалистические проблемы освидетельствования / Торбин Ю. Г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.k-press.ru/bh/2003/2/torbin2/torbin2.asp>.

² Торбин Ю. Г. Криминалистическое исследование тела и одежды подозреваемого в совершении преступления / Торбин Ю. Г. – М., 1971. – С. 65–66.

³ Криминалистика : [учеб.] / под ред. Б. А. Викторова и Р. С. Белкина. – М., 1976. – С. 99.

Під час особистого обшуку підозрюваного, крім предметів і документів, виявлення яких є метою проведення цієї слідчої (розшукової) дії, на його тілі може бути виявлено також різноманітні сліди або особливі прикмети. Їх фіксацію будуть здійснювати у процесі освідування підозрюваного, після особистого обшуку, а відомості про їх виявлення будуть слугувати фактичною підставою для освідування потерпілого з метою встановлення на ньому аналогічних слідів, передусім якщо це пов'язано з необхідністю виявлення слідів злочину.

Поширеними є випадки, коли фактичні підстави для проведення освідування слідчий отримує з показань підозрюваного, потерпілого або свідків. Показання потерпілого або свідків про наявність на тілі підозрюваного будь-яких особливих прикмет, зокрема й татувань, є фактичною підставою для його освідування. Зазначена слідча (розшукова) дія необхідна в цьому разі, насамперед, для перевірки фактичних даних, отриманих під час допиту.

Невирішеним лишається питання попереднього допиту самої особи, яка буде підлягати освідуванню, як фактичної підстави для проведення цієї процесуальної дії. Одноставної думки щодо порушеної проблеми серед опитаних нами слідчих органів внутрішніх справ України немає. Уважають за необхідне передбачити обов'язковий попередній допит особи, що підлягає освідуванню, 167 слідчих (37,9 %). Пропонують допитувати таку особу залежно від ситуації, що складається, 184 слідчі (41,7 %), а решта опитаних (90 слідчих – 20,4 %) не вбачають за потрібне проводити попередній допит цієї особи.

Якщо обрати як аналогію процесуальний порядок проведення пред'явлення для впізнання, то зауважимо, що попередній допит особи є єдиною фактичною підставою для подальшого проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії. Натомість фактичною підставою для проведення освідування може бути будь-яка слідча (розшукова) дія, під час провадження якої отримано відомості, що на тілі певної особи є сліди злочину чи особливі прикмети, виявлення та засвідчення яких має значення для прийняття подальшого правильного процесуального рішення. У цьому разі первинним, на наш погляд, має бути фіксація у протоколі таких слідів злочину чи особливих прикмет, після чого особу може бути допитано, зокрема з питань, коли і за яких обставин на її тілі утворилися ці сліди або прикмети. Не виключена й інша ситуація, коли особу спочатку допитують про обставини, що характеризують особливості її тіла, після чого проводять освідування задля перевірки отриманих під час допиту фактичних даних. Потім їх оцінюють у сукупності з іншими зібраними під час кримінального провадження доказами. З огляду на зазначене, ми поділяємо думку опитаних нами практичних працівників щодо попереднього допиту особи, яка підлягає освідуванню, залежно від ситуації.

Таким чином, конкретизація в КПК України фактичних підстав для проведення освідчування не є доцільною, оскільки всі можливі випадки необхідності проведення цієї слідчої (розшукової) дії передбачити неможливо. Саме із цієї причини в частині 1 статті 241 КПК України пропонуємо змінити слово «для» словосполученням «за необхідності» і далі за текстом.

Результати проведення освідчування можуть стати фактичною підставою як для проведення інших слідчих (розшукових) дій, так і для призначення різних видів судової експертизи.

До слідчих (розшукових) дій, які може бути проведено за результатами освідчування, належать огляд, зокрема місця події, обшук, освідчування іншого учасника події злочину, допит, слідчий експеримент, а також інші слідчі (розшукові) або навіть негласні слідчі (розшукові) дії (обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, спостереження за особою, річчю або місцем тощо).

Освідчування може бути фактичною підставою для проведення обшуку особи, оскільки при цьому можна виявити ті предмети одягу, у яких були підозрюваний, потерпілий або свідок під час вчинення кримінального правопорушення.

Під час освідчування особи, яке супроводжується оглядом одягу, може бути встановлено предмети, цінності й документи, виявлення й вилучення яких є завданням не цієї слідчої (розшукової) дії, а обшуку особи. Тож виявлення вказаних об'єктів під час освідчування буде фактичною підставою для проведення обшуку особи, під час якого досліджують не лише тіло й одяг, а й інші предмети, що знаходяться в користуванні особи, яку обшуковують (парасольки, цівки, сумки, портфелі тощо).

Під час освідчування також можуть установлювати сліди кримінального правопорушення, виявлення яких зумовлює необхідність проведення огляду місця події. Коли освідчування передуює огляду місця події, то характер виявлених при цьому слідів кримінального правопорушення певною мірою спрямовує слідчого до пошуку конкретних видів слідів кримінального правопорушення, аналогічних тим, що були виявлені на тілі освідчуваної особи. Виявлення тілесних ушкоджень, що супроводжуються сильною або значною кровотечею, зумовлює необхідність відшукування на місці події слідів крові. Водночас наявність на тілі освідчуваного плям, утворених фарбувальними або іншими речовинами, підказує слідчому напрямок пошуку на місці події як речовин, якими були утворені встановлені на тілі людини сліди, так і предметів, де ці речовини можуть розмішуватися. Установлення на тілі освідчуваної особи часток бруду, землі, пилу, які мають відмінні властивості (наприклад, часток торфу, піску, чорнозему, гною тощо), буде сприяти певною

мірою пошуку самого місця події або місця, де міг перебувати освідуваний¹.

Анатомічні аномалії, установлені під час освідування особи (наприклад, брак у неї однієї з кінцівок, надто велика або маленька ступня, інші особливі прикмети, які характеризують будову тіла й можуть відображатися на навколишній обстановці), також забезпечать цілеспрямованіший пошук і вилучення з місця події необхідних слідів.

Брак окремих предметів одягу, їх частин або фурнітури, що встановлено під час освідування, також є фактичною підставою для цілеспрямованого проведення огляду місця події. Так, до Шевченківського РУ ГУ МВС України в м. Києві звернулася громадянка Н. із заявою про вчинення щодо неї нападу з метою заволодіння майном, поєднаного із насильством. За підозрою у вчиненні цього злочину по «гарячих слідах» затримано громадянина С., на тілі якого були свіжі подрипини, а на одязі виявлено відсутність декількох гудзиків. Слідчий зафіксував зазначений факт у протоколі освідування. Під час подальшого огляду місця події було знайдено гудзики та доведено, що саме їх бракувало на одязі підозрюваного*.

Іноді під час освідування, яке проводили після огляду місця події, може бути отримано дані, що зумовлюють необхідність повторного огляду місця події, передусім якщо його проводили недостатньо кваліфіковано. Зокрема, під час розслідування порушеної слідчим відділом Шевченківського РУ ГУ МВС України в м. Києві іншої кримінальної справи за ознаками злочину, передбаченого частиною 3 статті 185 КК України, виникла необхідність освідувати громадянина Д. Під час проведення цієї слідчої дії слідчий помітив брак запонки на одному з манжетів сорочки. Під час повторного огляду місця події було знайдено зазначену річ, що стало обґрунтованою підставою вважати, що громадянин Д. справді перебував на цьому місці*.

Результати освідування однієї особи (потерпілого, підозрюваного або свідка) можуть стати фактичною підставою для призначення та проведення освідування щодо іншої особи. Установлення на тілі підозрюваного слідів крові без наявності тілесних ушкоджень зумовлює необхідність проведення освідування потерпілого для виявлення на його тілі ушкоджень. Навпаки, якщо, наприклад, потерпілий, учинивши опір, подрипав нападнику обличчя, шию тощо, є нагальна потреба осві-

¹ Рассейкин Д. П. Осмотр места происшествия и трупа при расследовании убийств / Рассейкин Д. П. – Саратов, 1967. – С. 45.

* Кримінальна справа № 10-35429, знаходиться в архіві Шевченківського районного суду м. Києва.

* Кримінальна справа № 10-19735, знаходиться в архіві Шевченківського районного суду м. Києва.

дування цієї особи для виявлення та фіксації на цих частинах тіла тілесних ушкоджень. Цим шляхом перевіряють показання потерпілого, установлюють причинний зв'язок із подією злочину, а зібрані докази оцінює слідчий у їх сукупності для прийняття проміжних чи підсумкових процесуальних рішень.

Слід погодитися з І. П. Криловим, що допит за результатами освідування має на меті, зазвичай, установити обставини, за яких виникли певні сліди або виявлено предмети, установлені під час проведення освідування. У цьому разі допиту може бути піддано як освідувану особу, так і будь-яку іншу особу, яка може дати свідчення по суті фактів, що цікавлять слідчого. Важливого значення при цьому набуває зв'язок часу, умов, характеру, причин виникнення встановлених під час освідування особливих прикмет, тілесних ушкоджень, інших слідів. Якщо освідуваний не заперечує факт утворення слідів під час вчинення злочину, то необхідно з'ясувати, яким знаряддям їх завдано, яким було при цьому розміщення потерпілого та злочинця¹.

Слідчий експеримент за результатами освідування проводять для вирішення питання про можливість завдання різноманітних ушкоджень чи утворення інших слідів, виявлених на тілі освідуваної особи, ним самим за наявності певних умов. Якщо встановити ці фактичні дані під час проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії неможливо, признають відповідну експертизу.

¹ Крылов И. Ф. Немые «свидетели» преступления / Крылов И. Ф. – Л., 1981. – С. 41.

ГЛАВА 2

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК ПРОВЕДЕННЯ ОСВІДУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

§ 2.1. Сутність та особливості процесуальної регламентації проведення освідування

Освідування як слідча (розшукова) дія, що полягає в огляді тіла живої людини з метою виявити або засвідчити наявність у неї особливих прикмет, а також слідів злочину, у практичній діяльності з розслідування злочинів проводиться нечасто. Більшість опитаних нами слідчих органів внутрішніх справ України (201 – 45,6 %) зазначила, що їм узагалі не доводилося проводити освідування у кримінальному провадженні; украй рідко проводили цю слідчу дію 138 (31,3 %) слідчих, а досить часто – лише 102 (23,1 %) респонденти. Це, на нашу думку, є наслідком прогалин у кримінальному процесуальному законодавстві України щодо визначення сутності та процесуальної регламентації вказаної слідчої (розшукової) дії, а в низці випадків – неправильного визначення змісту освідування, коли це поняття розуміють як окремий вид огляду особи, регламентований не в КПК України, а у відомчих наказах та інструкціях. Підтвердженням зазначеного є такі положення.

Зі змісту частин 1 та 2 статті 241 КПК України вбачається, що освідуванням є огляд слідчим, прокурором чи судово-медичним експертом, лікарем тіла живої людини з метою встановлення на ньому слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет. Саме так, як зазначено в законі, розуміє слідчу дію, що розглядаємо, абсолютна більшість проанкетованих нами слідчих – 312 (72,9 %). Однак серед практичних працівників органів досудового розслідування мають місце й інші погляди щодо визначення сутності освідування, які, на наше переконання, є помилковими. Зокрема, поняття «освідування» за законодавством України опитані нами слідчі розуміють як огляд лікарем-наркологом водія для встановлення стану алкогольного сп'яніння чи наркотичного збудження – 192¹ (43,5 %) респонденти. Освідування як

¹ За умовами анкетування це запитання передбачає декілька варіантів відповіді.

огляд трупа з метою встановлення на ньому слідів злочину й особливих прикмет визначають 70 (15,9 %) слідчих.

У країнах англо-американської системи права поняття «освідування» як самостійної процесуальної дії взагалі немає. Дії, які охоплено цим поняттям, у зазначених країнах здійснюються під час проведення особистого обшуку або судово-медичної експертизи¹.

Освідування як слідча (розшукова) дія посідає важливе місце в системі засобів збирання доказів. Однак дотепер серед процесуалістів і криміналістів залишається невирішеним питання, чи слід уважати освідування різновидом слідчого огляду, чи воно є самостійною слідчою (розшуковою) дією. Висловлено низку поглядів щодо питання, що свідчить про його складність і необхідність подальшого дослідження.

У Тлумачному словнику В. Даля термін «освідувати» визначено як «старанно дивитися, пильно оглядати, робити огляд, пізнавати істину на справі»². С. І. Ожегов та Н. Ю. Шведова одним із значень терміна «освідування» називають огляд з метою засвідчити, виявити щонебудь³. Тож освідування – це насамперед *огляд*, проведення якого здійснюють з метою пізнати істину, щось виявити.

У науковій та навчально-методичній літературі освідування вважають видом слідчого огляду В. С. Кузьмичов, Г. І. Прокопенко⁴, М. В. Салтевський⁵, В. Ю. Шепітько⁶, А. П. Шеремет⁷ та інші вчені. Частково цей підхід поділяє Р. С. Белкін. Зазначений автор до слідчого огляду відносить лише слідче освідування, а судово-медичне освідування, на його думку, є різновидом судово-медичної експертизи⁸.

¹ Садова Т. В. Обмеження прав і свобод у кримінальному судочинстві України та держав англо-американської правової системи в контексті міжнародних стандартів : моногр. / Садова Т. В. ; [за ред. доц. С. М. Смокова]. – Івано-Франківськ, Надвірна : ЗАТ «Надвірянська друкарня», 2011. – С. 142.

² Энциклопедии и словари [Электронный ресурс]. – К. : CD - вид-во «Media Group», 2012. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM) : кольор. ; 12 см. – Систем. вимоги : Pentium-226 ; 32 Mb RAM ; CD-ROM Windows 98/2000/NT/XP. – Назва з титул. екрану.

³ Энциклопедии и словари [Электронный ресурс]. – К. : CD - вид-во «Media Group», 2012. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM) : кольор. ; 12 см. – Систем. вимоги : Pentium-226 ; 32 Mb RAM ; CD-ROM Windows 98/2000/NT/XP. – Назва з титул. екрану.

⁴ Кузьмичов В. С. Криміналістика : навч. посіб. / В. С. Кузьмичов, Г. І. Прокопенко ; за заг. ред. В. Г. Гончаренка, Є. М. Моїсєва. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – С. 208.

⁵ Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : [підруч.] / Салтевський М. В. – К. : Кондор, 2005. – С. 335.

⁶ Шепітько В. Ю. Криміналістика : [курс лекцій] / Шепітько В. Ю. – Х. : ООО «Одиссей», 2006. – С. 158.

⁷ Шеремет А. П. Криміналістика : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Шеремет А. П. – К. : Центр учбової л-ри, 2009. – С. 260.

⁸ Белкин Р. С. Тактика следственных действий / Р. С. Белкин, Е. М. Лифшиц. – М., 1997. – С. 79.

Протилежний погляд обстоюють С. М. Стахівський¹, А. П. Черненко², Ю. М. Черноус³. Ці науковці, розглядаючи систему та класифікацію слідчих дій, відносять до них зокрема й освідкування, тобто визнають його як самостійну слідчу (розшукову) дію.

Іншу позицію обґрунтовує М. І. Скригонюк, який освідкування не відносить до слідчої дії – огляду, зазначаючи, що воно за своїм правовим змістом близьке до огляду місця події, та, водночас, називає видом слідчого огляду за предметом проведення слідчої дії⁴.

Досліджуючи місце судово-медичного освідкування в кримінальному процесі, С. А. Шейфер зазначає, що його не можна вважати самостійною слідчою дією та проводити поза межами судової експертизи. Головний аргумент цього автора полягає в тому, що обстеження живих осіб шляхом медичного спостереження часто пов'язано з виконанням складних завдань, які вимагають глибоких професійних знань⁵.

Безперечно, у процесі розслідування виникають такі завдання медичного характеру, що не можуть бути виконані внаслідок освідкування як різновиду огляду, об'єктом якого є тіло людини⁶. Для виконання таких завдань слід призначати судово-медичну експертизу. Проте, на думку А. Я. Дубинського, можуть виникати завдання й меншої складності (визначення стану сп'яніння, виявлення зовнішніх змін організму людини тощо), які може бути успішно виконано без експертного дослідження⁷.

Неоднозначність позицій щодо цього питання є наслідком підміни криміналістичного та процесуального значення освідкування. Зокрема, у статті 241 КПК України регламентовано провадження слідчої (розшукової) дії – освідкування. Проте поняття слідчого огляду в кримінальному процесуальному законодавстві немає. Тож у процесуальному значенні освідкування можна розглядати як самостійну слідчу (розшукову) дію, що має специфічні мету, завдання, склад учасників, процесуальні умови й тактичні прийоми проведення.

¹ Стахівський С. М. Поняття і система слідчих дій / С. М. Стахівський // Проблеми реформування кримінально-процесуального законодавства: вибрані твори. – К.: Бізнес Медіа Консалтинг, 2010. – С. 228.

² Черненко А. П. Кримінально-процесуальна регламентація слідчих дій: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Черненко Анатолій Павлович. – Х., 2004. – С. 75.

³ Черноус Ю. М. Слідчі дії: поняття, сутність, напрями розвитку та удосконалення: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Черноус Юлія Миколаївна. – К., 2005. – С. 29.

⁴ Скригонюк М. І. Криміналістика: [підруч.] / Скригонюк М. І. – К.: Атіка, 2005. – С. 145–150.

⁵ Шейфер С. А. Следственные действия: система и процессуальная форма / Шейфер С. А. – М.: Юрид. лит., 1981. – С. 25.

⁶ Уголовный процесс: сб. учеб. пособий. Особенная часть. Вып. 2. – М.: ИМЦ МВД России, 2002. – С. 128.

⁷ Дубинский А. Я. Исполнение процессуальных решений следователя. Правовые и организационные проблемы: [моногр.] / Дубинский А. Я.; отв. ред. Г. И. Чангули. – К.: Наук. думка, 1984. – С. 91.

Окреслену проблему порушує у своєму дослідженні С. О. Сафронов. Він вважає, що освідчування є одним з різновидів огляду та, водночас, є самостійною слідчою дією щодо огляду тіла живої людини¹. Поділяючи наведену позицію, Ю. Г. Торбін пропонує визнавати освідчування в криміналістичному та процесуальному значеннях. У першому значенні освідчування – це здійснювана шляхом чуттєвого сприйняття пізнавальна діяльність особи, яка проводить зазначену слідчу дію, що спрямована на безпосереднє виявлення слідів, особливих прикмет на тілі людини, а також установлення інших властивостей, ознак чи фізіологічного стану, що мають важливе значення, з метою їх використання в процесі доказування для розкриття та розслідування злочину.

У процесуальному значенні, на думку зазначеного автора, освідчування – це самостійна слідча дія, що провадиться відповідно до постанови слідчого (дознавача, прокурора) або ухвали суду, у необхідних випадках примусово, на стадії попереднього розслідування або судового розгляду шляхом безпосереднього сприйняття особи, яку освідчують, з метою встановлення на ній слідів, особливих прикмет чи інших властивостей, ознак або фізіологічного стану та їх використання в процесі розкриття та розслідування злочину для встановлення істини².

Безперечно, огляд й освідчування мають спільні риси за своєю природою, призначенням і деякими прийомами проведення. Вони спрямовані на виявлення засобів злочину та інших фактів, що мають доказове значення. Освідчування, як і огляд, здійснюють переважно шляхом чуттєвого сприйняття. У процесі їх проведення використовують також методи спостереження, здійснюють різні вимірювання, порівняння й експерименти з виявленими слідами, їх опис і фіксацію за допомогою технічних засобів.

Спільними для них є й деякі процесуальні положення. Під час проведення як освідчування, так і огляду, який в кримінальному провадженні інколи називають слідчим, передбачають присутність понятих з тією відмінністю, що участь понятих під час проведення освідчування є обов'язковою, за винятком випадків, коли їх, відповідно до абзацу першого частини 7 статті 223 КПК України, у разі безперервного відеозапису перебігу освідчування можуть узагалі не залучати. Відповідно до зазначеної норми, участь понятих під час огляду (крім житла чи іншого володіння особи) не є обов'язковою, оскільки питання їх присутності під час огляду, зокрема огляду місцевості, речей, документів, транспор-

¹ Сафронов С. О. Методика розслідування умисного заподіяння тяжких і середньої тяжкості тілесних ушкоджень / Сафронов С. О. – Х., 2003. – С. 120.

² Торбін Ю. Г. Понятие освидетельствования и тактика его производства / Ю. Г. Торбін // Вестн. криминалистики. – 2005. – № 1. – С. 56.

тних засобів тощо, вирішують слідчий, прокурор залежно від доцільності участі понятих під час проведення цієї слідчої (розшукової) дії.

Освідуванню притаманні як процесуальні, так і тактичні особливості. Їх аналіз надає можливість обґрунтувати самостійність освідування, відмежувавши його тим самим від слідчого огляду й інших процесуальних дій, під час здійснення яких специфічним об'єктом вивчення є тіло живої людини, глибше розкрити сутність, призначення й зміст огляду, визначити процесуальний режим і тактичний порядок його проведення.

Розглядаючи питання про самостійність освідування як слідчої (розшукової) дії, необхідно керуватися, передусім, вимогами кримінального процесуального законодавства. Процесуальний порядок проведення огляду й освідування визначено в одній главі 20 КПК України, що має назву «Слідчі (розшукові) дії». Натомість в окремих статтях врегульовано процесуальні аспекти проведення освідування особи (стаття 241) та огляду (стаття 237 цього Кодексу), до видів якого віднесено огляд місцевості, приміщення, речей і документів.

Завдання освідування значно вужчі, ніж завдання огляду. Освідування обмежується встановленням особливих прикмет, слідів злочину, а під час огляду не лише виявляють сліди злочину, а й добувають інші докази: з'ясовують обстановку місця події, виявляють нові джерела доказів та інші обставини, що мають важливе значення й підлягають доказуванню на досудовому розслідуванні.

Слід також зазначити, що дії слідчого під час освідування набувають деяких особливостей, зумовлених специфікою об'єкта освідування, яким є певний учасник кримінального провадження, завданнями та процесуальним порядком проведення цієї дії, а також морально-етичними нормами, пов'язаними певною мірою з обмеженням особистих прав оглянутої особи, насамперед, права на тілесну недоторканість, повагу до її людської гідності, невтручання в приватне життя тощо.

Тож погодимося з А. Е. Жалінським, що самостійність певної слідчої дії доказують шляхом констатації особливостей, відмінних від інших слідчих дій¹. У цьому аспекті освідування має принципові відмінності від слідчого огляду, зокрема:

- об'єкти вказаних слідчих дій різні: об'єктом освідування є лише тіло живої людини й одяг, що на ній; об'єктами слідчого огляду можуть бути місце події, місцевість, приміщення, речі чи документи;

- освідування можуть проводити лише за мотивованою постановою прокурора, чого не вимагається для проведення всіх видів слідчого огляду;

¹ Жалинский А. Э. Освидетельствование в советском уголовном процессе : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Жалинский Альфред Эрнестович. – М., 1963. – С. 14.

– слідчий огляд у всіх ситуаціях проводить лише слідчий, а освідування в разі оголення особи іншої статі, ніж слідчий, за його дорученням здійснюють судово-медичний експерт або лікар;

– освідування, на відміну від слідчого огляду, стосується права громадянина на недоторканність, зокрема й тілесну. Тому законодавець визначив освідування як самостійну слідчу (розшукову) дію і в окремій нормі КПК України встановив притаманні лише їй процесуальні, тактичні й етичні правила проведення.

Таким чином, освідування у кримінальному провадженні слід уважати самостійною слідчою (розшуковою) дією, що має специфічні мету та завдання, коло учасників, процесуальний порядок проведення. Це дає підстави виокремити її серед інших подібних їй слідчих (розшукових) дій, про що вже зазначено раніше.

У науці кримінального процесуального права та криміналістики поширеним і загальноприйнятим є підхід, відповідно до якого, залежно від послідовності проведення, слідчі (розшукові) дії класифікують на первинні та повторні. Повторною є така слідча дія, яку проводять два й більше разів у межах одного провадження з метою перевірки наявної та отримання нової інформації, що належить до предмета раніше проведеної слідчої дії¹. На думку одних учених, ідеться про те, що після першого допиту, огляду, обшуку слідчу дію проводять знову, але в іншому обсязі із застосуванням різних прийомів². Інші науковці схильні вважати, що після першого допиту, огляду, обшуку тощо дію проводитимуть у повному обсязі³. Причиною цього можуть бути: неякісне проведення первинних слідчих дій, порушення порядку їх проведення, визнання їх результатів незаконними⁴.

Привертає увагу та обставина, що прихильники обох наведених позицій серед слідчих дій, щодо яких можуть вирішувати питання про їх проведення повторно, називають лише допит, огляд і обшук. Тож відразу слід з'ясувати закономірне питання, чи входить до цього переліку освідування.

У КПК України не встановлено вимог щодо кількості проведення освідування в межах одного кримінального провадження щодо однієї особи та будь-яких обмежень щодо цього. Якщо загальної мети освідування у зв'язку з низкою причин об'єктивного чи суб'єктивного харак-

¹ Сизова З. Поняття і класифікація повторних слідчих дій / З. Сизова // Юридична Україна. – 2007. – № 7. – С. 91.

² Басиста І. В. Кримінальний процес України : [навч. посіб.] / Басиста І. В., Галаган В. І., Удовенко Ж. В. – К. : Центр учбової л-ри, 2010. – С. 138.

³ Кримінальний процес України : [підруч.] / Є. Г. Коваленко, В. Т. Маляренко. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 304.

⁴ Курочка М. Й. Кримінальний процес України: Досудове провадження : навч. посіб. / [Курочка М. Й., Гришин Ю. О., Литвинчук О. І., Шадлер В. В.]. – Луганськ, 2012. – С. 181.

теру не буде досягнуто, може виникнути необхідність повторного проведення освідування. Цей підхід обстоює більшість з опитаних нами слідчих органів внутрішніх справ України. Зокрема, на запитання про те, чи можливе і в яких випадках проведення повторного освідування, позитивну відповідь дали 249 (56,5 %) слідчих. До випадків й умов, за наявності яких можливе проведення повторного освідування, проанкетовані слідчі віднесли: отримання нових даних, що підлягають перевірці, – 73 (39,2 %); письмову заяву чи клопотання особи – 9 (2 %); необхідність проведення освідування в іншого судово-медичного експерта – 4 (0,9 %); наявність опору й неможливість проведення слідчої дії – 4 (0,9 %); проведення в один день з первинним освідуванням – 1 (0,2 %) слідчий.

Узагальнивши положення КПК України, наведені в юридичній літературі погляди науковців і проаналізувавши результати анкетування з питань проведення повторного освідування, вважаємо за можливе його проведення повторно, однак у чітко визначених випадках:

1) у разі отримання нових даних, що підлягають перевірці, для досягнення безпосередньої мети – виявлення та засвідчення наявності або відсутності в підозрюваного, свідка чи потерпілого слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет;

2) у разі недосягнення загальної мети під час проведення первинного освідування, коли в силу ряду об'єктивних (наприклад, прихованість слідів або особливих прикмет) чи суб'єктивних (зокрема, неналежний рівень спеціальних знань) причин не вдалося сформувати докази та зафіксувати їх у протоколі освідування.

Повторне освідування, на наше переконання, слід проводити, як і первинне, відповідно до процесуальної форми, визначеної в статті 241 КПК України, лише на підставі постанови прокурора. Саме за цих умов слідчий має реальну можливість переконати прокурора в наявності одного з указаних випадків, коли в проведенні повторного освідування особи виникає нагальна потреба.

Отже, слушною є думка З. Сизової, що можливість проведення повторних слідчих дій є дуже важливою для прийняття правильного рішення, сприяє підвищенню якості досудового розслідування, оскільки такі процесуальні дії допомагають усунути наявні помилки та прогалини в розслідуванні¹.

Можливість повторного проведення окремих слідчих дій у кримінальному провадженні на законодавчому рівні здебільшого не закріплено. Про повторність проведення слідчих (розшукових) дій ідеться лише в

¹ Сизова З. Поняття і класифікація повторних слідчих дій / З. Сизова // Юридична Україна. – 2007. – № 7. – С. 93.

частині 5 статті 248 КПК України, де зазначено про повторне звернення до слідчого судді після його попередньої відмови в наданні дозволу на проведення негласної слідчої (розшукової) дії, та в частині 4 статті 274 цього Кодексу у контексті повторного отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження.

Водночас зазначені випадки поширюються на порядок проведення негласних слідчих (розшукових) дій, для яких визначено спеціальний процесуальний режим, пов'язаний, насамперед, з необхідністю отримання дозволу слідчого судді, урегульований у відповідній главі 21 КПК України. Натомість у визначенні процесуального порядку проведення таких слідчих (розшукових) дій, як допит, огляд, обшук, пред'явлення для впізнання, слідчий експеримент тощо, про їх проведення повторно в законодавстві не йдеться, хоча й концептуально не заперечено таку можливість. Ураховуючи викладене, уважаємо, що освідування у визначених нами випадках може бути проведено повторно у кримінальному провадженні, проте встановлювати спеціальний законодавчий дозвіл на це в статті 241 КПК України немає потреби.

Кримінальне процесуальне законодавство України не визначає випадків обов'язкового проведення освідування. Слідчому надано право самому вирішувати це питання, керуючись зібраними ним матеріалами кримінального провадження, під час планування досудового розслідування в цілому і щоб визначити, за допомогою яких слідчих, процесуальних чи непроцесуальних дій необхідно перевірити висунуті ним версії.

Проте процесуальною формою визначено певні *умови для проведення освідування*. Зокрема, указану слідчу (розшукову) дію, відповідно до КПК України, мають здійснювати лише після внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань, згідно з Положенням, затвердженим наказом Генерального прокурора України від 17 серпня 2012 року № 69¹. Щоправда, в частині 3 статті 214 КПК України визначено, що огляд місця події в невідкладних випадках може бути проведено до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, що здійснюють негайно після завершення огляду. Оскільки огляд як самостійна слідча (розшукова) дія врегульовано в статті 237 зазначеного Кодексу і в цій нормі не передбачено освідування як вид огляду, можемо констатувати, що проведення освідування не належить до невідкладних слідчих дій і не може проводитися до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

¹ Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань : наказ Генерального прокурора України «Про Єдиний реєстр досудових розслідувань» від 17 серп. 2012 р. № 69 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gp.gov.ua/ua/pd.html?_m=publications&_t=rec&id=110522.

Умовою проведення освідування є також відсутність необхідності провадження судової експертизи, відмінність від якої розглянуто в попередньому розділі.

Відповідно до змісту положень статті 241 КПК України залежно від суб'єкта проведення можна виділити два види освідування:

- слідче освідування, яке проводять безпосередньо слідчий чи прокурор;

- судово-медичне освідування, яке проводять судово-медичний експерт або лікар.

Кожен із зазначених видів освідування проводять у практичній діяльності з розслідування злочинів залежно від мети й поставлених завдань. Цю думку підтверджують результати проведеного Є. Д. Лук'янчиковим і Б. Є. Лук'янчиковим дослідження, відповідно до якого освідування судовий медик проводив за 49,0 % вивчених цими авторами кримінальних справ, а лікар – за 7,8 % справ¹. В інших випадках, а це близько половини, освідування проводив сам слідчий. Тож у кримінальному провадженні цю слідчу (розшукову) дію однаковою мірою можуть проводити як безпосередньо слідчий, прокурор, так і судово-медичний експерт або лікар, залежно від того, чи є необхідність залучення фахівців, які володіють спеціальними медичними знаннями.

Крім зазначених видів освідування, М. І. Петров пропонує виокремлювати ще такий вид освідування, яке проводить слідчий за участю лікаря-спеціаліста за рішенням слідчого².

На нашу думку, запропонований вид освідування є складовою слідчого освідування, оскільки суб'єктом його проведення є слідчий, а запрошення спеціаліста – це лише тактична особливість проведення цього різновиду освідування, передбачена частинами 1, 2 статті 71 КПК України.

Водночас слід зазначити, що в чинному КПК України питання щодо видів освідування вирішено неоднозначно. На перший погляд, норма статті 241 цього Кодексу свідчить про наявність лише одного виду освідування – слідчого, яке проводять виключно слідчий, прокурор з підстав, зазначених у цій процесуальній нормі. За необхідності під час проведення освідування можуть залучати судово-медичного експерта чи лікаря для надання допомоги слідчому з використанням спеціальних знань.

¹ Лук'янчиков Є. Д. Освідування і право особи на недоторканність / Є. Д. Лук'янчиков, Б. Є. Лук'янчиков // Часопис Нац. ун-ту «Острозька академія». (Серія «Право»). – 2011. – № 1 (3). – 15 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу :

http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/Choasp/2011_1/11lydonn.pdf.

² Петров М. І. Криміналістика. Ответы на экзаменационные вопросы : учеб. пособие для вузов / Петров М. І. – [4-е изд., стер.]. – М. : Экзамен, 2009. – С. 182.

Однак системний аналіз частини 2 статті 241 КПК України дає підстави для висновку про виокремлення медичного освідчування як самостійного виду цієї слідчої (розшукової) дії. Про це, на наше переконання, свідчить положення, згідно з яким освідчування, що супроводжується оголенням освідчуваної особи, здійснюють особи тієї самої статі, *за винятком його проведення лікарем* і за згодою особи, яку освідчують. Слідчий, прокурор не вправі бути присутніми під час освідчування особи іншої статі, якщо це пов'язано з необхідністю оголювати особу, що підлягає освідчуванню. Оскільки слідчий, прокурор у зазначеному законом випадку не можуть бути присутніми під час проведення даної слідчої (розшукової) дії, то вони й не мають права складати відповідний протокол. У частині 3 статті 104 КПК України зазначено, що у вступній частині протоколу мають міститися відомості про особу, яка проводить процесуальну дію, а в частині 5 статті 241 цього Кодексу немає прямої вказівки на суб'єкта складання протоколу за результатами освідчування. До того ж слідчий, прокурор не зможуть скласти описову частину протоколу, оскільки не були присутніми під час проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії.

Висловлену нами думку підтверджує також тлумачення вжитих у частині 2 статті 241 КПК України термінів «участь» та «проведення» за словниками української мови. Зокрема, одним із значень терміна «проводити» є здійснювати, робити що-небудь¹. Натомість «участь» визначено як виконання разом з ким-небудь якоїсь роботи, здійснення якоїсь справи; спільна дія, діяльність кого-, чого-небудь². Із цього вбачається, що в передбаченому законом випадку, пов'язаному з оголенням особи, освідчування має проводити безпосередньо лікар у межах самостійного виду освідчування – медичного.

Однак у науці кримінального процесуального права та криміналістики переважає думка про більш розширене поняття зазначеного виду освідчування. Так, Р. С. Белкін і Г. Г. Зуйков уважають, що медичне освідчування слід проводити в разі, якщо для його виконання потрібні спеціальні знання в галузі медицини – для виявлення подрпин на тілі, укусів зубів, плям крові, слідів хірургічних операцій тощо³.

Проведення освідчування часто пов'язано з необхідністю встановити на тілі людини зазначених слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет. Це потребує використання спеціальних знань у галузі медицини, тож слідчий доручав проведення освідчування судово-медичному експерту чи лікарю.

¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпін'я : ВТФ «Перун», 2005. – С. 1146.

² Великий тлумачний словник сучасної української мови [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпін'я : ВТФ «Перун», 2005. – С. 1522.

³ Криміналістика : [учеб.] / под ред. Р. С. Белкіна, Г. Г. Зуйкова. – М., 1968. – С. 119–120.

Завдання судово-медичного освідчування, за визначенням Ю. Г. Торбіна, полягає не лише у виявленні слідів злочину, а й у вирішенні низки інших питань щодо механізму та давності їх виникнення, ступеня тяжкості ушкоджень тіла людини¹.

На думку І. М. Янченко, медичне освідчування може мати дві форми: а) судово-медичної експертизи, метою якої є вирішення спеціальних питань зі сфери судової медицини; б) медичного освідчування, яке проводить лікар за дорученням слідчого переважно до порушення кримінальної справи².

Вважаємо, не можна погодитися із жодною з тез цієї авторки. На наше переконання, судово-медична експертиза й освідчування не можуть співвідноситися між собою як загальне й окреме. Під час проведення судово-медичної експертизи живих осіб, відповідно до змісту пунктів 1.4.3 та 3.2.5 Інструкції про проведення судово-медичної експертизи, затвердженої наказом МОЗ України від 17 січня 1995 року № 6³, у висновку експерта вказують їх прізвище, ім'я та по батькові, вік, місце мешкання, документ, що посвідчує особу. Тож потерпілий, підозрюваний чи інші особи не лише фізично присутні під час проведення цієї експертизи, а й їх тіло досліджує судово-медичний експерт з метою відповіді на поставлені перед ним запитання. Однак цей огляд тіла особи є складовою проведення судово-медичної експертизи, а не окремою формою медичного освідчування.

Крім цього, освідчування, зокрема такий його різновид, як судово-медичне, – це слідча дія, яку насправді, відповідно до частини першої статті 193 КПК України 1960 року, проводили після порушення кримінальної справи, і жодні винятки з цього правила процесуальний закон того часу не встановлював. Інші подібні випадки огляду тіла живої людини – на предмет алкогольного сп'яніння, наркотичного збудження тощо – виходили за межі необхідності проведення слідчих дій і врегульовувалися не КПК України, а відомчими нормативними документами. Тож про проведення освідчування як слідчої дії до порушення кримінальної справи за КПК України 1960 року, на наш погляд, не йшлося.

Проблематика судово-медичного дослідження була предметом розгляду багатьох учених (Г. І. Грамовича, Ю. А. Калінкіна, В. М. Махова,

¹ Торбин Ю. Г. Тактика проведения освидетельствования : [метод. рек.] / Торбин Ю. Г. – М., 2001. – С. 5.

² Янченко І. М. Кримінально-процесуальний примус при провадженні слідчих дій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Янченко Інна Миколаївна. – Х., 2010. – С. 122.

³ Інструкція про проведення судово-медичної експертизи : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 17 січ. 1995 р. № 6 «Про розвиток та вдосконалення судово-медичної служби України» (Нормативний документ Міністерства охорони здоров'я України. Інструкція) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0248-95>.

Б. В. Романюка та інших). Незважаючи на це, нині залишаються невизначеними сутність судово-медичного освідування, процесуальний механізм його призначення, а також статус осіб, які його проводять чи беруть у ньому участь.

Брак у законі чіткої процесуальної регламентації порядку проведення судово-медичного освідування спричинив суттєві розбіжності серед науковців у визначенні його сутності. Зокрема, у юридичній літературі це освідування розглядали і як різновид огляду, і судово-медичної експертизи, і як самостійну слідчу дію¹.

Зокрема, В. П. Колмаков зауважує, що за необхідності використання спеціальних знань під час огляду тіла живої людини проводять судово-медичне освідування як вид судово-медичної експертизи з дотриманням усіх вимог, що висувають до експертизи. Якщо освідування проводять як слідчу дію, то посадова особа має дотримуватися законодавчих вимог до цієї слідчої дії². Наведена позиція потребує уточнення, оскільки освідування (незалежно від виду) є самостійною слідчою дією та не може виконуватися за вимогами судово-медичної експертизи, про що ми вже зазначали. До того ж залишилося невизначеним, у яких саме випадках освідування проводять як вид судово-медичної експертизи, а в яких – як самостійну слідчу дію.

Можливість проведення судово-медичного освідування лише слідчим обстоє Б. В. Романюк. На думку цього автора, оскільки вказана дія є слідчою, її не вправі проводити інший суб'єкт. Водночас судово-медичний експерт або лікар, яких залучає слідчий до проведення судово-медичного освідування, виконують лише пізнавальну функцію³. Це твердження є суперечливим, оскільки в певних випадках слідчий не

¹ Андрианова Ю. С. Освидетельствование по делам о преступлениях против личности (процессуальные, криминалистические и психологические аспекты) : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / Ю. С. Андрианова. – Л., 1986. – С. 13; Винницкий Л. В. Теория и практика освидетельствования на предварительном следствии (по материалам Казахской ССР) : [учеб. пособие] / Винницкий Л. В. – Караганда, 1982. – С. 12–16; Грамович Г. И. Проблемы теории и практики эффективного применения специальных знаний и научно-технических средств в раскрытии и расследовании преступлений : автореф. дис. на соискание ученой степени доктора юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / Г. И. Грамович. – К., 1989. – С. 28; Калинин Ю. А. Участие в уголовном судопроизводстве лиц, обладающих специальными познаниями : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / Ю. А. Калинин. – М., 1981. – С. 14; Торбин Ю. Г. Освидетельствование подозреваемого на предварительном следствии : [учеб. пособие] / Ю. Г. Торбин, Е. В. Баранов ; под ред. Г. Г. Зуйкова. – К. : НИ и РИО КВШ МВД СССР им. Ф. Э. Дзержинского, 1981. – С. 7.

² Колмаков В. П. Следственный осмотр / Колмаков В. П. – М. : Юрид. лит., 1969. – С. 121.

³ Романюк Б. В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / Б. В. Романюк. – К., 2002. – С. 12.

зможє провести судово-медичне освідування через брак наявних у нього спеціальних знань і йому доведеться звертатися до обізнаних осіб за допомогою, надання якої матиме необхідний та самостійний характер, тому, на наш погляд, утворює окремий вид освідування – судово-медичне.

На думку Ю. Г. Торбіна та Є. В. Баранова, у разі якщо слідчий доручає проводити освідування лікарю, ця особа набуває процесуального статусу спеціаліста¹. Наведене твердження також є спірним, оскільки функція спеціаліста у кримінальному провадженні є допоміжною: спеціаліст може надавати *консультації* та безпосередню технічну *допомогу* (частини 1, 2 статті 71 КПК України). Тож спеціаліст лише допомагає у провадженні процесуальної дії, а судово-медичне освідування експерт або лікар мають здійснити самостійно.

Донині залишається законодавчо неврегульованим процесуальний статус особи, яка проводить судово-медичне освідування. Визначення в КПК України відповідного статусу такої обізнаної особи сприятиме підвищенню якості й ефективності виконання судово-медичного освідування. Поділяємо думку О. О. Бондаренка з приводу того, що чинне кримінальне процесуальне законодавство необхідно доповнити положеннями, які надаватимуть судово-медичному експерту й лікарю, що виконують судово-медичне освідування, право: ознайомлюватися з матеріалами, що стосуються предмета судово-медичного освідування; порушувати клопотання про надання додаткових матеріалів; отримувати винагороду за проведення цієї процесуальної дії, якщо її виконання не входить до кола їх службових обов'язків; на забезпечення безпеки. Зазначений автор вважає, що судово-медичного експерта й лікаря слід також наділити обов'язками: виконати судово-медичне освідування й повідомити про це особу, яка доручила його проведення; без дозволу слідчого не розголошувати дані матеріалів перевірки заяв, повідомлень та іншої інформації про злочини й події, дізнання або досудового слідства, що стали їм відомі у зв'язку з проведенням освідування; заявити самовідвід за наявності для цього підстав; повідомити слідчого про самовідвід та його підстави². До підстав для відводу вказаних осіб у випадку їх залучення до проведення освідування, на наше переконання, повною мірою припустимо віднести загальні положення, визначені в статті 79 КПК України.

¹ Торбин Ю. Г. Освидетельствование подозреваемого на предварительном следствии: [учеб. пособие] / Ю. Г. Торбин, Е. В. Баранов; под ред. Г. Г. Зуйкова. – К.: НИ и РИО КВШ МВД СССР им. Ф. Э. Дзержинского, 1981. – С. 10.

² Бондаренко О. О. Проблеми питання судово-медичного освідування у кримінальному процесі / О. О. Бондаренко // Право і Безпека. – 2010. – № 3 (35). – С. 170.

Крім цього, вважаємо цілком слушною висловлену в спеціальній літературі думку про доцільність передбачення кримінальної відповідальності осіб, які здійснюють судово-медичне освідчування, за складання завідомо неправдивого документа про його проведення; розголошення матеріалів та іншої інформації про злочини й події, досудового слідства¹.

Заслуговує на увагу запропоноване В. М. Маховим обґрунтування неприпустимості ототожнення діяльності осіб, які проводять судово-медичне освідчування, з діяльністю спеціаліста. Цей автор цілком слушно зазначає, що регламентація участі зазначених суб'єктів кримінального судочинства у кримінальному провадженні передбачає різні засоби процесуальної фіксації її результатів².

Водночас судово-медичний експерт чи лікар мають до освідчування переважно медичний підхід і менше уваги приділяють установленню та фіксації особливих прикмет і слідів, які можуть надалі мати значення для проведення трасологічних досліджень з метою визначення механізму завдання тілесних ушкоджень. У цьому зв'язку слушною є думка С. О. Сафронова щодо проведення освідчування слідчим із залученням до участі в ньому судового медика або лікаря³. Це надасть можливість поєднати юридичні та медичні знання під час проведення освідчування, щоб установити наявність і характер тілесних ушкоджень – ран (вогнепальних, різаних або колотих, рубаних або завданих тупим предметом), саден, подряпин, синців, слідів дії отруйної речовини, визначити їхні розміри, локалізацію на тілі та правильно й повно відобразити встановлені обставини в протоколі аналізованої слідчої (розшукової) дії.

У частині 2 статті 241 КПК України лише вказано на необхідність проведення судово-медичного освідчування у визначених випадках. Доцільно також акцентувати увагу на тому, що кримінальним процесуальним законодавством України не регламентовано порядок залучення судово-медичного експерта й лікаря до проведення саме судово-медичного освідчування.

У частині другій пункту 3 Правил судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, затверджених наказом МОЗ

¹ Мельник А. П. Моральні та правові аспекти освідчування у кримінальному процесі / А. П. Мельник // Актуальні проблеми реформування кримінально-процесуального законодавства й удосконалення діяльності судових і правоохоронних органів України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 20 квіт. 2012 р. / [редкол. М. Й. Курочка, О. І. Левченков, В. І. Галаган та ін.] ; МВС України, Луган. держ. ун-т внут. справ ім. Е. О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. – С. 539.

² Махов В. Н. Использование знаний сведущих лиц при расследовании преступлений : [моногр.] / Махов В. Н. – М. : Изд-во РУДН, 2000. – С. 71.

³ Сафронов С. О. Методика розслідування умисного заподіяння тяжкого і середньої тяжкості тілесних ушкоджень : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / С. О. Сафронов. – К., 1999. – С. 13–14.

СРСР від 11 грудня 1978 року № 1208, що нині є нечинними, була вказівка на *письмову форму доручення* органів прокуратури, МВС, Комітету державної безпеки і суду про проведення судово-медичного освідчування. Проте форму цього доручення конкретно не визначено¹. Немає відповіді на це питання й у Правилах судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, затверджених наказом МОЗ України від 17 січня 1995 року № 6, у яких узагалі не визначено таку форму обстеження людини, як освідчування².

З одного боку, залучення судово-медичного експерта чи лікаря до проведення освідчування за письмовим дорученням слідчого буде відповідати порядку ініціювання слідчим взаємодії із цими суб'єктами кримінального провадження. Письмове доручення може бути адресоване як певній обізнаній особі, що має провести цю слідчу (розшукову) дію, так і керівникові установи чи організації, у якій ця особа працює.

З іншого боку, будь-яке процесуальне рішення слідчого приймають у формі постанови (частина 3 статті 110 КПК України). У частині 2 статті 241 КПК України регламентовано випадок проведення освідчування лікарем – у разі оголення освідчуваної особи. Водночас законодавець дозволяє проведення освідчування, що супроводжується оголенням особи, слідчим однієї статі з освідчуваним. Таким чином, рішення про проведення освідчування з оголенням особи лікарем або посадовою особою певної статі приймає слідчий. Тож логічним є прийняття слідчим процесуального рішення про проведення медичного освідчування у формі постанови, що цілком відповідає законодавчим вимогам і потребам практики.

На нашу думку, рішення про проведення судово-медичного освідчування та залучення для цього лікаря слід приймати у формі відповідної постанови. Як зазначено у частині 2 статті 241 КПК України, освідчування здійснюють на підставі постанови прокурора. Тож саме в резолютивній частині цього процесуального документа має бути зазначено, кому саме доручають його виконання – безпосередньо прокурору, слідчому чи лікарю. У разі якщо освідчування, згідно з постановою прокурора, розпочато слідчим, а надалі, у зв'язку з необхідністю використання спеціальних медичних знань, доводиться доручити його подальше

¹ Правила судебно-медицинского определения степени тяжести телесных повреждений : приказ Министерства здравоохранения СССР от 11 дек. 1978 г. № 1208 «О введении в практику общесоюзных «Правил судебно-медицинского определения степени тяжести телесных повреждений» [Електронний ресурс]. – Режим доступа :

<http://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data02/tex13927.htm>.

² Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 17 січ. 1995 р. № 6 «Про розвиток та вдосконалення судово-медичної служби України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0248-95>.

проведення лікарю, на наш погляд, прокурор має виносити іншу постанову, за якою покласти обов'язок проведення освідчування саме на лікаря.

У будь-якому разі керівник установи, отримавши чи письмове доручення, чи відповідну постанову, зобов'язаний забезпечити виконання процесуального рішення слідчого, доручивши проведення судово-медичного освідчування підлеглій особі, яка узгоджує зі слідчим організаційні питання (наприклад, час доставки підозрюваного, необхідність надання медичної документації тощо). Зазначену слідчу (розшукову) дію проводять здебільшого за місцем передування її виконавця, що в більшості випадків обумовлено необхідністю використання приладів і спеціального обладнання. Безпосередній порядок проведення судово-медичного освідчування виходить за межі кримінально-процесуальної регламентації та визначений відомчими нормативними актами, які регламентують діяльність судово-медичних експертів і лікарів під час огляду тіла живої людини.

Проведення *слідчого* освідчування, відповідно до частини 2 статті 241 КПК України, здійснюють на підставі постанови прокурора. Цей процесуальний документ має ґрунтуватися на фактичних даних, що свідчать про наявність на тілі конкретної особи слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет. Постанова прокурора нині є єдиною юридичною підставою для проведення цієї слідчої (розшукової) дії, виконання якої є обов'язковим для учасників кримінального провадження. Тому важливого значення набуває питання про те, якому саме суб'єкту кримінального провадження доцільніше приймати це процесуальне рішення.

У КПК України 1960 року винесення постанови про провадження освідчування було прерогативою слідчого – посадової особи, яка безпосередньо здійснювала досудове розслідування, проводила необхідні слідчі дії та несла за них повну відповідальність. Цієї позиції дотримуються нині законодавці Російської Федерації (частина 2 статті 179 КПК Російської Федерації)¹, Республіки Білорусь (частина 1 статті 206 КПК)², Республіки Узбекистан (стаття 144 КПК)³. У частині 2 статті 119 КПК Республіки Молдова регламентується проведення освідчування органом кримінального переслідування лише в разі наочного

¹ Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации : [Электронный ресурс]. – Режим доступа :

<http://www.legislationline.org/ru/documents/section/criminal-codes>.

² Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь : по состоянию на май 2012 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа :

<http://pravo.kulichki.com/vip/upk/>.

³ Уголовно-процессуальный кодекс Республики Узбекистан : по состоянию на июнь 2012 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа :

http://fmc.uz/legisl.php?id=k_ug_pr_17.

вчинення злочину з подальшим повідомленням судді¹. У США, де освідування як самостійну процесуальну дію не визначено, а охоплено поняттям «особистий обшук», відповідну процесуальну дію щодо поверхневого огляду тіла людини, огляду її рук, відібрання зразків волосся, вилучення доказів із рота проводять без отримання ордера².

На наш погляд, рішення про проведення освідування, що фіксується у відповідній постанові, має приймати особа, яка проводить розслідування. Саме цей підхід забезпечить економію часу та є ефективним у кримінальному провадженні. Натомість, якщо особа, яка проводить розслідування, буде звертатися до іншої посадової особи за дозволом на проведення освідування, це спричинить затягування часу, що може призвести до втрати доказів. Звернення за відповідним дозволом убачається за доцільне лише за необхідності проведення примусового освідування, ураховуючи гарантування під час застосування заходів процесуального примусу законних прав осіб, інтересів яких стосується ця процесуальна дія. Тож винесення за КПК України постанови про проведення освідування виключно прокурором, на наше переконання, не відповідає вимогам практики, призводить до затягування часу проведення цієї слідчої (розшукової) дії та нічим себе не виправдовує.

Ураховуючи викладене, пропонуємо частину 2 статті 241 КПК України викласти в такій редакції: «Освідування здійснюється на підставі постанови *слідчого*, прокурора та, ...» і далі за текстом. Зазначаючи в запропонованих нами змінах про постанову прокурора, маємо на увазі випадки, коли прокурор особисто проводить слідчі (розшукові) дії в межах досудового розслідування, користуючись при цьому, відповідно до частини 2 статті 36 КПК України, процесуальними повноваженнями слідчого.

Кримінальне процесуальне законодавство України, регламентуючи проведення освідування, використовує поняття «оголення особи», але не розкриває значення цього терміна щодо цієї слідчої (розшукової) дії. За цих умов оголення освідуваної особи, як слушно зазначає І. А. Тітко, є оцінним поняттям, яке слід розуміти як закріплене в нормі кримінального процесуального права поняття, зміст якого не містить чітко визначеної, завершені системи ознак, що зумовлює необхідність його конкретизації в кожному окремому індивідуально визначеному випадку на розсуд правосастосовувача.

¹ Уголовно-процессуальный кодекс Республики Молдова : [Электронный ресурс]. – Режим доступа :

<http://www.legislationline.org/ru/documents/section/criminal-codes>.

² Садова Т. В. Обмеження прав і свобод у кримінальному судочинстві України та держав англо-американської правової системи в контексті міжнародних стандартів : моногр. / Садова Т. В. ; [за ред. доц. С. М. Смокова]. – Івано-Франківськ, Надвірна : ЗАТ «Надвірнянська друкарня», 2011. – С. 142.

Від конкретного визначення зазначеного терміна, на думку цього автора, залежить статус учасників аналізованої слідчої дії та вид освідування (слідче або медичне). Застосування поняття «оголення особи» передбачає наявність оцінки – правозастосовної діяльності суб'єкта кримінального процесу, спрямованої на наповнення оцінного поняття конкретним нормативним змістом на підставі свого внутрішнього переконання, керуючись власною правосвідомістю, об'єктивним стандартом оцінного поняття та особливостями конкретного випадку, і встановлення відповідності між ознаками оцінного поняття та життєвої ситуації, до якої має бути застосовано кримінально-процесуальну норму¹.

Значення поняття «оголення особи» ми з'ясували під час анкетування практичних працівників слідчих підрозділів органів внутрішніх справ України. Зокрема, на питання про те, у разі якого оголення тіла освідування має проводити слідчий однієї статі з освідуваною особою, близько половини слідчих (207 осіб – 46,9 %) не визначилися з конкретною позицією та відповіли, що за будь-якого. 125 слідчих (28,3 %) вважають, що за умови, якщо таке оголення в присутності особи протилежної статі порушуватиме принцип етичності; на думку 26 слідчих (5,9 %), якщо освідувана особа про це клопоче; лише 83 слідчі (18,8 %) визначили поняття оголення тіла у кримінально-процесуальному значенні як оголення інтимних місць.

У науці кримінального процесуального права побутує думка, що оголення верхньої частини грудей або спини, рук до самого передпліччя та ніг до колін не слід прирівнювати до оголення прихованих частин тіла особи. З точки зору В. І. Громова, присутність слідчого під час такого освідування слід визнати обов'язковою, адже безпосереднє спостереження з боку слідчого під час установлення кожної фактичної у справі обставини є необхідним в інтересах вирішення справи².

Не погоджуючись із цією позицією, Л. В. Винницький³ та І. М. Янченко⁴ освідування, яке супроводжується оголенням, пропонують розуміти як огляд, під час якого здійснюють оголення тих частин тіла, які традиційно приховано одягом.

Однак кожна людина, залежно від родинного виховання, традицій місцевості, національних укладів, має власне уявлення щодо місць, які

¹ Тітко І. А. Нормативна сутність оцінних понять в кримінально-процесуальному праві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Тітко Іван Андрійович. – Х., 2009. – С. 65–66.

² Громов В. И. Дознание и предварительное следствие: Методика расследования преступлений: Осмотр места преступления / Громов В. И. – М. : ЛексЭст, 2003. – С. 184.

³ Винницький Л. В. Теория и практика освидетельствования на предварительном следствии (по материалам Казахской ССР) : [учеб. пособие] / Винницький Л. В. – Караганда, 1982. – С. 51.

⁴ Янченко І. М. Кримінально-процесуальний примус при провадженні слідчих дій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Янченко Інна Миколаївна. – Х., 2010. – С. 138.

слід приховувати одягом. У кожному конкретному випадку визначення поняття «оголення особи» матиме певні критерії. Тому на традиційність у цьому питанні, на наше переконання, спиратися не можна. Уважаємо за доцільне залишити визначення питання щодо оголення тіла особи прерогативою слідчого й освідуваної особи в кожному конкретному випадку. Саме так урегулював це питання законодавець, передбачивши в частині 2 статті 241 КПК України згоду особи, яку освідують, на проведення цієї слідчої (розшукової) дії, що супроводжується оголенням тіла, слідчим певної статі. Водночас у будь-якому разі оголення тіла, закритого одягом, перед слідчим протилежної статі не має порушувати принципу етичності, принижувати людську гідність освідуваної особи.

У цьому контексті слушною є цікава пропозиція В. В. Логінової про доповнення закону нормою, яка дозволяла б освідуваній особі заявляти клопотання про відвід понятих і спеціалістів від участі в проведенні освідування, пов'язаного з оголенням тіла, якщо є підстави вважати, що вони негативно ставляться до освідуваної особи й можуть розголосити обставини, що стосуються її особистого життя¹. Додамо, що доцільним є внесення цієї пропозиції не лише щодо освідування, яке супроводжується оголенням особи, а й щодо всіх інших слідчих (розшукових) дій, під час проведення яких можуть залучати понятих та спеціалістів. Зазначене положення доцільно визначити в частині 1 статті 79 КПК України, у якій унормовано питання заявлення відводу спеціалісту, перекладачу, експерту, секретарю судового засідання. Ураховуючи, що серед цих учасників кримінального провадження не йдеться про понятих, пропонуємо доповнити назву цієї статті після слів «експерта» словом «понятого» і далі за текстом, а частину 1 статті 79 цього Кодексу після слів «експерт», «експерта» відповідно словами «понятий», «понятого».

§ 2.2. Основні та факультативні учасники освідування

Залежно від виду освідування, частиною 7 статті 223, частиною 2 статті 241 КПК України під час його проведення передбачено участь певних осіб в *обов'язковому порядку* та їх *можлива участь* на розсуд слідчого.

Перш ніж визначити цих суб'єктів як основних та факультативних, доцільно надати їх загальну характеристику, умовно розділивши їх на

¹ Логінова В. В. Особливості проведення освідування при розслідуванні тілесних ушкоджень / В. В. Логінова // Вісн. Луган. держ. ун-ту внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – 2008. – Спец. вип. № 5. – Ч. 3. – С. 122.

осіб, які підлягають освідуванню, та осіб, які проводять цю слідчу (розшукову) дію та беруть у ній участь.

Усі науковці практично одностайні в тому, що визначене законодавцем коло учасників зазначеної слідчої дії не підлягає звууженню. У частині 1 статті 241 КПК України нині визначено таке коло суб'єктів, які можуть підлягати освідуванню: підозрюваний, свідок чи потерпілий.

Не врегульованим є питання проведення освідування в суді: у статті 241 КПК України серед суб'єктів його проведення відсутні слідчий суддя, суд чи суддя, а в статті 361 цього Кодексу, що має назву «Огляд на місці», та інших статтях КПК України, у яких унормовано проведення процесуальних дій у суді, про можливість проведення освідування на судових стадіях кримінального провадження не згадано.

Питання проведення освідування щодо інших осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, крім перерахованих у частині 1 статті 241 КПК України, у науці кримінального процесуального права та криміналістики наразі не порушено. Однак саме вони, на наше переконання, потребують детальнішого дослідження.

У кримінальному провадженні, передусім на початковому етапі досудового розслідування, може виникнути необхідність проведення освідування заявника, процесуальний статус якого визначено в статті 60 КПК України. Ще одним учасником кримінального провадження, щодо якого, на наш погляд, можливе освідування, є особа, стосовно якої здійснюють кримінальне провадження щодо застосування до неї примусових заходів медичного характеру. Відповідно до статті 504 КПК України, досудове розслідування щодо такої особи проводить слідчий згідно із загальними правилами, передбаченими цим Кодексом, за винятком якщо розлад психічної діяльності чи психічне захворювання особи перешкоджає проведенню процесуальних дій (частина 2 статті 506 КПК України). Крім цього, у частині 2 статті 292 КПК України зазначено, що клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру має містити, зокрема, інформацію про позицію щодо можливості забезпечення участі особи під час судового провадження за станом здоров'я. Оскільки проведення освідування не передбачає активних процесуальних дій, можна дійти висновку про можливість участі в зазначеній слідчій (розшуковій) дії особи, стосовно якої здійснюють кримінальне провадження щодо застосування до неї примусових заходів медичного характеру. Отже, проведення освідування щодо цієї особи є не лише практичною необхідністю в певних випадках, а й передбачене на законодавчому рівні.

Таким чином, у практичній діяльності осіб, які здійснюють кримінальне провадження, може виникнути необхідність проведення освідування інших, крім зазначених у частині 1 статті 241 КПК України, осіб.

Саме тому в законодавстві низки країн узагалі не зазначено процесуальний статус особи, яка може підлягати освідуванню. Зокрема, у § 114 (1) КПК Чехії вказано, що тіло кожного підлягає огляду¹. Відповідно до статті 207 КПК Польщі, за необхідності особа може підлягати освідуванню². На нашу думку, наведена позиція є слушною. Саме у зв'язку з зазначеними нами обставинами, у кримінальному процесуальному законодавстві України необхідно передбачити, враховуючи невичерпність кола потенційних учасників проведення освідування, можливість освідувати будь-яку особу з метою встановлення обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. Ураховуючи викладене, пропонуємо частину 1 статті 241 КПК України після слів «чи потерпілого» доповнити словами «та інших осіб» і далі за текстом.

Особами, які здійснюють і беруть участь в освідуванні, за КПК України 2012 року є слідчий, прокурор за участю судово-медичного експерта або лікаря, поняті; за КПК України 1960 року – слідчий, судово-медичний експерт і лікар, поняті. Визначення осіб, які мають проводити освідування, залежить від виду цієї слідчої (розшукової) дії (слідче або судово-медичне). Якщо має місце слідче освідування, то суб'єктом його проведення є слідчий або прокурор.

Актуальним є питання про можливість відводу слідчого від участі в освідуванні. Донедавна, відповідно до частини другої статті 60 КПК України 1960 року, відвід слідчому міг бути заявлений певним колом учасників кримінального процесу. Закон передбачав можливість відводу слідчого від участі в розслідуванні загалом, але не від проведення якої-небудь окремої слідчої дії. Таким чином, в особи, яка підлягала освідуванню, не було законної підстави вимагати відводу слідчого від участі в проведенні цієї слідчої дії.

Водночас слід визнати за доцільне за наявності клопотання підозрюваного про відвід слідчого доручити проведення освідування лікарю. Слідчий міг би не бути присутнім під час освідування й з особистої ініціативи, якщо це зумовлено морально-етичними міркуваннями. Однак як він може прийняти рішення щодо своєї участі в освідуванні, законодавець чітко не визначив. У пункті 1 частини 2 статті 39 КПК України лише зазначено про повноваження керівника органу досудового розслідування у випадках здійснення досудового розслідування слідчою групою визначати старшого цієї групи, який керуватиме діями інших слідчих.

¹ Уголовно-процессуальное законодательство Чешской Республики : учеб.-метод. пособие / [сост. Л. В. Майорова]. – Красноярск, 1999. – С. 80.

² Kodeks postępowania karnego Polski. Stan prawny: styczeń 2012 r. – Warszawa : Wydawnictwo C. H. Beck, 2012. – 343 s.

На наш погляд, у проведенні освідування повною мірою може брати участь також учасник, який представляє інтереси певної особи, що є гарантією дотримання прав і законних інтересів освідуваного. Зокрема, під час проведення освідування неповнолітнього або недієздатної чи обмежено дієздатної особи має бути присутнім їх законний представник. Участь цієї особи є необхідною з урахуванням дачі можливих пояснень з приводу наявності яких-небудь особливих прикмет, ушкоджень, слідів ін'єкцій тощо.

У процесі освідування для виявлення, фіксації та вилучення особливих прикмет виникає потреба застосовувати спеціальні знання. Мета залучення спеціаліста до участі в слідчих (розшукових) діях – розширення практичних можливостей слідчого у кваліфікованому проведенні певних дій, досягнення при цьому повного, об'єктивного та всебічного з'ясування обставин події, яку розслідують, сприяння своїми професійними знаннями і навичками виявленню, фіксації та вилученню доказів. Особливістю цієї форми застосування спеціальних знань є те, що закон розрізняє два види їх участі під час проведення слідчих дій – факультативне й обов'язкове¹.

Якщо в слідчого виникають складнощі під час самостійного проведення освідування у зв'язку з незнанням медичних термінів і загрозу неправильного описання виявлених слідів кримінального правопорушення чи особливих прикмет, то саме в цих випадках доцільним є його звернення до прокурора для призначення судово-медичного освідування. Наприклад, участь в освідуванні спеціаліста, зокрема лікаря, зумовлена специфікою об'єкта освідування, різноманітністю слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет, що можуть розміщуватися на тілі людини, об'єктивними труднощами їх виявлення, фіксації та вилучення, а також морально-етичними міркуваннями. Лікаря, який бере участь в освідуванні, наділено широкими повноваженнями. Скажімо, під час освідування особи іншої статі, ніж слідчий, лікар, незалежно від своєї статі, за дорученням слідчого здійснює безпосереднє обстеження тіла освідуваної особи.

У науці кримінального процесуального права питання щодо компетенції лікаря під час провадження освідування є дискусійними. Зокрема, на думку Ю. Г. Торбіна, під час судово-медичного освідування компетенція лікаря аналогічна компетенції слідчого й визначається ним². У свою чергу Н. А. Маркс називає головні особливості проведен-

¹ Букаев Н. Проблемы производства освидетельствования как следственного действия по УПК РФ / Н. Букаев, Н. Гребнева // Закон и жизнь. – 2004. – № 10. – С. 13.

² Торбин Ю. Г. Использование специальных познаний при исследовании тела и одежды подозреваемых в совершении преступлений / Ю. Г. Торбин // Вестн. Моск. ун-та. (Серия 11. Право). – 1971. – № 6. – С. 45.

ня освідчування лікарем одноособово: він отримує деякі повноваження на виконання процесуальних дій слідчого, про що має бути вказано в постанові про провадження освідчування; проводить огляд тіла самостійно, але не в разі відсутності в слідчого спеціальних знань, а тільки з етичних міркувань; користується свободою обрання засобів, способів, прийомів і методів для виконання завдань освідчування, тобто тих завдань, які має вирішувати слідчий, якби він проводив ці дії одноосібно¹. Г. І. Грамович вважає лікаря помічником слідчого, оскільки під час освідчування слідчий сам не спостерігає факти й не фіксує їх, а цю слідчу дію проводить замість нього лікар².

Наведені позиції заперечують В. К. Лисиченко та В. В. Ціркаль. На їх думку, яку ми поділяємо також, слідчий не має права передавати свої процесуальні повноваження іншим учасникам слідчої дії³. Отже, потребує подальшого дослідження й ґрунтовного аналізу участь лікаря під час проведення освідчування.

Виконуючи поставлені перед ним завдання освідчування, лікар упевнений у використовувати спеціальні медичні знання з метою виявлення, фіксації та вилучення слідів злочину, інших речових доказів й особливих прикмет.

Беручи участь у проведенні освідчування, лікар як спеціаліст має впливати на виявлення та фіксацію слідів злочину й особливих прикмет, зокрема: акцентує увагу слідчого на ті особливості тіла, які він не помітив (наприклад, наявність рубця або пігментної ділянки шкіри, які могли бути наслідком знищення чи виведення певної особливої прикмети); дає характеристику тілесного ушкодження (садно, синець, рана); допомагає правильно описати виявлені ушкодження тіла, точно вказавши їх локалізацію відповідно до анатомічної будови людини (наприклад, ушкодження знаходиться на місці дельтовидного м'яза плеча); допомагає визначити форму ушкодження, його розміри, властивості, колір; здійснює дії, безпосередньо спрямовані на вилучення виявлених слідів злочину (крові, сперми); консультує слідчого щодо обставин, за якими він спостерігає з позиції медичних знань, роз'яснює причини, їх значення, наслідки виявлених ушкоджень та інших слідів злочину, а також деяких видів особливих прикмет; висловлює припущення про час,

¹ Маркс Н. А. Роль специалиста и форма его участия в производстве следственного освидетельствования / Н. А. Маркс // Проблемы изучения личности участников уголовного судопроизводства : [межвуз. сб. науч. тр.] – Свердловск : Изд-во Урал. ун-та, 1980. – С. 94.

² Грамович Г. И. Тактика использования специальных знаний в раскрытии и расследовании преступлений : [учеб. пособие] / Грамович Г. И. – Минск : Минск. высш. шк. МВД СССР, 1987. – С. 72.

³ Лисиченко В. К. Виды участия специалистов на предварительном следствии / В. К. Лисиченко, В. В. Ціркаль // Криміналістика і судова експертиза. – 1985. – № 30. – С. 8.

механізм виникнення виявлених слідів, а також про можливе розміщення потерпілого й злочинця в момент утворення на тілі освідчуваної особи тілесних ушкоджень; дає пояснення по суті проведених ним дій, спрямованих на встановлення, фіксацію й вилучення слідів злочину чи виявлення та фіксацію особливих прикмет; висловлює міркування про ті сліди й пошкодження, пов'язані із вчиненням злочину, які може бути виявлено на інших ділянках тіла або на місці події¹.

Особливість статусу лікаря як спеціаліста полягає також у тому, що він має визначати характер дій, які можуть становити небезпеку для здоров'я освідчуваної особи та проведення яких заборонено законом. Водночас лікар управі вимагати занесення у протокол слідчої дії своїх заперечень з приводу провадження тих діянь, які з погляду медицини небезпечні для здоров'я цієї особи².

Важливою є також і та обставина, що почуття сорому в людини не має виникати під час огляду її тіла лікарем чи експертом, тому закон не вимагає того, щоб ці особи були однієї статі з освідчуваним³.

Кримінальне процесуальне законодавство України, крім лікаря, не передбачає участі в освідчуванні іншого спеціаліста. Водночас у практичній діяльності мають місце випадки запрошення до участі в освідчуванні інших осіб, які володіють спеціальними знаннями. Такими знаннями у кримінальному провадженні вважають знання та навички, отримані внаслідок фахової освіти та/або практичної діяльності в будь-якій галузі науки, техніки, мистецтва чи ремесла, які використовують визначені законом учасники процесу в межах наданих кожному з них повноважень для виконання за певною процедурою процесуальних завдань⁴.

Досліджуючи це питання, О. А. Борідько та В. В. Логінова вважають, що під час проведення освідчування підозрюваного, який завдав тілесних ушкоджень із застосуванням вогнепальної зброї, слід залучати спеціаліста в галузі судової балістики. Оскільки під час здійснення пострілу з вогнепальної зброї відбувається викид незначної кількості порохових газів у зворотному від пострілу напрямку, на тильній частині

¹ Торбин Ю. Г. Уголовно-процессуальные и криминалистические проблемы освидетельствования / Торбин Ю. Г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.k-press.ru/bh/2003/2/torbin2/torbin2.asp>.

² Советский уголовный процесс : [учеб.] / под ред. Б. А. Викторова. – М. : Изд-во Высш. шк. МВД СССР, 1979. – С. 90.

³ Садова Т. В. Обмеження прав і свобод у кримінальному судочинстві України та держав англо-американської правової системи в контексті міжнародних стандартів : моногр. / Садова Т. В. ; [за ред. доц. С. М. Смокова]. – Івано-Франківськ, Надвірна : ЗАТ «Надвірнянська друкарня», 2011. – С. 150.

⁴ Курдюков В. В. Теоретичні засади та критерії обов'язкового призначення судових експертів в кримінальному процесі України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / В. В. Курдюков. – К., 2009. – С. 9.

рук і на одязі особи, яка стріляла, утворюються нашарування слідів пострілу. Це відбувається під час пострілу як з довгоствольної, так і короткоствольної зброї. Візуально ці сліди не помітні навіть з використанням збільшувальних приладів, ультрафіолетового світла. Тому для їх виявлення з рук підозрюваних осіб роблять змиви марлевым тампоном зі спиртом. Порох містить у собі значну кількість сурми й барю, які мають здатність зникати, і вже за дванадцять годин, навіть якщо руки не мити, залишки пороху на них вже не можна виявити, тому змиви слід робити якомога швидше¹.

Досить ефективною може бути допомога спеціаліста в галузі трасології. У разі виявлення на тілі освідуючої особи, її одязі чи взутті слідів крові залежно від їх форми спеціаліст може проконсультувати слідчого щодо механізму їх утворення. Це надасть змогу висунути низку припущень, які стосуються окремих обставин розслідуваного злочину, зокрема, про взаємне розміщення підозрюваного й жертви злочину, позу злочинця в момент завдання ним тілесних ушкоджень потерпілому, характер дій цих осіб. Спеціаліст може допомогти слідчому визначити походження ушкоджень: за яких обставин, унаслідок здійснення яких дій і які саме могли утворитися тілесні ушкодження. Ці припущення нададуть реальну можливість, по-перше, дослідити механізм події та визначити, де та які сліди перебування особи може бути виявлено та вилучено; по-друге, діагностувати ушкодження та висунути версії щодо місцеперебування цієї особи; по-третє, провести згодом ідентифікаційні дослідження з метою встановлення тотожності.

Ефективною може бути допомога спеціаліста під час освідуювання потерпілого й підозрюваного в зґвалтуванні. Здебільшого під час учинення цього злочину із застосуванням фізичного насильства між гвалтівником і потерпілим виникає боротьба, унаслідок чого на їх тілах утворюються як сліди від зубів, нігтів, так й інші тілесні ушкодження у вигляді подряпин, синців тощо. Спеціаліст допоможе слідчому виявити ці сліди, зафіксувати й описати їх у протоколі слідчої дії. Складним є виявлення слідів зубів, що мають значні ідентифікаційні властивості. Однак їх вилучення з ділянок тіла особи можливе лише за умови використання сучасних засобів криміналістичної техніки, навички володіння якими має саме спеціаліст.

Унаслідок дорожньо-транспортних подій на тілі потерпілого можуть виникнути сліди впливу окремих випуклих частин транспортних засобів. Консультація спеціаліста-автотехніка, який бере участь в освідую-

¹ Борідько О. А. Освідуювання та тактика його проведення при розслідуванні умисних тілесних ушкоджень [Електронний ресурс] / О. А. Борідько, В. В. Логінова. – Режим доступу : www.radnuk.info/statti/555-kriminalist/14626-2011-01-18.

ванні, буде корисною для вирішення питання про встановлення конкретного виду транспортного засобу, яким могли бути утворені сліди. Отримані при цьому відомості посилять ефективність розшуку транспортного засобу, що зник з місця події¹.

Важливою є допомога спеціаліста в галузі судової хімії, коли під час освідування, передусім якщо воно супроводжується одночасним оглядом одягу, можна виявити сліди наркотичних, хімічних та інших речовин. Судовий хімік забезпечить належне їх виявлення, фіксацію, вилучення й пакування. Водночас він може висловити припущення щодо походження речовини, сліди якої виявлено на тілі освідуваної особи. Доцільність участі спеціаліста в галузі судової хімії зумовлена тим, що отруйні речовини, виявлені під час освідування, здатні чинити негативний вплив на організм людини, а слідчий, який не має навичок поводження з ними, може наразити на небезпеку не лише своє здоров'я, а й здоров'я інших учасників освідування².

Подколи необхідною є участь під час освідування спеціаліста з використання криміналістичної техніки. Володіючи спеціальними знаннями, навичками, маючи сучасні засоби криміналістичної техніки, він надасть допомогу слідчому у виявленні, фіксації та вилученні слідів кримінального правопорушення й особливих прикмет, малопомітних татуювань, а також запаху з тіла й одягу людини. Крім цього, спеціаліст забезпечить фіксацію слідів й особливих прикмет шляхом застосування необхідних методів вимірювальної, кольороподільної й мікроскопічної зйомки, виготовлення зліпків, схем, планів, складання замальовок.

Таким чином, доцільно, на наше переконання, розширити коло спеціалістів, яких поряд з лікарем можуть запрошувати для участі в проведенні освідування, що забезпечить підвищення його дієвості та ефективності. Тож уважаємо за необхідне висловити криміналістичну рекомендацію щодо запрошення для участі в проведенні освідування фахівців з різних галузей науки і техніки й ефективного використання при цьому їх спеціальних знань. Концептуальний дозвіл на участь цих спеціалістів під час проведення освідування доцільно визначити в частині 4 статті 241 КПК України. Ураховуючи викладене, пропонуємо внести зміни до другого речення цієї частини й викласти його в такій редакції: «За необхідності фіксування наявності чи відсутності на тілі особи, яка підлягає освідуванню, слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет шляхом фотографування, відеозапису чи інших технічних засобів може бути запрошений спеціаліст».

¹ Селиванов Н. А. Советская криминалистика: система понятий / Селиванов Н. А. – М. : Юрид. лит., 1982. – С. 102.

² Петрухин И. Л. Экспертиза как средство доказывания в советском уголовном процессе / Петрухин И. Л. – М. : Юрид. лит., 1964. – С. 67.

Не менш актуальною є проблема участі під час проведення освідування понятих, які своїми підписами підтверджують отримані результати цієї слідчої (розшукової) дії.

Досліджуючи зазначене питання, І. М. Бацко свого часу доходив висновку, що слідчий міг провести освідування, не запрошуючи при цьому понятих¹. Інші автори переконані, що освідування мали проводити за участю понятих, оскільки воно супроводжувалося оголенням тіла особи². Подібну позицію запропонував законодавець, передбачивши в частині 7 статті 223 чинного КПК України обов'язкову участь понятих під час проведення освідування, незалежно від того, буде воно супроводжуватися оголенням тіла особи чи ні. Водночас загальна норма цього Кодексу до винятків, на підставі яких не потрібно запрошувати понятих для участі в проведенні низки визначених у ній слідчих (розшукових) дій, зокрема освідування особи, відносить застосування безперервного відеозапису перебігу їх проведення. Слушною з цього питання вважаємо пропозицію Т. В. Садової позбавити освідуваного в цьому разі можливості оскаржувати дії слідчого чи піддавати сумніву законність їх проведення на досудовому розслідуванні лише з підстав відсутності понятих. Наведене положення слідчий має роз'яснити до проведення освідування, про що зазначають у протоколі за підписом особи, яка освідується³.

Приймаючи рішення про залучення понятих до участі в проведенні освідування, слід керуватися етичними міркуваннями, на чому слушно наголошують як науковці, так і практичні працівники. З почуття сором'язливості не кожна особа бажає, щоб під час огляду її тіла були присутні сторонні. Не заглиблюючись у сутність цього питання, зазначимо лише, що одним з випадків запрошення понятих є необхідність запобігти можливим неправомірним скаргам на дії слідчого. Для вирішення цього питання слід ураховувати пропозицію В. Г. Дрозд, яка цілком слушно зазначає, що запрошення до участі понятих доцільно погоджувати з особою, з огляду на етичні міркування, однак остаточне рішення приймає слідчий⁴. Необхідно усвідомлювати, що особі, яка до-

¹ Бацко І. Н. Сравнительный анализ правил освидетельствования по уголовно-процессуальным кодексам Российской Федерации, Республики Беларусь и Украины / И. Н. Бацко // Вестн. Акад. МВД Республики Беларусь. – 2003. – № 2 (6). – С. 183.

² Ищенко Е. П. Криміналістика : [учеб.] / Е. П. Ищенко, А. А. Топорков ; под ред. Е. П. Ищенко. – М. : Юрид. фирма «КОНТРАКТ»; ИНФРА-М, 2006. – С. 383.

³ Садова Т. В. Обмеження прав і свобод у кримінальному судочинстві України та держав англо-американської правової системи в контексті міжнародних стандартів : моногр. / Садова Т. В. ; [за ред. доц. С. М. Смокова]. – Івано-Франківськ, Надвірна : ЗАТ «Надвірнянська друкарня», 2011. – С. 150.

⁴ Дрозд В. Г. Організаційні і тактичні аспекти розслідування умисних тяжких тілесних ушкоджень : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / В. Г. Дрозд. – К., 2009. – С. 10.

бровільно погодилася на освідування, може бути неприємно, щоб її оголене тіло або його окремі частини оглядав не лише слідчий, а ще й поняті, які є запрошеними сторонніми особами. У випадках, коли в освідуванні бере участь судово-медичний експерт або лікар, немає необхідності в залученні понять. В інших випадках це право слідчого, яким він користується залежно від слідчої ситуації, що склалася на кожний конкретний момент розслідування. Якщо слідчий вирішив запросити понять, то ними не повинні бути сусіди, знайомі, колеги тощо. У цьому разі освідувана особа має право клопотати про відвід понять і таке клопотання, на наш погляд, має бути задоволене. Для ще більш значного забезпечення гарантій невтручання в особисте та сімейне життя під час проведення освідування необхідно закріпити у КПК України право освідуваного заявляти відвід будь-якій особі, яка приймає участь у проведенні цієї слідчої (розшукової) дії, якщо є обґрунтовані підстави вважати, що такою особою можуть бути розголошені відомості щодо особистого та сімейного життя.

Крім цього, необхідно передбачити також і право особи оскаржити дії органів досудового розслідування у випадку порушення її честі та гідності при проведенні освідування, або недотримання меж освідування, які обґрунтовуються матеріалами кримінального провадження.

Коло суб'єктів кримінального провадження, які здійснюють освідування чи беруть у ньому участь, за ступенем обов'язковості можна умовно поділити на обов'язкових і факультативних. Проте стійкого розподілу за цими критеріями учасників проведення саме освідування, ураховуючи її специфіку, немає.

Залежно від виду освідування, можна виокремити такі види суб'єктів. Під час проведення *слідчого* освідування обов'язковим учасником слідчої (розшукової) дії є посадова особа – слідчий, прокурор, які не завжди є однією особою, що проводить цю процесуальну дію у кримінальному провадженні. Зокрема, відповідно до частини 2 статті 36 КПК України, прокурор здійснює не досудове розслідування, а процесуальне керівництво за кримінальним провадженням. Тож посадовою особою, що розслідує злочин, є слідчий, а посадовою особою, яка проводить освідування, може бути прокурор. До того ж, згідно з частиною 2 статті 241 КПК України, за необхідності оголення особи цю слідчу (розшукову) дію має проводити посадова особа однієї статі з освідуваним. На думку 214 (48,4 %) проанкетованих нами слідчих органів внутрішніх справ України, у цьому разі необхідно створювати групу слідчих, у межах якої інша посадова особа, яка не розслідує кримінальну справу, але є однієї статі з освідуваною, матиме можливість провести освідування. Тож слідчий, який безпосередньо здійснює кримінальне провадження, не завжди є суб'єктом проведення освідування.

Оптимальним вирішенням ситуації, що склалася, на наш погляд, є потреба вважати обов'язковим учасником слідчого освідчування *посадову особу*, яка проводить цю слідчу (розшукову) дію, незалежно від того, здійснює вона кримінальне провадження під час розслідування конкретного злочину чи бере участь в одній чи декількох процесуальних діях.

Беззаперечним є те, що факультативними учасниками під час здійснення слідчого освідчування є судово-медичний експерт або лікар (частина 2 статті 241 КПК України), а також спеціаліст (стаття 71 КПК цього ж Кодексу). Участь спеціаліста в досудовому розслідуванні зводиться до надання безпосередньої технічної допомоги. На наше переконання, перелік факультативних учасників освідчування в статті 241 КПК України необхідно розширити та запропонувати законодавчо закріпити можливість участі в проведенні освідчування й інших спеціалістів з різних галузей науки і техніки, про що вже зазначено раніше.

Під час *медичного* освідчування як самостійного виду цієї слідчої (розшукової) дії, навпаки, обов'язковим її суб'єктом, про що зазначено в частині 2 статті 241 КПК України, є лікар. Водночас необхідно з'ясувати, чому лише лікар може провести освідчування особи, пов'язане з оголенням її тіла. На наш погляд, законодавець учиняє непослідовно, не зазначаючи судово-медичного експерта серед спеціалістів, які також можуть здійснити освідчування особи, пов'язане, зокрема, з її оголенням. Судово-медичний експерт – це спеціаліст, що має вищу медичну освіту, стаж і досвід роботи саме в галузі судової медицини. Більше того, судово-медичний експерт якісніше встановить на тілі особи особливі прикмети та сліди злочину, пов'язані з розслідуваною подією, на відміну від лікаря, для якого медичне освідчування особи належить до кола додаткових, а не головних обов'язків. Ураховуючи викладене, уважасмо за необхідне доповнити друге речення частини 2 статті 241 КПК України після слів «за винятком його проведення» словами «судово-медичним експертом чи» і далі за текстом.

На посилення цієї точки зору наведемо рішення Європейського суду з прав людини «Деврім Тюркан проти Туреччини» від 2 березня 2006 року № 879/2, де чітко зазначена позицію проведення медичного огляду затриманих (у контексті здійснення освідчування за кримінальним процесуальним законодавством України) лікарем, що є судовим експертом. Це може виявитися важливою гарантією проти фальшивих обвинувачень у сексуальних домаганнях або жорстокому поводженні¹.

Віднесення слідчого, прокурора до певної групи суб'єктів є питанням суперечливим. У законодавстві України передбачено лише одне

¹ Макбрайд Д. Європейська конвенція з прав людини та кримінальний процес / Джерелі Макбрайд. – К.: «К.І.С.», 2010. – С. 179.

обмеження щодо заборони присутності цих посадових осіб під час проведення судово-медичного освідчування – оголення освідчуваної особи. Тож, на нашу думку, обов'язковими учасниками проведення судово-медичного освідчування є як судово-медичний експерт, лікар, так і слідчий, прокурор, за винятком проведення цієї слідчої (розшукової) дії, що супроводжується оголенням освідчуваної особи.

Незалежно від виду освідчування, у кримінальному процесуальному законодавстві України передбачено участь понятих: за КПК України – поняті мають обов'язково бути присутніми під час проведення низки слідчих (розшукових) дій, зокрема освідчування (частина 7 статті 223 цього Кодексу). На нашу думку, підхід щодо участі понятих, визначений у КПК України, виключає ситуації, коли слідчий на свій розсуд визначає склад учасників проведення освідчування, є додатковою гарантією забезпечення прав освідчуваної особи, дотримання законності під час освідчування.

Відповідно до чинного КПК України, коло факультативних учасників освідчування розширене двома категоріями осіб:

- 1) особи, права та законні інтереси яких може бути обмежено або порушено;
- 2) особи, які ініціювали проведення освідчування, та (або) їх захисники чи представники.

У частині 2 статті 223 КПК України зазначено, що під час проведення освідчування слідчий, прокурор уживають належних заходів для забезпечення присутності під час проведення слідчої (розшукової) дії осіб, права та законні інтереси яких може бути обмежено або порушено. Перед проведенням слідчої (розшукової) дії особам, які беруть у ній участь, роз'яснюють їх права й обов'язки, передбачені КПК України, а також відповідальність, установлену законом. Якщо особа є учасником кримінального провадження й має визначений процесуальний статус, їй роз'яснюють відповідні цьому статусу права та обов'язки.

В інших ситуаціях необхідно визначати процесуальний статус особи, права та законні інтереси якої може бути обмежено чи порушено. Наприклад, під час освідчування особи, яка підозрюється у вчиненні злочину, з метою встановлення особливих прикмет, що супроводжується її оголенням, може бути порушено право освідчуваної особи на невтручання у її приватне життя.

Відповідно до частини 6 статті 223 КПК України, слідча (розшукова) дія, яку здійснюють за клопотанням сторони захисту, потерпілого, проводять за участю особи, яка її ініціювала, та (або) її захисника чи представника, крім випадків, коли з огляду на специфіку слідчої (розшукової) дії це неможливо або ця особа письмово відмовилася від участі в ній. Під час проведення цієї слідчої (розшукової) дії присутні осо-

би, що її ініціювали, мають право ставити питання, висловлювати свої пропозиції, зауваження та заперечення щодо порядку проведення відповідної слідчої (розшукової) дії, що обов'язково заносять до протоколу.

Із цього положення вбачається, що право ініціювання проведення освідування мають потерпілий і його представник та, згідно з пунктом 19 частини 1 статті 3 КПК України, підозрюваний, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачено застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішували питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники. Серед перелічених учасників кримінального провадження, які мають право ініціювати проведення слідчої (розшукової) дії, відсутній законний представник потерпілого, а представник лише має право участі в ініційованій іншою особою слідчій дії. Аналіз частини 5 статті 44, статей 56, 58 та 59 КПК України свідчить про неузгодженість з ними положення, що регламентовано в частині 6 статті 223 цього Кодексу. Оскільки представник і законний представник потерпілого користуються правами особи, інтереси якої вони представляють, тобто також мають право на ініціювання проведення певної слідчої (розшукової) дії. У зв'язку із зазначеним пропонуємо абзац перший частини 6 статті 223 КПК України викласти в такій редакції: «6. Слідча (розшукова) дія, що здійснюється за клопотанням сторони захисту, потерпілого, *його представника, законного представника* проводиться за участю особи, яка її ініціювала, крім випадків, коли через специфіку слідчої (розшукової) дії це неможливо або така особа письмово відмовилася від участі в ній».

Таким чином, учасників освідування можна розділити на обов'язкових і факультативних залежно від процесуальної форми кримінального провадження й виду освідування, передбаченого процесуальним законом.

Ураховуючи викладене, доходимо висновку, що за КПК України під час проведення:

а) слідчого освідування *обов'язковими* учасниками є посадові особи – слідчий чи прокурор, які безпосередньо його проводять (у разі проведення освідування, пов'язаного з оголенням особи, цю дію, відповідно до частини 2 статті 241 КПК України, проводять особи тієї самої статі, що й освідувана особа), освідувана особа, поняті (крім випадків, коли, відповідно до частини 7 статті 223 КПК України, застосовують безперервний відеозаписи перебігу проведення освідування). До *факультативних* учасників належать судово-медичний експерт, лікар, інші спеціалісти, а також особи, права та законні інтереси яких може бути обмежено чи порушено, та особи, які ініціювали проведення цієї слідчої (розшукової) дії;

б) судово-медичного освідчування: *обов'язкові* учасники – судово-медичний експерт чи лікар, освідчувана особа, а також слідчий, прокурор (за винятком проведення цієї слідчої (розшукової) дії, що супроводжується оголошенням освідчуваній особі), поняті (крім випадків, коли, відповідно до частини 7 статті 223 КПК України, застосовують безперервний відеозапис перебігу проведення освідчування). *Факультативними* учасниками проведення цього виду освідчування можуть бути спеціалісти (наприклад, експерт-криміналіст, біолог, хімік тощо), а також особи, права та законні інтереси яких може бути обмежено або порушено, та особи, які ініціювали проведення цієї слідчої (розшукової) дії.

§ 2.3. Застосування процесуального примусу під час проведення освідчування

Дотриманню прав громадян у кримінальному провадженні, застосуванню до них заходів процесуального примусу присвячено значну увагу не лише в національному законодавстві України, а й у міжнародно-правових документах з питань здійснення кримінального провадження.

Зокрема, у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права передбачено, що кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність, на невтручання в особисте та сімейне життя. У цьому документі зазначено, що ніхто не має бути позбавлений свободи інакше як на таких підставах і відповідно до такої процедури, яку встановлено законом.

У кримінальному провадженні права і свободи його учасників обмежуються найбільшою мірою як по відношенню до осіб, щодо яких здійснюється кримінальне переслідування (підозрюваних, обвинувачених), так і осіб, залучених в іншому статусі. Адже провадження досудового розслідування невідворотно пов'язане із втручанням у сферу особистого життя людини, застосуванням заходів процесуального примусу і порушенням недоторканності особи, обмеженням її житлових та інших прав і є потенційно небезпечним з позицій законності й обґрунтованості дій державних органів та посадових осіб, які здійснюють кримінальну процесуальну діяльність.

У частині першій статті 32 Конституції України визначено, що ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України. Водночас, у жодній державі світу це право не є абсолютним. Будь-яка, навіть сама демократична правова система, передбачає випадки, коли можливе обґрунтоване і обмежене законодавчими положеннями втручання в особисте та сімейне життя. Боротьба зі злочинністю - одна зі сфер суспільного життя, де не можна

уникнути обмеження прав особи. При здійсненні кримінальної процесуальної діяльності постійно виникає дилема: що важливіше - примусити людину до розкриття її особистих і сімейних таємниць чи захистити права особи всупереч інтересам встановлення достовірних даних у кримінальному провадженні.

Тож у разі процесуальної необхідності та відповідно до визначених у статті 241 КПК України законних підстав право особи на свободу пересування й тілесну недоторканність у межах проведення освідування може бути обмежено.

Заходи примусу у кримінальному провадженні спрямовано на забезпечення ефективної діяльності слідчого та повноти збирання доказів під час розслідування кримінальних правопорушень. Досліджуючи примус крізь призму доказування, Ф. М. Кудін відносить освідування до заходів кримінально-процесуального примусу, що забезпечують отримання доказів¹. Ми поділяємо думку Б. В. Романюка, що за цих обставин немає необхідності доводити, у який спосіб розглядали б справу, якщо, наприклад, потерпілий у разі завдання йому тілесних ушкоджень відмовився від освідування, а слідчий не мав би права провести його примусово².

Розглядаючи коло осіб, які підлягають освідуванню, доцільно визначитися, до кого саме з них можна застосовувати примус у разі їх відмови від добровільної участі в проведенні цієї слідчої (розшукової) дії. Слушно зазначає І. М. Янченко, що питання проведення примусового освідування пов'язане з необхідністю захисту конституційних прав і свобод учасників кримінального судочинства, а також етичними проблемами під час проведення слідчих та інших процесуальних дій³.

Процесуальний примус як різновид державного примусу, на думку А. А. Благодир, є методом кримінально-процесуальної діяльності, що полягає у формуальному нормативно закріпленому впливі визначених державних органів і посадових осіб на правосвідомість суб'єкта кримінально-процесуальної діяльності незалежно від його волі, бажання, який передбачає для примушованого загрозу чи дійсне настання невідгідних наслідків матеріального, морального чи організаційного характеру з метою забезпечення його належної поведінки і, як наслідок, забезпечення завдань кримінального судочинства⁴. З наведеним визна-

¹ Кудин Ф. М. Принуждение в уголовном судопроизводстве / Кудин Ф. М. – Красноярск : Изд-во Краснояр. ун-та, 1985. – С. 74.

² Романюк Б. В. Участь у досудовому слідстві спеціалістів, які мають медичні знання / Б. В. Романюк // Наук. вісн. Нац. акад. внутр. справ України. – 2001. – № 5. – С. 212.

³ Янченко І. М. Кримінально-процесуальний примус при провадженні слідчих дій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Янченко Інна Миколаївна. – Х., 2010. – С. 126.

⁴ Благодир А. А. Застосування примусу під час провадження слідчих дій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Благодир Ангеліна Адамівна. – К., 2009. – С. 162.

ченням процесуального примусу, запропонованим зазначеною авто-ркою, можна цілком погодитися.

Звичайно, примусове освідчування в кожному конкретному випадку його застосування має бути належно обґрунтованим і мотивованим, визначеним інтересами розслідування й установлення істини, відповідно до основного завдання кримінального провадження.

Задля цього особа у сфері кримінального провадження поставлена в такі умови, що їй часто необхідно визначати лінію своєї поведінки щодо добровільного виконання обмежень, передбачених нормами кримінально-процесуального права¹. Цілком зрозуміло, що добровільна згода особи на проведення щодо неї освідчування завдає їй менше незручностей як з психологічних, так і з морально-етичних міркувань. Інша ситуація складається в разі примусового освідчування, коли особа висловлює свою категоричну незгоду щодо участі у проведенні цієї слідчої (розшукової) дії аж до фізичного опору слідчому, який йому необхідно долати. Тому в кожному конкретному випадку варто ретельно продумати, чи є доцільним саме примусове освідчування. За можливості проведення іншої слідчої дії без застосування заходів процесуального примусу й досягнення при цьому бажаного результату з установлення важливих для розслідування фактичних даних під час збирання доказів у кримінальному провадженні цим неодмінно слід скористатися.

У законі нічого не зазначено щодо можливості застосування примусу в разі відмови особи чи ухилення від проведення щодо неї освідчування. Тож не дивно, що погляди як науковців, так і практичних працівників із цього питання різняться.

У науці кримінального процесуального права проведення примусового освідчування є одним з дискусійних питань. Незважаючи на актуальність цієї проблеми, рівень її розробленості не можна визнати належним.

Зокрема, Ю. Г. Торбін вважає, що оскільки кримінально-процесуальне законодавство не передбачає згоди або незгоди особи, то й можливість її примусового освідчування не лише не суперечить закону, а й неминуче впливає з нього². Натомість, на думку А. А. Благодир, яка не заперечує примусовість під час проведення окремих процесуальних дій, недостатня правова регламентація порядку застосування окремих примусових заходів, передусім тих, які пов'язані з проведенням слідчих дій (примусове освідчування тощо), дає підстави в деяких випадках вважати

¹ Благодир А. Обмеження прав особистості у сфері кримінального судочинства / А. Благодир // Підприємництво, господарство і право. – 2011. – № 3. – С. 99.

² Торбин Ю. Г. Криминалистическое исследование тела и одежды подозреваемого в совершении преступления / Торбин Ю. Г. – М., 1971. – С. 56.

дії працівників органів досудового розслідування такими, що не ґрунтуються на законі¹.

Інші науковці взагалі заперечують примусовий характер освідування². Нам видається, що вказана точка зору не відповідає вимогам закону й інтересам досудового розслідування. Якщо погодитися з нею, слід визнати, наприклад, за підозрюваним право відмовитися від освідування, що за браком можливості примусового його проведення не надасть шансу провести цю слідчу (розшукову) дію. Тому кримінальне процесуальне законодавство, установлюючи обов'язковий характер освідування, закріплює, насамперед, необхідність виконання завдань, що стоять перед ним, успішне вирішення яких відповідає інтересам розслідування кримінального правопорушення.

Деякі процесуалісти однозначно відносять освідування до заходів процесуального примусу³. Проте, на нашу думку, ця позиція підлягає уточненню у зв'язку з такими причинами. Якщо особа повною мірою виконала постанову прокурора й не чинила перепон у проведенні її освідування, про заходи процесуального примусу не йдеться, а такі випадки є непоодинокими у практичній діяльності з розслідування злочинів. Тому питання примусового проведення цієї процесуальної дії може мати місце лише в разі відмови підозрюваного, свідка чи потерпілого від участі в проведенні щодо них освідування аж до фізичної непокори. Натомість у разі якщо суб'єкти кримінального судочинства добровільно виконують свої обов'язки, примус не можна застосовувати, а випадки його застосування необхідно розцінювати як порушення закону⁴.

Вимоги обов'язкового виконання постанови про проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії особами, які підлягають освідуванню, КПК України не передбачає. З огляду на зазначене, Д. Л. Василенко вважає, що примусове проведення іншого виду освідування – судово-медичного – за вказівкою слідчого (письмовою вимогою) неприпустимо. По-перше, застосування примусових заходів оформлювали переважно таким процесуальним документом, як постанова, обов'язковим для виконання, на відміну від вказівки, що має дещо інший процесуальний режим виконання. По-друге, судово-

¹ Благодир А. А. Застосування ч. 1 ст. 193 КПК України в практичній діяльності правоохоронних органів / А. А. Благодир // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України : [зб. наук. ст.]. – 2002. – № 10. – С. 128.

² Попов Н. В. Судебная медицина : [учеб.] / Попов Н. В. – М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1938. – С. 99.

³ Кримінальний процес України : [підруч.] / С. Г. Коваленко, В. Т. Маляренко. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 377; Кудин Ф. М. Принуждение в уголовном судопроизводстве / Кудин Ф. М. – Красноярск : Изд-во Краснояр. ун-та, 1985. – С. 74.

⁴ Благодир А. Поняття примусу в кримінальному процесі / А. Благодир // Підприємництво, господарство і право. – 2011. – № 2. – С. 145.

медичне освідчування проводять особи, які не вправі здійснювати кримінально-процесуальну діяльність і відповідно застосовувати будь-який примус стосовно інших осіб¹.

Досліджуючи освідчування крізь призму процесуального примусу, І. М. Янченко доходить висновку, що цю слідчу дію може бути проведено примусово за наявності таких умов:

а) наявність достатніх підстав уважати, що на тілі певної особи, яку необхідно піддати освідчуванню, є сліди злочину чи будь-які інші особливі прикмети, що мають значення для кримінальної справи;

б) особа відмовилася від проведення з нею освідчування, але ця слідча дія має необхідне доказове значення для кримінальної справи;

в) дії під час проведення примусового освідчування (зокрема й добровільного) не мають зашкодити здоров'ю особи².

Зазначені цією авторкою умови проведення освідчування із застосуванням примусу є слушними, однак деякі з них, на наш погляд, підлягають уточненню. Якщо у кримінальному провадженні виникає необхідність проведення освідчування, то слідчий під час прийняття такого рішення потенційно бажає отримати фактичні дані, що мають доказове значення. Проте посадова особа ще не знає, чи виникне необхідність проводити освідчування примусово, чи його буде проведено за згодою освідчуваної особи. Однак у будь-якому разі, незалежно від того, відмовиться особа від проведення з нею освідчування чи ні, ця слідча (розшукова) дія має важливе доказове значення у кримінальному провадженні, її слід неодмінно провести.

Також, на нашу думку, необхідною умовою перед проведенням примусового освідчування є попереднє використання слідчим заходів переконання. Кримінальний процесуальний примус – це крайній захід, що має місце, коли інакше неможливо досягнути виконання завдань кримінального судочинства; який можна застосовувати лише у виняткових випадках за наявності передбачених законом підстав, коли вичерпані всі можливості для переконання, роз'яснення необхідності освідчування як засобу встановлення істини у кримінальній справі, причому обставини, що слід з'ясувати, не може бути встановлено за допомогою інших засобів доказування³.

Із цього питання слушною є пропозиція Ю. М. Чорноус, яка вважає, що слідчий за обставин кожної слідчої ситуації, коли особа відмовля-

¹ Василенко Д. Л. Обмеження окремих прав громадян під час досудового провадження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Василенко Дмитро Леонідович. – К., 2008. – С. 75.

² Янченко І. М. Кримінально-процесуальний примус при провадженні слідчих дій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Янченко Інна Миколаївна. – Х., 2010. – С. 134.

³ Петрухин И. Л. Свобода личности и уголовно-процессуальное принуждение. Общая концепция. Неприкосновенность личности / Петрухин И. Л. ; [отв. ред. И. Б. Михайловская]. – М. : Наука, 1985. – С. 143-144.

ється від добровільного проведення слідчої дії (зокрема, якщо її провадження пов'язане з обмеженням особистих прав і свобод громадян), має вжити таких заходів: установити психологічний контакт, наголошуючи на розумінні становища, переконанні учасника слідчої дії, демонстрації співпереживання; сформувати впевненість учасника у збереженні таємниці досудового розслідування, гарантуванні безпеки його життя та здоров'я; використовуючи методи переконання, схилити особу до думки про доцільність її добровільної участі в провадженні слідчої дії; застосовувати технічні засоби лише за згодою учасника слідчої дії тощо.

Необхідність застосування правообмежувальних засобів, на думку зазначеної авторки, виникає лише в разі ігнорування зобов'язаним учасником слідчої дії відповідного припису закону, тому що його неналежна поведінка посягає на права та свободи інших учасників кримінального судочинства. До того ж примусові заходи застосовують за обставин крайньої необхідності, коли мета слідчої дії є суттєвою й жодним іншим способом її не може бути досягнуто¹.

У свою чергу В. М. Тертишник пропонує такі умови застосування примусу: 1) якщо є достатні дані, які дають підстави вважати, що на тілі певної особи є сліди злочину або інші ознаки; 2) якщо їх вивчення та закріплення має незамінне доказове значення; 3) якщо особа відмовилася від добровільного освідчування; 4) дії з примусового освідчування не мають зашкодити здоров'ю особи, яку піддають освідчуванню; 5) під час провадження освідчування обов'язковою є присутність лікаря; 6) примусове освідчування слід проводити за вмотивованою постановою слідчого і здебільшого з санкції прокурора, за винятком невідкладних випадків².

Узагальнюючи викладені погляди на аналізовану проблему, пропонуємо уточнити умови, за яких проведення освідчування можливе із застосуванням процесуального примусу, та віднести до них:

1) наявність достатніх підстав уважати, що на тілі певної особи, яку необхідно освідчувати, є сліди кримінального правопорушення чи будь-які особливі прикмети, що мають значення для кримінального провадження;

2) незважаючи на використання всіх можливих заходів переконання, особа не бажає добровільно пройти освідчування;

3) під час проведення примусового освідчування дії слідчого не мають принижувати честь і гідність особи чи бути небезпечними для її здоров'я.

¹ Чорноус Ю. М. Слідчі дії: поняття, сутність, напрями розвитку та удосконалення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Чорноус Юлія Миколаївна. – К., 2005. – С. 149.

² Тертишник В. М. Гарантії істини та захисту прав і свобод людини в кримінальному процесі України : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.09 / Тертишник Володимир Митрофанович. – Дніпропетровськ, 2010. – С. 277.

4) під час проведення примусового освідування слідчий, прокурор попереджає присутніх осіб про недопустимість розголошення відомостей про факт, обставини і результати проведення слідчої (розшукової) дії, про що зазначається у протоколі.

У науці кримінального процесуального права розгорнулася дискусія щодо визначення кола осіб, щодо яких можливе застосування примусу під час проведення освідування.

Наприклад, деякі науковці вважають, що як підозрюваний і обвинувачений, так і потерпілий та свідок можуть підлягати освідуванню у примусовому порядку¹. Інші категорично заперечують можливість застосування примусу під час освідування потерпілого та свідка, обґрунтовуючи свою позицію тим, що встановлення істини у кримінальній справі не має порушувати законні права та свободи громадян. Також прихильники цієї позиції вважають, що свідки й потерпілі не підлягають кримінальному переслідуванню, вони не вчиняли злочинних дій, не порушували закон, що могло б зрівняти їх зі злочинцями, щодо яких допустимі й бажані примус та ізоляція від суспільства².

Заперечуючи наведену позицію, пропонуємо таке обґрунтування нашого підходу до вирішення аналізованого питання. Освідування – одна зі слідчих (розшукових) дій, проведення якої спрямовано на отримання доказів і фактів, що мають важливе значення для розслідування злочину, установлення й покарання особи, яка його вчинила. Ці факти можуть бути не лише обвинувального, а й виправдуального характеру. Тому заперечення застосування примусового освідування до потерпілого, а подекуди й до свідка, суттєво порушує право підозрюваного на захист. Освідування потерпілого, навіть у разі його відмови від участі в цій слідчій (розшуковій) дії, необхідне під час розслідування зґвалтувань, розбоїв, завданні тілесних ушкоджень та інших злочинів, передусім у тих випадках, коли слідчий має фактичні дані, що можуть свідчити про симуляцію, інсценування події кримінального правопорушення чи обмову з боку потерпілого. Підтвердити або заперечити показання потерпілого про факт учинення злочину й утворені сліди можливо в низці випадків лише шляхом його освідування й огляду одягу. Тому ми поділяємо думку тих авторів, які вважають, що стосовно можливості

¹ Стахівський С. М. Слідчі дії як основні засоби збирання доказів : [наук.-практ. посіб.] / Стахівський С. М. – К. : Атіка, 2009. – С. 32; Чаплинський К. О. Тактичне забезпечення проведення освідування / К. О. Чаплинський // Вісн. Акад. митної служби України. (Серія «Право»), – 2011. – № 1 (6). – С. 167.

² Антонов И. А. Нравственно-правовые критерии уголовно-процессуальной деятельности следователей / Антонов И. А. – СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2003. – С. 167; Маринів В. Правові засади освідування особи / В. Маринів // Вісн. прокуратури. – 2003. – № 12 (30). – С. 72; Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса : в 2 т. / Строгович М. С. – М. : Наука, 1970. – Т. 2. – С. 126.

примусового освідування процесуальне положення обвинуваченого, потерпілого, підозрюваного та свідка є нейтральним¹.

Обстоюючи цю позицію, І. М. Янченко цілком слушно зазначає, що процесуальні особливості провадження освідування мають бути однаковими незалежно від процесуального статусу особи на час провадження зазначеної слідчої дії. У разі процесуальної необхідності та браку інших можливостей установити факти, які мають суттєве значення для справи, зазначена авторка вважає припустимим проведення примусового освідування стосовно особи як обвинуваченого (підозрюваного), так і потерпілого (свідка)².

Також заслуговує на увагу твердження, що можливість здійснення примусу, яка міститься в нормах кримінального процесуального права, адресована не кожному учаснику кримінального провадження. Вона спрямована лише проти тих, хто не солідарний із правом – його нормами, заборонами, дозволами, і тому прагне ухилитися від виконання своїх процесуальних обов'язків³.

Якщо схилитися до думки про недопустимість застосування примусових заходів під час провадження слідчих дій щодо свідка й потерпілого, слушно зауважує Ю. М. Чорноус, виникне ситуація, за якої порівняно з розширенням їх прав необґрунтовано обмежуватимуть права підозрюваного й обвинуваченого. Проте особу вважають невинуватою в учиненні злочину, доки її вину не буде доведено в законному порядку й встановлено обвинувальним вироком суду (стаття 62 Конституції України). Тобто статус підозрюваного чи обвинуваченого ще не дає підстав уважати особу винуватою, застосовуючи до неї як до особливої процесуальної особи примус, що не допускають ні до свідка, ні до потерпілого. Ми поділяємо думку, що в такому разі відбуватиметься порушення конституційного принципу рівності громадян (стаття 23 Конституції України) та процесуальної рівності учасників досудового слідства аж до приниження честі та гідності особи⁴.

Інші процесуалісти, допускаючи можливість примусового освідування щодо підозрюваного й обвинуваченого, вважають його примусове застосування до потерпілого та свідка винятком, при цьому пропонують різні умови застосування до них примусу. Зокрема, Г. Пічкальова, з

¹ Освидетельствование в советском уголовном процессе : [моногр.] / Жалинский А. Э. – Львов, 1964. – С. 29.

² Янченко І. М. Освідування як самостійна слідча дія з ознаками кримінально-процесуального примусу / І. М. Янченко // Вісн. Харк. нац. ун-ту внутр. справ. – 2008. – № 43. – С. 126.

³ Петрухин И.Л. Неприкосновенность личности и принуждение в уголовном процессе / И.Л.Петрухин. – М.: Наука, 1989. – С. 66.

⁴ Чорноус Ю. М. Слідчі дії: поняття, сутність, напрями розвитку та удосконалення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Чорноус Юлія Миколаївна. – К., 2005. – С. 152.

метою посилення гарантій обґрунтованості примусового освідчування потерпілих і свідків, запропонувала передбачити в законі можливість їх примусового освідчування за санкцією прокурора¹.

Досліджуючи це питання, В. П. Шибіко зазначає, що освідчування потерпілого та свідка зазвичай проводять за їх згодою. Як виняток потерпілого можна освідчувати примусово, коли обвинувачений (підозрюваний) заявляє про це клопотання, захищаючись від обвинувачень у вчиненні насильницького злочину, висунутих потерпілим².

Для уникнення примусу щодо потерпілого та свідка Є. Д. Лук'яничов і Б. Є. Лук'яничов пропонують під час освідчування використовувати метод впливу на цих осіб шляхом роз'яснення значення цієї слідчої дії для поновлення порушених злочином прав і притягнення винного до відповідальності, та звернення до відповідних статей КК і КПК України³. Ця позиція є найпоширенішою серед опитаних нами слідчих органів внутрішніх справ України: 292 слідчі (66,2 %) примусовість розуміють як застосування виключно засобів переконання.

Диференційовано підходить до вирішення цього питання Т. В. Садова, на думку якої, освідчування підозрюваного й обвинуваченого може бути проведено примусово за ухвалою суду. Крім цього, авторка припускає примус щодо потерпілого та свідка під час освідчування, але на різних підставах. Зокрема, примусове освідчування потерпілого проводять за наявності обґрунтованої підозри щодо неправдивості його свідчень, якщо є достатні підстави вважати, що проведення примусового освідчування виявить фактичні дані для підтвердження або спростування цієї підозри. Свідок може бути освідчуваний примусово, якщо є достатні підстави вважати, що на його тілі може бути знайдено сліди злочину або інші докази, що мають значення у справі, а також для оцінювання правдивості його свідчень. Примусове освідчування потерпілого й свідка проводять за рішенням суду⁴. На наш погляд, примусове проведення цієї процесуальної дії за участю потерпілого в разі припущення, що на його тілі може бути знайдено сліди злочину або інші слі-

¹ Пичкалева Г. Нравственный аспект принудительного освидетельствования потерпевших / Г. Пичкалева // Социалистическая законность. – 1976. – № 3. – С. 64.

² Михеєнко М. М. Кримінальний процес України / Михеєнко М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П. – К. : Либідь, 1999. – С. 254.

³ Лук'яничов Є. Д. Освідчування і право особи на недоторканність / Є. Д. Лук'яничов, Б. Є. Лук'яничов // Часопис Нац. ун-ту «Острозька академія». (Серія «Право»). – 2011. – № 1 (3). – 15 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу :

http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/Choasp/2011_1/11lydonn.pdf.

⁴ Садова Т. В. Захист прав людини при освідчуванні та отриманні зразків для експертного дослідження / Т. В. Садова // Конституційно-правовий статус людини і громадянина в Україні : матеріали міжрегіон. наук.-практ. конф., присвяченої проголошенню Загальної декларації прав людини (Івано-Франківськ, 8 груд. 2009 р.). – Івано-Франківськ : ПЮІ ЛьвДУВС, 2010. – С. 187.

ди, є обґрунтованим. Тому вважаємо доцільним визначити спільні підстави примусового освідкування для потерпілого та свідка, незважаючи на суттєву відмінність їх процесуального становища.

Пропозиція передання до компетенції суду прийняття рішення щодо примусового освідкування потерпілого та свідка, з одного боку, є однією з гарантій забезпечення конституційного права на особисту недоторканність (стаття 29 Конституції України) і невтручання в особисте та сімейне життя (стаття 32 Конституції України), з іншого – затягуватиме проведення цієї слідчої (розшукової) дії. Цілком слушно зазначає Д. Л. Василенко, що таке вирішення питання буде сприяти інтересам діяльності органів, що здійснюють протидію злочинності, і встановленню істини у справі. Проте цей автор також акцентує увагу на можливості зволікання у проведенні розслідування, оскільки за умови своєчасного та якісного провадження цієї слідчої дії може бути виявлено важливу доказову інформацію¹.

За результатами нашого анкетування слідчих органів внутрішніх справ України, на питання про можливість здійснення примусового освідкування стосовно будь-якої особи, близько половини респондентів (198 осіб – 44,9 %) дали позитивну відповідь, підтвердивши тим самим можливість застосування примусу до будь-якої із зазначених осіб. 151 слідчий вважає, що примус можна застосовувати лише до злочинця, що становить 34,2 % від загальної кількості опитаних. Примусове освідкування стосовно підозрюваного та потерпілого пропонує проводити 81 (18,4 %) слідчий. Лише 11 (2,5 %) слідчих узагалі виключають примусовість під час проведення освідкування.

У зв'язку із цим корисним є аналіз досвіду реалізації зазначеного положення у кримінальному провадженні інших країн. Наприклад, у частині 3 статті 170 КПК Латвійської Республіки регламентовано провадження освідкування, якщо випадок є невідкладним і затягування може призвести до втрати доказів або становити загрозу для досягнення мети кримінального процесу. У цьому разі зазначену слідчу дію проводять за згодою прокурора з подальшим повідомленням про це слідчого суддю, але не пізніше ніж на наступний робочий день після освідкування та з наданням протоколу слідчої дії й матеріалів, що обґрунтовують необхідність і невідкладність проведення освідкування. Суддя здійснює перевірку законності й обґрунтованості освідкування. Якщо проведення цієї слідчої дії не було обґрунтова-

¹ Василенко Д. Л. Обмеження окремих прав громадян під час досудового провадження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Василенко Дмитро Леонідович. – К., 2008. – С. 74.

ним або провадження було протизаконним, суддя приймає рішення про недопустимість отриманих доказів¹.

Проблему зволікання з проведенням освідчування також спробував вирішити законодавець Республіки Молдова. У частині 1 статті 119 КПК цієї держави передбачено санкцію суду на підставі мотивованої постанови органу кримінального переслідування на проведення освідчування щодо підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, свідка чи потерпілого в разі їх незгоди на проведення цієї процесуальної дії². Проте в частині 2 статті 119 КПК Республіки Молдова регламентовано виняток: у разі явного вчинення злочину освідчування проводять без санкції судді з подальшим повідомленням і наданням відповідних матеріалів про здійснення цієї слідчої дії (протягом 24 годин) для перевірки законності дій посадових осіб. Уважаємо досвід Республіки Молдова щодо примусового проведення освідчування прийнятним для кримінального судочинства України з позиції забезпечення конституційних прав і законних інтересів громадян.

Щодо цього питання розглянемо досвід й інших країн. Зокрема, відповідно до частини 2 статті 206 КПК Республіки Білорусь примусове освідчування можливе щодо підозрюваного, обвинуваченого та потерпілого в разі вчинення стосовно них тяжкого чи особливо тяжкого злочину за постановою слідчого або дізнавача³.

У частині 5 статті 56 КПК Російської Федерації визначено, що свідок не підлягає примусовому освідчуванню за винятком випадку, коли це необхідно для оцінки достовірності його свідчень (частина 1 статті 179 КПК Російської Федерації)⁴. Тож примусове освідчування за КПК цієї країни можливе щодо підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого та у визначених випадках – щодо свідка за мотивованою постановою слідчого.

Таким чином, аналіз кримінально-процесуального законодавства інших країн свідчить про можливість проведення примусового освідчування. Проте правові підстави та коло осіб, щодо яких застосовують примус під час проведення цієї слідчої (розшукової) дії, як і за КПК України, також є недостатньо розробленим.

¹ Уголовно-процессуальный закон Латвийской Республики / Biznesa informācijas birojs. – Rīga, 2007. – 212 с.

² Уголовно-процессуальный кодекс Республики Молдова : [Электронный ресурс]. – Режим доступа :

<http://www.legislationline.org/ru/documents/section/criminal-codes>.

³ Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь : по состоянию на май 2012 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа :

<http://pravo.kulichki.com/vip/upk/>.

⁴ Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации : [Электронный ресурс]. – Режим доступа :

<http://www.legislationline.org/ru/documents/section/criminal-codes>.

Визнаючи правомірність примусового освідчування, зазначимо, що має право на існування точка зору авторів, які розширюють межі цієї слідчої дії, стверджуючи про можливість примусового хірургічного втручання (наприклад, для вилучення дробинки із тіла освідчуваної особи), якщо це не становить небезпеки для життя особи, яка оперує¹. Предметом нашої уваги у цьому питанні є розгляд такого освідчування з позицій гарантування честі та гідності особи, а також визначення критеріїв небезпеки для її здоров'я.

Так, у статті 241 КПК України недопустимими під час освідчування визнані дії, які принижують гідність особи або є небезпечними для її здоров'я. Якщо припустити, що хірургічне втручання пов'язане із застосуванням примусового освідчування, то зазначимо, що ці дії неприпустимі в будь-якій слідчій ситуації, за якої проводять освідчування. Звісно, примусове освідчування не завжди пов'язане із застосуванням фізичного впливу до особи. Якщо його застосовують, то це не має виходити за межі мети та завдання освідчування, ображати чи бути небезпечним для здоров'я особи.

При тлумаченні й застосуванні норм кримінального процесуального законодавства слід враховувати вимоги Європейської конвенції з прав людини. Керуючись у цьому питанні практикою вказаного Суду, зазначимо, що примусове хірургічне втручання у тіло особи при освідчуванні стоїть на межі порушення статті 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод² з позиції нелюдського й принизливого для гідності особи поводження. Так, відповідно до рішення Європейського суду з прав людини «Яллог проти Німеччини» від 11 липня 2006 року № 54810/00 визнано неприпустимим примусове введення блювотного засобу для одержання доказів наявності у роті або шлунку наркотичних засобів, що трималися там для продажу. Ці дії вважалися такими, що сягнули мінімального рівня жорстокості, достатнього для того, щоб потрапити під дію статті 3 Європейської конвенції з прав людини, тобто відбулося серйозне втручання в право особи на фізичну й психічну недоторканність проти її волі. Крім того, ця процедура визнана такою, що була поєднана з ризиком для здоров'я особи³. Рішення Європейського суду з прав людини у даних випадках орієнтує правоохоронні органи

¹ Советский уголовный процесс : [учеб.] / под ред. Б. А. Викторова. – М. : Изд-во Высш. шк. МВД СССР, 1979. – С. 102.

² Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року (Зі змінами та доповненнями, внесеними Протоколом 11 від 11 травня 1994 року, Протоколом № 14 від 13 травня 2004 року). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

³ Макбрайд Д. Європейська конвенція з прав людини та кримінальний процес / Джерелі Макбрайд. – К.: „K.I.C.”, 2010. – С. 175.

дочекатися, доки речовина (наркотики) вийдуть з організму особи природним шляхом.

Тож, примусове проведення освідування здійснюють як крайній захід, спрямований на збирання та перевірку доказів у кримінальному провадженні, якщо застосовані заходи переконання не забезпечили позитивного результату. Дотримання при цьому процесуальної форми й криміналістичних рекомендацій проведення цієї слідчої (розшукової) дії є запорукою виконання визначених у частині 1 статті 2 КПК України завдань кримінального провадження.

ГЛАВА 3

ТАКТИЧНІ ПРИЙОМИ ПРОВЕДЕННЯ ОСВІДУВАННЯ

§ 3.1. Особливості організації підготовчого етапу освідування

Позитивний результат будь-якої слідчої (розшукової) дії, зокрема освідування, значною мірою залежить від якості підготовки до її проведення. Правильне попереднє виконання необхідних організаційних заходів, до яких належать планування всіх дій слідчим і прогнозування варіантів розвитку майбутніх подій, що можуть виникнути під час безпосереднього проведення освідування, підготовка техніко-криміналістичних засобів і засобів фіксації, запрошення учасників тощо, надають можливість на належному рівні провести цю процесуальну дію активно й наступально та повною мірою досягти поставлених перед слідчим завдань.

Тактика проведення процесуальних дій забезпечить їх максимальну ефективність лише за умови завчасного моделювання найоптимальніших і найдоцільніших дій слідчого. Для цього у криміналістиці розроблено систему етапів проведення окремих слідчих й інших процесуальних дій, до якої низка українських криміналістів цілком доречно відносять підготовчий, робочий та заключний етапи з деякими варіаціями їх назв, що жодною мірою не змінює їх сутності¹.

Проте це не єдиний підхід щодо визначення структури процесуальних дій, що трапляється в юридичній літературі.

Наприклад, Р. С. Белкін запропонував таку структуру слідчої дії:

- а) підготовка до проведення слідчої дії;
- б) проведення дії;
- в) фіксація перебігу та результатів дії;

¹ Когутич І. І. Криміналістика : [курс лекцій] / Когутич І. І. – К. : Атіка, 2008. – С. 349; Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : [підруч.] / Салтевський М. В. – К. : Кондор, 2005. – С. 336–338; Сергеева Д. Б. Зняття інформації з каналів зв'язку: кримінально-процесуальні і криміналістичні засади : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Д. Б. Сергеева. – К., 2008. – С. 12.

г) оцінка отриманих результатів і визначення їх місця та значення в системі доказової інформації в конкретній справі¹. Певною мірою саме таку позицію поділяє чимало українських криміналістів², чотиричленно вважають структуру слідчої дії також В. С. Кузьмичов і Г. І. Прокопенко³.

Із запропонованим підходом цілком погодитися не можна. Проведення слідчої дії, зазначають деякі автори, полягає в діяльності слідчого для досягнення поставленої мети, яка передбачає виявлення та фіксацію, вилучення й дослідження джерел доказів. Значущість стадії фіксації перебігу та результатів проведеної дії полягає в тому, що неналежне документальне оформлення процесу її провадження й отриманих результатів спричиняє неприпустимість використання цієї інформації у процесі доказування. Оцінка отриманих результатів передбачає перевірку, оцінювання доказової інформації з метою з'ясування її достовірності, належності, допустимості й достатності⁴.

Ураховуючи викладене, вважаємо за необхідне погодитися з точкою зору цих авторів щодо того, що виокремлення оцінки отриманих результатів як самостійного елементу процесуальної дії не є виправданим, оскільки діяльність слідчого щодо оцінки доказів – це завершальний елемент складнішого процесу – доказування у всій кримінальній справі, а не у окремій процесуальній дії⁵.

Крім цього, не цілком послідовною є позиція, відповідно до якої підготовку, проведення та фіксацію спочатку відносять або до стадій, а потім – до етапів проведення процесуальної дії⁶, або стадії та етапи вживають як синоніми⁷. На наш погляд, це різні поняття, що мають у спеціальній літературі відмінні ustalені значення. До стадій кримінального провадження належать, наприклад, досудове розслідування, підготовче провадження тощо. Тому для недопущення змішування цих

¹ Криміналістика : учеб. для вузов / [Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Росинская Е. Р.] ; под ред. Р. С. Белкина. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : НОРМА, 2007. – С. 457.

² Криміналістика: питання і відповіді : навч. посіб. / [А. В. Кофанов, О. Л. Кобилянський, Я. В. Кузьмичов та ін.]. – К. : Центр учбової л-ри, 2011. – С. 161.

³ Кузьмичов В. С. Криміналістика : навч. посіб. / В. С. Кузьмичов, Г. І. Прокопенко ; за заг. ред. В. Г. Гончаренка, Є. М. Моїсєва. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – С. 204.

⁴ Кулик М. Й. Процесуальний порядок і тактика експертизи трупа у кримінальному судочинстві України (на матеріалах МВС України) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Кулик Марина Йосипівна. – К., 2012. – С. 110.

⁵ Іщенко А. В. Теорія і практика криміналістичного забезпечення процесу доказування в розслідуванні злочинів : навчальний посібник для вузів / А. В. Іщенко, І. О. Ієрусалимов, Ж. В. Удовенко. – Київ : Центр учбової л-ри, 2007. – 158 с.

⁶ Криміналістика : учеб. для вузов / [Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Росинская Е. Р.] ; под ред. Р. С. Белкина. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : НОРМА, 2007. – С. 457, 535.

⁷ Салтєвський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : [підруч.] / Салтєвський М. В. – К. : Кондор, 2005. – С. 336.

понять уважаємо, що деякі напрями проведення кожної з передбачених КПК України процесуальних дій, зокрема й слідчих (розшукових), до яких належить освідчування, доречніше вважати саме етапами.

Тактичні особливості проведення освідчування в науковій і навчально-методичній літературі розглянуто фрагментарно. В одних підручниках із криміналістики про таку слідчу (розшукову) дію лише згадують, але питання тактики її проведення не аналізують¹, в інших – тактичні особливості проведення освідчування визначають недостатньо повно², що зумовлює необхідність подальшого дослідження питань підготовчого, робочого та заключного етапів проведення освідчування й деталізації тактичних прийомів, які при цьому може бути рекомендовано.

Визначаючи освідчування як вид слідчого огляду, В. О. Маркусь викремлює загальні положення тактичного характеру:

1. Єдине керівництво оглядом. Це положення передусім стосується огляду місця події, проте важливе й під час інших видів оглядів, освідчування тощо.

2. Огляд слід проводити своєчасно – тобто відразу ж, щойно в ньому виникла потреба.

3. Огляд має бути об'єктивним і повним. На повноту й об'єктивність огляду суттєво впливає час, що минув з моменту вчинення й виявлення злочину до початку слідчого огляду.

4. Огляд має бути активним. Починаючи огляд, слід зважити на обставини: вирішити, які докази й навіщо варто шукати, на чому саме акцентувати увагу під час огляду. Слідчий має діяти активно, уживати заходів для виявлення слідів злочинця та злочину, бути ініціативним, творчим, наполегливим, а головне – спостережливим й уважним.

5. Методичність і послідовність огляду. Огляд має бути методично грамотним, послідовно організованим – з чітким і зрозумілим для всіх учасників порядком дій.

Слідчий (чи інша особа, яка проводить огляд) має застосовувати найефективніші методи, способи й прийоми, зважаючи на особливості обстановки та специфіку об'єктів. Також слід чітко визначити порядок дій – розробити план, що сприяє виявленню закономірностей між зафіксованими фактами.

6. Під час огляду доцільно застосовувати науково-технічні засоби. Без них у багатьох випадках неможливо виявити, вилучити, скопіювати та зафіксувати сліди чи інші об'єкти.

¹ Скригонюк М. І. Криміналістика : [підруч.] / Скригонюк М. І. – К. : Атіка, 2005. – С. 145.

² Когутин І. І. Криміналістика : [курс лекцій] / Когутин І. І. – К. : Атіка, 2008. – С. 370–371; Криміналістика : учеб. для вузов / [Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Россинская Е. Р.]; под ред. Р. С. Белкина. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : НОРМА, 2007. – С. 547–548.

Вказівки на можливість використовувати науково-технічні засоби під час виконання слідчих (розшукових) дій містяться в різних статтях кримінально-процесуального законодавства. Зокрема, у них передбачено фіксування судового процесу технічними засобами – застосування фотозйомки, відеозапису, звукозапису тощо. Однак у законі неможливо передбачити всі технічні засоби, правила та прийоми, необхідні для здійснення огляду, проведення інших слідчих дій. Тому, якщо закон не дає вказівок про допустимість застосування конкретного засобу, слідчий може самостійно прийняти рішення про його використання. Але це не має суперечити меті та принципам правосуддя, нормам етики, безпеки й економічності.

Якщо слідчий не володіє необхідними навичками застосування й використання технічних засобів, він запрошує відповідних спеціалістів з інших галузей знань.

7. Під час огляду слід дотримуватися криміналістичних правил обережного поводження з речовими доказами; запобігати їх пошкодженню чи цілковитому знищенню учасниками огляду.

Якщо під час проведення слідчого огляду буде дотримано всіх загальних положень процесуального й тактичного характеру, то цей огляд матиме позитивні результати у з'ясуванні істини у справі¹.

З підготовки розпочинається процес провадження слідчої дії², а застосовування організаційно-тактичних заходів забезпечує її успішність і результативність. До організаційно-тактичної характеристики слідчих дій належать загальні та окремі організаційні й тактичні заходи, що здійснюються у межах провадження слідчих дій і спрямовані на раціональне та ефективне досягнення завдань кримінального судочинства³.

Унаслідок проведеного дослідження Ю. М. Чорноус визначила такі організаційно-тактичні завдання, які можуть вирішувати під час підготовки до проведення слідчої дії:

- визначення мети, завдань слідчої дії, шляхів їх досягнення, складання плану слідчої дії, визначення об'єкта тактичного впливу;
- системний аналіз вихідної слідчої ситуації, поведінки учасників, а також перебігу й результатів виконаної за справою роботи; оцінка наявної доказової, оперативно-розшукової, орієнтуючої інформації;
- застосування прийомів рефлексивного мислення, методів і правил криміналістичного прогнозування, методів комплексного вивчення особистості, багатоваріантного програмування слідчої дії;

¹ Маркусь В. О. Криміналістика : [навч. посіб.] / Маркусь В. О. – К. : Кондор, 2007. – С. 289–291.

² Дулов А. В. Тактика следственных действий / А. В. Дулов, П. Д. Нестеренко. – Минск : Высш. шк., 1971. – С. 20–28.

³ Чорноус Ю. М. Організаційно-тактична характеристика слідчих дій / Ю. М. Чорноус // Наук. вісн. Нац. акад. внутр. справ України. – 2004. – № 5. – С. 219.

– обрання місця, дати, часу, найдоцільнішого, з тактичного аспекту, моменту початку провадження слідчої дії та встановлення строку, необхідного для її провадження;

– визначення кола учасників слідчої дії та їх завдань; забезпечення їх явки й участі в провадженні слідчої дії; постійне керівництво учасниками та надання їм допомоги з практичної реалізації наданих вказівок;

– здійснення заходів щодо забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, захисту речових доказів і слідів злочину від застосування до них протиправного впливу;

– розроблення тактичної лінії поведінки слідчого й інших залучених до провадження слідчої дії вповноважених службових осіб;

– забезпечення взаємодії слідчого з необхідними державними та правоохоронними органами, громадськими установами й організаціями, окремими фізичними особами, а також організація взаємодії в межах підрозділу, що здійснює розслідування злочину;

– визначення потреби та забезпечення можливості застосування технічних засобів під час провадження слідчої дії (засоби фіксації перебігу та результатів слідчої дії, пошукові засоби тощо);

– передбачення можливості використання різних форм допомоги громадськості тощо¹.

Підготовка до освідування як слідчої дії, на думку Є. П. Іщенка, передбачає визначення об'єкта пошуку (на чому акцентувати увагу, що саме та де можна виявити під час обстеження тіла), обрання часу та місця його проведення, підготовка технічних засобів, запрошення учасників слідчої дії (лікаря, понятих)².

У свою чергу М. Г. Щербаковський до підготовчого етапу проведення освідування відносить:

1) отримання та оцінку фактичних даних, необхідних для прийняття рішення про освідування;

2) обрання часу освідування. Якщо необхідно провести освідування певної особи з метою виявлення слідів злочину, його має бути проведено негайно задля запобігання їх знищення;

3) обрання місця провадження освідування. Як і решта слідчих дій, освідування необхідно проводити в кабінеті слідчого, проте судово-медичне освідування за участю судового медика або лікаря доцільно здійснювати в медичному закладі;

4) підготовку технічних засобів пошуку (лупи, освітлювача, хімічних реактивів тощо) і фіксації (фото-, відеопаратури);

¹ Черноус Ю. М. Следчі дії: поняття, сутність, напрями розвитку та удосконалення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Черноус Юлія Миколаївна. – К., 2005. – С. 120.

² Криміналістика : [учеб.] / под ред. Е. П. Ищенко. – М. : Юрист, 2000. – С. 350.

- 5) добір спеціалістів: криміналіста, перекладача та інших;
- 6) добір понять, бажано тієї самої статі, що й освідувана особа¹.

До проведення освідування слідчий, на думку К. О. Чаплинського, має вживати таких організаційно-підготовчих заходів:

- прийняття рішення про проведення слідчої дії;
- визначення кола питань, які підлягають з'ясуванню;
- добір учасників слідчої дії;
- обрання часу та місця проведення освідування;
- підготовка технічних засобів фіксації перебігу й результатів освідування;
- визначення тактики проведення слідчої дії;
- проведення інструктажу серед усіх учасників слідчої дії та складання плану².

Уважаємо цілком слушною позицію низки авторів, згідно з якою підготовка до цієї слідчої дії передбачає:

- 1) прийняття рішення про проведення освідування;
- 2) планування здійснення освідування;
- 3) створення необхідних умов для успішного проведення освідування³. На наш погляд, саме ці напрями діяльності слідчого, належно деталізовані, цілком відповідатимуть змісту підготовчого етапу та можуть забезпечити якісне проведення освідування й досягнення його мети.

Приймаючи рішення про проведення освідування, слідчий має керуватися вимогами кримінального процесуального законодавства, фактичними даними, що стали підставою для проведення цієї слідчої (розшукової) дії, і доцільністю виявлення слідів злочину чи особливих прикмет, що будуть мати значення для встановлення достовірних даних в кримінальному провадженні, саме за допомогою проведення освідування.

Приймаючи таке рішення за наявності для цього фактичних підстав, слідчий зобов'язаний дотримуватися передбачених кримінальним процесуальним законодавством вимог, найважливішою з яких є винесення прокурором відповідно до частини 2 статті 241 КПК України постанови про проведення освідування. Про те, що суб'єктом прийняття рішення про проведення освідування, на наше переконання, мав би бути все ж таки слідчий, уже зазначено в попередньому розділі.

¹ Щербаковский М. Г. Криминалистика : пособие по подгот. к гос. (выпускному) комплексному экзамену / Щербаковский М. Г. – Х. : Прометей-Прес, 2004. – С. 55.

² Чаплинский К. О. Тактичне забезпечення проведення освідування / К. О. Чаплинський // Вісн. Акад. митної служби України. (Серія «Право»). – 2011. – № 1 (6). – С. 168.

³ Борідько О. А. Тактика слідчих оглядів : [навч. посіб.] / Борідько О. А., Парасочкіна Н. В., Пономаренко Г. О. – Херсон : Вид. Чуєв С. М., 2006. – С. 47.

Згідно з частиною 5 статті 110 КПК України, постанова як процесуальний документ є тим юридичним актом, на підставі якого виникають відповідні процесуальні правовідносини між слідчим (чи прокурором, якщо безпосередньо він проводить освідчування) і підозрюваним, а також іншими учасниками цієї слідчої (розшукової) дії.

Відповідно до частини 6 статті 110 КПК України, постанову слідчого, прокурора (а в разі проведення освідчування – виключно постанову прокурора) готують на офіційному бланку за його підписом. Ця постанова, згідно з частиною 5 зазначеної процесуальної норми, має містити три частини: вступну, мотивувальну та резолютивну.

З огляду на специфіку проведення освідчування, у вступній частині постанови зазначають: місце і час її винесення; прізвище, ім'я, по батькові, посаду, класний чин прокурора.

Мотивувальна частина постанови містить зміст обставин, що зумовили призначення освідчування, і його кінцеву мету, спрямовану на встановлення слідів злочину чи особливих прикмет; мотиви прийняття постанови, їх обґрунтування та посилення на положення КПК України.

У резолютивній частині постанови зазначають такі дані: зміст прийнятого процесуального рішення; місце та час (строки) його виконання; особа, якій необхідно виконати постанову (слідчому, судово-медичному експерту чи лікарю); можливість і порядок оскарження постанови; вказівка на ознайомлення підозрюваного з постановою та його підпис.

Під час прийняття рішення про вид освідчування слід урахувати як наявну інформацію, так і процесуальне становище особи, що підлягає освідчуванню. Вивчення її особистості є одним зі шляхів удосконалення психологічного аспекту слідчих дій, спрямованих на глибоке пізнання особливостей психології учасників кримінального судочинства, вивчення психологічної структури діяльності з провадження слідчих дій та ефективне використання отриманих даних органами розслідування¹.

Важливою складовою підготовчого етапу проведення освідчування є його *планування*. Це складний розумовий процес, сутність якого полягає у з'ясуванні спрямованості й завдань розслідування, способів і засобів їх виконання в межах закону². Планування у слідчій діяльності має специфічні риси, зумовлені його головною метою – установленням об'єктивної істини³. Саме належне планування, усне чи письмове, має

¹ Водолазский Б. Ф. Психология и совершенствование тактики следствия / Б. Ф. Водолазский // Проблемы криминалистической тактики : тр. Омск. высш. шк. милиции. – Омск, 1973. – Вып. 16. – С. 183.

² Криминалистика : учеб. для вузов / [Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Росинская Е. Р.]; под ред. Р. С. Белкина. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : НОРМА, 2007. – С. 475.

³ Басиста І. В. Прийняття і виконання рішень слідчого на стадії досудового розслідування : [моногр.] / Басиста І. В. – Івано-Франківськ : Тіповіт, 2011. – С. 152.

забезпечити цілеспрямованість, повноту, об'єктивність і неупередженість проведення освідування та належну фіксацію отриманих результатів. Важливо врахувати, хто конкретно, виконуючи постанову прокурора, буде встановлювати сліди злочину чи особливі прикмети на тілі підозрюваного – безпосередньо слідчий чи лікар.

Планування освідування як слідчої дії має відповідати засадам планування розслідування загалом – індивідуальності, динамічності, реальності¹, а також конкретності².

При цьому індивідуальність планування освідування означає врахування особливостей процесуального статусу учасників цієї слідчої (розшукової) дії, виду та мети освідування. Динамічність у плануванні виявляється в гнучкості плану, можливості його корегування залежно від певних ситуацій (наприклад, у разі відмови освідуваної особи добровільно пройти освідування або виникнення необхідності залучити спеціаліста). Реальність планування – це об'єктивна можливість провести освідування в певні строки, визначеним складом учасників і передбаченими процесуальними засобами для отримання позитивного результату. Конкретність у складанні плану передбачає завчасне встановлення часу, місця проведення освідування, кола його учасників, прогнозовані дії слідчого, строки проведення цієї слідчої (розшукової) дії.

На думку Ю. Г. Торбіна, у плані слід зазначити:

- вид і характер слідів та особливих прикмет, які може бути встановлено під час освідування;
- засоби криміналістичної техніки і прийоми, що використовують для виявлення та фіксації слідів злочину й особливих прикмет, залежно від їх виду та характеру. Водночас вирішують питання про доцільність фіксації перебігу слідчої дії за допомогою необхідних для цього технічних засобів;
- склад учасників освідування (поняті, лікар, за необхідності – інші спеціалісти та працівники міліції);
- завдання кожного з учасників слідчої дії;
- місце та час проведення освідування;
- тактичні і психологічні прийоми, використання яких забезпечить отримання позитивного результату внаслідок проведення освідування;
- взаємозв'язок освідування з іншими слідчими діями й оперативно-розшуковими заходами³.

¹ Криміналістика : учеб. для вузов / [Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Росинская Е. Р.]; под ред. Р. С. Белкина. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : НОРМА, 2007. – С. 476.

² Салтєвський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : [підруч.] / Салтєвський М. В. – К. : Кондор, 2005. – С. 319.

³ Торбин Ю. Г. Тактика проведения освидетельствования : [метод. рек.] / Торбин Ю. Г. – М., 2001. – С. 10.

План проведення будь-якої процесуальної дії, крім завдання, місця та часу проведення, на думку низки авторів, має містити:

а) інформацію про осіб, щодо яких проводять процесуальну дію, а також про об'єкти її проведення;

б) вказівку на докази, які може бути використано під час провадження процесуальної дії або належать до обставин її проведення;

в) визначення прийомів використання цих доказів, а також оперативної інформації, якщо нею володіє посадова особа;

г) зазначення тактичних прийомів проведення процесуальної дії, послідовність їх застосування, з огляду на можливий розвиток ситуації, тобто прогнозування поведінки учасників дії, а також вказівка на необхідні технічні засоби¹.

Під час підготовки до проведення слідчого освідчування у плані цієї слідчої (розшукової) дії головну увагу має бути спрямовано на всебічне та повне вирішення таких питань:

- з'ясувати характер слідів злочину чи особливих прикмет, про які стало відомо з фактичних даних, отриманих під час кримінального провадження й на встановлення яких спрямовано проведення освідчування;

- оцінити наявні у справі фактичні дані та визначити, які техніко-криміналістичні засоби й методи може бути використано для виявлення, фіксації та вилучення слідів злочину чи особливих прикмет;

- установити, які спеціалісти можуть надати та яку саме допомогу слідчому під час проведення освідчування (судово-медичний експерт, лікар, експерт-криміналіст, біолог, інші спеціалісти), і забезпечити їх участь;

- визначити час і місце проведення освідчування, що важливо для швидкого його проведення та фіксації наявних на тілі особи слідів злочину чи особливих прикмет;

- сформулювати найраціональніші та найдоцільніші тактичні прийоми робочого етапу проведення освідчування, використання яких надасть можливість досягти мети та виконати завдання цієї процесуальної дії.

Попереднє складання плану освідчування набуває надзвичайно важливого значення тоді, коли встановлення слідів або особливих прикмет на тілі освідчуваної особи доручають лікарю. У цьому разі план проведення освідчування є програмою дій лікаря, оскільки лише в постанові прокурора неможливо цілком передбачити й відобразити всі питання, що вимагають свого вирішення у процесі освідчування. Цей план, крім загальних питань, також має:

¹ Криміналістика : учеб. для вузов / [Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Росинская Е. Р.]; под ред. Р. С. Белкина. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: НОРМА, 2007. – С. 469.

– визначити приблизний перелік слідів, які прогнозують виявити під час освідчування;

– визначити порядок фіксації якісних і кількісних характеристик установлених слідів чи особливих прикмет. Якщо сліди мають бути у вигляді дрібних часток речовин, то лікар буде фіксувати переважно їх розміщення, колір, вид, призначення; якщо це плями, то, крім зазначених характеристик, важливо визначити їх форму, розмір, кількість; якщо це тілесні ушкодження, то необхідно фіксувати їх стан. Під час установлення особливих прикмет потрібно вказувати їх розміщення, кількість, характер. Якщо особлива прикмета є татуюванням, текст якої позначено нецензурними словами, дослівно текст не наводять, а лише зазначають, що зміст татуювання містить нецензурні вислови¹.

Слідчий не має вказувати судово-медичному експерту чи лікарю на ті прийоми й засоби, якими він володіє як спеціаліст і які має використовувати, оскільки тим самим звужує професійну компетенцію лікаря. Водночас складання плану надасть можливість окреслити процесуально можливі дії судово-медичного експерта чи лікаря, за межі яких він не має виходити.

Отже, складання плану судово-медичного освідчування забезпечує виконання таких завдань: по-перше, надає можливість найповніше використовувати керівну та спрямовальну роль слідчого під час освідчування, коли він не присутній під час встановлення слідів злочину чи особливих прикмет; по-друге, сприяє всебічному використанню судово-медичним експертом або лікарем їх спеціальних знань з метою виявлення, фіксації та вилучення як слідів злочину, так й особливих прикмет. Тож саме в цьому випадку, на наше переконання, план проведення судово-медичного освідчування слідчий складає виключно у письмовому вигляді.

На підготовчому етапі за допомогою планування також досить важливо створити сприятливі умови для безпосереднього проведення освідчування, що передбачає: визначення кола учасників освідчування та забезпечення їх явки; обрання місця й часу його проведення; підготовку засобів криміналістичної техніки для виявлення, фіксації та вилучення слідів злочину або встановлення особливих прикмет².

Визначення кола учасників освідчування – суттєвий процесуальний і тактичний елемент підготовки до проведення цієї слідчої (розшукової) дії, що визначає успіх і законність проведення освідчування. Раніше статтею 193 та частиною другою статті 127 КПК України 1960 року бу-

¹ Торбин Ю. Г. Криминалистическое исследование тела и одежды подозреваемого в совершении преступления / Торбин Ю. Г. – М., 1971. – С. 67.

² Белкин Р. С. Криминалистика. Общетеоретические проблемы / Р. С. Белкин, А. И. Винберг. – М., 1973. – С. 432.

ло визначено певне коло учасників освідчування: слідчий, освідчувана особа (підозрюваний, обвинувачений, потерпілий чи свідок), поняті (за необхідності), судово-медичний експерт або лікар (якщо їм доручали проведення освідчування). Відповідно до частини 7 статті 223 та статті 241 КПК України 2012 року, коло осіб, уповноважених проводити освідчування, розширено можливістю його проведення також прокурором. Крім цього, обов'язковою є участь понятих (за винятком випадків застосування безперервного відеозапису). Тож від визначення суб'єктного складу освідчування на підготовчому етапі залежить подальша тактика його проведення й можливість досягнення поставленої мети. Зокрема, у разі проведення освідчування, під час якого може виникнути необхідність використати спеціальні знання, є потреба завчасно запросити відповідного спеціаліста. За КПК України під час проведення освідчування не передбачено участі, крім судово-медичного експерта чи лікаря, інших спеціалістів. Водночас під час вирішення питання щодо кола учасників цієї слідчої (розшукової) дії бажано, щоб слідчий передбачив можливість запрошення інших, крім указаних, спеціалістів для надання консультацій з питань, що безпосередньо належать до галузі їх спеціальних знань. На наше переконання, участь цих спеціалістів забезпечить проведення освідчування на якіснішому рівні. Добір спеціалістів значною мірою залежить від того, яку експертизу може бути згодом призначено за результатами освідчування.

Частиною 6 статті 223 КПК України також передбачено в разі проведення слідчої (розшукової) дії за клопотанням сторони захисту, потерпілого участь особи, яка її ініціювала, або, відповідно до частини 3 статті 223 цього Кодексу, участь осіб, права та законні інтереси яких можуть бути обмежені або порушені, при цьому не розкрито їх процесуальний статус. Тому на підготовчому етапі проведення освідчування під час визначення кола його учасників слідчий має:

1) з'ясувати наявність письмової відмови особи, яка ініціювала проведення освідчування, від участі в ньому;

2) ужити належних заходів для забезпечення присутності під час проведення освідчування осіб, права та законні інтереси яких можуть бути обмежені чи порушені;

3) визначити можливість настання випадків, за яких, з огляду на специфіку освідчування (зокрема, що супроводжується оголошенням освідчуваної особи), неможливою є участь особи, яка ініціювала проведення цієї слідчої (розшукової) дії;

4) установити, чи не буде особа, яка підлягає освідчуванню, відмовлятися від добровільного його проведення, у зв'язку з чим постане необхідність застосовувати заходи процесуального примусу;

5) з'ясувати у особи, яка підлягає освідчуванню, чи не буде вона заявляти відвід учасникам проведення цієї слідчої (розшукової) дії, якщо є обґрунтовані підстави вважати, що можуть бути розголошені відомості щодо особистого та сімейного життя.

Обираючи місце проведення освідчування, необхідно враховувати мету цієї слідчої (розшукової) дії. Якщо освідчування пов'язано з дослідженням тілесних ушкоджень, завжди слід зважати на стан здоров'я особи, яку освідчують, можливість виникнення необхідності надати їй медичну допомогу. Зазначені обставини свідчать, що проводити це освідчування доцільно у медичному закладі. Якщо слідче освідчування проводять у медичному закладі, у якому перебуває освідчуваний на лікуванні, рекомендують довідатися про стан здоров'я особи, яку будуть оглядати, і можливість її участі в цій слідчій дії. Для цього доцільно залучити як спеціаліста лікаря, що лікує освідчуваного¹. До того ж під час проведення освідчування може знадобитися медична допомога з використанням медичного обладнання. У випадках, коли для виявлення, фіксації та вилучення слідів злочину або встановлення особливих прикмет може знадобитися допомога інших (крім лікаря) спеціалістів, а також за наявності потреби використання стаціонарних приладів і пристроїв, освідчування можуть проводити у приміщенні бюро чи лабораторіях судово-медичних експертиз. Проведення освідчування в цих медичних установах надає широкі можливості для використання сучасних науково-технічних засобів, обладнання з метою виявлення, фіксації та вилучення слідів злочину або встановлення особливих прикмет².

Визначаючи час проведення освідчування, необхідно пам'ятати про невідкладність цієї слідчої (розшукової) дії. Зволікання з її проведенням може призвести до втрати доказів та їх процесуальних джерел унаслідок навмисних або ненавмисних дій особи, яка підлягає освідчуванню, спрямованих на знищення слідів кримінального правопорушення. Однак, незважаючи на ці обставини, плануючи освідчування, слід також установити час доби, коли доцільно починати освідчування. Найоптимальнішим є денний час, коли є реальна можливість провести освідчування за умови природного чи принаймні комбінованого освітлення. З огляду на зазначене, прогнозують оптимальний час, необхідний для його проведення.

Однією з умов, що забезпечує якісне проведення освідчування, є підготовка засобів криміналістичної техніки для виявлення, фіксації та ви-

¹ Сафронов С. О. Методика розслідування умисного заподіяння тяжких і середньої тяжкості тілесних ушкоджень / Сафронов С. О. – Х., 2003. – С. 123.

² Шалаев Н. Г. Использование липких пленок для собирания и исследования вещественных доказательств / Н. Г. Шалаев, В. Н. Овсянников // Вопросы предупреждения преступности. – 1986. – № 3. – С. 56.

лучення слідів злочину або встановлення особливих прикмет. Для цього слідчому необхідно підготувати науково-технічні засоби додаткової (крім протоколу) фіксації перебігу та результатів освідування – фотоапарат, відеокамеру, а також засоби виявлення слідів (збільшувальне скло, світлофільтри, ультрафіолетовий освітлювач, електронно-оптичний перетворювач тощо) та їх вилучення (пінцети, пробірки, конверти). Звісно, цей перелік є лише частковим, оскільки він безпосередньо залежить від кожної конкретної ситуації проведення освідування. Зокрема, слідчому можуть знадобитися ватні тампони, дистильована вода та інші засоби. Також у разі отримання інформації про наявність слідів злочину на одязі чи взутті освідуваної особи слід підготувати змінний одяг, взуття на випадок вилучення того, у який вона вдягнута чи взута.

Таким чином, як і під час проведення будь-якої іншої слідчої (розшукової) дії, під час освідування підготовчий етап має винятково важливе значення. Саме на ньому не лише планують, а й прогнозують можливу обстановку, у якій будуть проводити освідування. Ураховуючи ці обставини, слідчий має реальну можливість заздалегідь уплинути на ситуацію: визначити необхідний склад учасників і засоби криміналістичної техніки, зокрема для фіксації перебігу та результатів освідування, обрати тактичні прийоми, що будуть найраціональнішими та найдодільнішими, провести освідування вчасно, упевнено й результативно.

§ 3.2. Тактика проведення освідування

На жаль, у КПК України не встановлено детальний порядок проведення освідування, як це регламентовано щодо інших слідчих (розшукових) (обшуку, пред'явлення для впізнання тощо) чи деяких негласних слідчих (розшукових) (зокрема, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, спостереження за особою, реччю або місцем) дій. Тож успішне виконання завдань освідування здебільшого залежить від обраної тактики його проведення та використання при цьому розроблених криміналістикою тактичних рекомендацій.

Послідовність дій слідчого під час освідування пов'язана з видом розслідуваного злочину, характером слідів чи особливих прикмет, наявність яких прогнозують установити під час провадження освідування, а також відомостями, отриманими внаслідок виконання інших процесуальних дій, або заходами, що стали фактичною підставою для проведення цієї слідчої (розшукової) дії. Водночас доцільним, на думку Ю. Г. Торбіна, є такий порядок дій слідчого під час проведення освідування, що передбачає:

- виконання дій, які передують безпосередньому обстеженню тіла освідчуваної особи;
- безпосереднє обстеження тіла освідчуваної особи та, за необхідності, її одягу;
- процесуальне закріплення перебігу й результатів освідчування¹.

На наш погляд, підготовчі дії є складовою робочого етапу проведення освідчування й безпосередньо передують його проведенню, тому, виконуючи їх, слідчий:

- видаляє з приміщення, де будуть проводити освідчування, усіх сторонніх осіб;
- запрошує учасників освідчування;
- пересвідчується в особистості освідчуваної особи;
- оголошує постанову про призначення освідчування;
- роз'яснює мету та завдання освідчування;
- роз'яснює права й обов'язки кожного учасника цієї слідчої дії;
- попереджає спеціаліста про відповідальність, зокрема й за ухилення від виконання своїх обов'язків, і недопущення дій, що можуть принизити гідність освідчуваної особи чи завдати шкоди її здоров'ю;
- попереджає понятих про неприпустимість розголошення відомостей, які стануть їм відомими під час освідчування;
- пояснює в загальному вигляді процедуру проведення освідчування та послідовність проведення дій;
- з'ясовує в учасників слідчої дії, чи не бажає хто з них заявити які-небудь клопотання або зробити заяви².

Зазначені положення підготовчих дій перед безпосереднім проведенням освідчування, на наше переконання, є умовними й можуть видозмінюватися залежно від характеру розслідуваного злочину, обставин його вчинення, прогнозування поведінки як освідчуваного, так й інших осіб, зокрема тих, з ініціативи яких проводять освідчування (захисник, законний представник), та інших факторів.

Видалення з приміщення всіх сторонніх осіб, що не стосуються проведення освідчування, необхідне для виконання вимог кримінального процесуального закону щодо визначення кола учасників освідчування, дотримання засади поваги до людської гідності та невтручання в приватне життя. Оскільки під час проведення освідчування стороннім особам можуть стати відомі дані про особливості будови тіла освідчуваного, наявність на ньому слідів злочину чи особливих прикмет, передусім у випадках, пов'язаних з оголенням, до сторонніх осіб належать, насампе-

¹ Торбин Ю. Г. Понятие освидетельствования и тактика его производства / Ю. Г. Торбин // Вестн. криминалистики. – 2005. – № 1. – С. 57.

² Борідько О. А. Тактика слідчих оглядів: [навч. посіб.] / Борідько О. А., Парасочкіна Н. В., Пономаренко Г. О. – Херсон : Вид. Чуєв С. М., 2006. – С. 49.

ред, ті з них, які прибули за викликом до іншого слідчого (свідок, потерпілий, підозрюваний, захисник, цивільний відповідач, представники чи законні представники та інші) у той самий кабінет, але за іншим кримінальним провадженням. Також у цьому кабінеті зазвичай перебувають слідчі, що не мають стосунку до провадження, у межах якого проводять освідування. Ураховуючи нагальну потребу дотримуватися зазначених конституційних принципів кримінального провадження, вважаємо, що згадані слідчі в цьому разі також належать до сторонніх осіб і мають на час проведення освідування залишити кабінет, якщо саме він є місцем проведення аналізованої процесуальної дії.

У необхідних випадках важливо завчасно організувати охорону приміщення, щоб під час проведення освідування до кабінету не заходили сторонні особи.

Після цього *запрошують учасників* слідчої (розшукової) дії, коло яких визначено законом і участь яких слідчий вважає доцільною як факультативних учасників під час проведення освідування. Важливо передбачити розміщення всіх учасників на місці проведення освідування, а якщо їх буде досить багато – обрати інше, просторніше приміщення.

Засвідчення особистості освідуваної особи та інших учасників, передусім якщо раніше вони не були відомі слідчому, є важливою процедурою, що передуює проведенню цієї слідчої (розшукової) дії. Цілком слушно зазначає М. Г. Щербаковський, що це зумовлено необхідністю уникнення можливої помилки освідувати неналежного суб'єкта в разі представлення підозрюваним замість себе іншої особи¹.

Подальшою дією слідчого на робочому етапі проведення освідування є *оголошення постанови* прокурора. Ознайомлення із цією постановою засвідчує підписом особа, що підлягає освідуванню. Водночас наведене положення не має свого належного унормування. Зокрема, у частині 3 статті 241 КПК України лише констатовано, що перед початком освідування особі, яка підлягає освідуванню, пред'являють постанову прокурора. Не йдеться про це й у частинах 3, 5, 6 статті 110 цього Кодексу. На наше переконання, необхідність підпису освідуваної особи в постанові прокурора після ознайомлення з нею впливає з норми частини 7 статті 110 КПК України, відповідно до якої постанова прокурора, прийнята в межах компетенції, визначеної законом, є обов'язковою для виконання фізичними та юридичними особами, прав, свобод чи інтересів яких вона стосується. Тому, перш ніж виконати постанову, з нею слід ознайомитися, а засвідчити цей факт можна саме підписом особи, яка підлягає освідуванню.

¹ Щербаковский М. Г. Криминалистика : пособие по подгот. к гос. (выпускному) комплексному экзамену / Щербаковский М. Г. – Х. : Прометей-Прес, 2004. – С. 55.

Під час пред'явлення постанови прокурора особі роз'яснюють, що у разі відмови добровільно пройти освідчування, його може бути проведено примусово. Питання щодо можливості проведення примусового освідчування знайшло своє відображення в частині 3 статті 241 КПК України.

Очевидно, що найкращим варіантом у кримінальному провадженні є добровільне проведення освідчування, за якого процесуальний примус не застосовують. Однак, якщо виникають складності стосовно добровільного проведення цієї слідчої (розшукової) дії, слідчому слід запевнити особу в необхідності та важливості її проведення, з'ясувати причини відмови та, за можливості, їх усунути. Подеколи ці причини можуть бути не пов'язаними з бажанням особи чинити протидію розслідуванню. Наприклад, за даними, наведеними І. М. Янченко, підозрювана М. категорично заперечувала проти проведення щодо неї освідчування. Однак під час примусового провадження цієї слідчої дії з'ясувалося, що головною причиною зазначеної поведінки громадянки М. стало бажання приховати від слідчого й понятих особливість її тіла, яку вона вважала фізичною вадою, – дуже маленький розмір грудей, які практично не були сформовані за жіночим типом. За результатами освідчування не було виявлено жодних доказів причетності громадянки М. до злочину, у якому її підозрювали. Таким чином, заперечення особи проти участі у провадженні освідчування ще не означає, що особа намагається приховати певні сліди вчиненого нею злочину¹.

Подолання можливих перешкод під час проведення освідчування сприяє дотримання вимог етичного характеру щодо освідчуваних осіб, передусім у випадках, коли сліди злочину чи особливі прикмети розміщені на ділянках тіла, закритих одягом чи взуттям, та є необхідність їх оголення. Виконання цих вимог актуальне, насамперед, під час складання протоколу освідчування, у якому зазначають відомості про весь перебіг проведення освідчування й отримані при цьому результати, а також дані щодо використання додаткових засобів фіксації – фото- чи відеозйомки.

Уважаючи освідчування досить важливою та поширеною слідчою (розшуковою) дією, тактичне забезпечення якої нині потребує законодавчого врегулювання, К. О. Чаплинський пропонує примусове освідчування застосовувати за таких умов: якщо є достатньо підстав вважати, що на тілі певної особи є сліди злочину або інші ознаки; якщо їх вивчення та закріплення має незамінне доказове значення; якщо особа відмовилася бути освідчуваною добровільно; дії з примусового освідчу-

¹ Янченко І. М. Кримінально-процесуальний примус при провадженні слідчих дій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Янченко Інна Миколаївна. – Х., 2010. – С. 133.

вання не мають зашкодити здоров'ю особи, яку освідують; під час провадження освідування обов'язковою є присутність лікаря; примусове освідування слід проводити за вмотивованою постановою слідчого та, зазвичай, з санкції прокурора, за винятком невідкладних випадків¹.

У разі відмови освідуваної особи виконати запропоновані їй дії, О. А. Борідько, К. В. Парасочкіна і Г. О. Пономаренко вважають, що слідчий за допомогою працівників органу дізнання проводить освідування в примусовому порядку².

Іншу позицію, яку вважаємо цілком слушною, обґрунтовує І. М. Янченко. Ця авторка зазначає, що під час провадження слідчого або судово-медичного освідування у примусовому порядку, у жодному разі ні слідчому, ні лікарю не можна особисто застосовувати щодо освідуваної особи примусові заходи. Їх має вживати інший працівник міліції із застосуванням спеціальних засобів, відповідно до статті 14 Закону України «Про міліцію» від 20 грудня 1990 року³.

Подальшими діями слідчого під час проведення освідування має бути повідомлення всіх учасників про мету цієї слідчої (розшукової) дії, роз'яснення учасникам їх прав й обов'язків. Понятим необхідно роз'яснити положення частини 7 статті 223 КПК України, спеціалістам – їх права й обов'язки, ознайомити їх з окремими обставинами кримінального провадження. Ураховуючи, що огляду підлягає тіло живої людини, слід акцентувати увагу присутніх, що під час проведення освідування відбувається втручання у сферу закріплених Конституцією України особистих прав і свобод людини, оскільки існує ризик розкриття інтимних особливостей особистого життя освідуваної особи, які вона приховує від інших. Тому кожен, кому надано доступ до інформації про приватне життя, відповідно до частини 4 статті 15 КПК України, зобов'язаний запобігати розголошенню цієї інформації. З огляду на зазначене, учасників освідування слід *попередити про недопустимість розголошення чи використання фактів*, що стануть їм відомими під час проведення цієї слідчої (розшукової) дії. Ураховуючи виняткову важливість зазначеного положення щодо необхідності дотримання конституційних прав громадян, вважаємо, що це попередження повинно мати не усну форму, а письмове підтвердження у протоколі освідування обов'язку учасників цієї процесуальної дії не розголошувати відомості особистого, приватного чи інтимного характеру, що стали їм відомі під

¹ Чаплинський К. О. Актуальні проблеми застосування примусу під час проведення освідування / К. О. Чаплинський // Вісн. Луган. держ. ун-ту внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. Спец. вип. – 2011. – № 3. – С. 344.

² Борідько О. А. Тактика слідчих оглядів: [навч. посіб.] / Борідько О. А., Парасочкіна Н. В., Пономаренко Г. О. – Херсон: Вид. Чуєв С. М., 2006. – С. 50.

³ Янченко І. М. Кримінально-процесуальний примус при провадженні слідчих дій: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Янченко Інна Миколаївна. – Х., 2010. – С. 142.

час її проведення. Тому підпис попереджених осіб має бути передбачено у вступній частині протоколу освідчування, безпосередньо перед фіксацією проведених дій та отриманих при цьому результатів.

Слідчий має з'ясувати у суб'єктів цієї слідчої (розшукової) дії, чи не бажають вони *заявити клопотання або відвід* кому-небудь з учасників. У разі виникнення питання щодо відводу понять, що наразі не врегульовано КПК України, слід, на наш погляд, керуватися аналогією з процесуальними нормами, що регламентують порядок відводу інших учасників кримінального провадження.

Після цього слідчий *приступає до дій*, спрямованих на огляд тіла людини, задля встановлення на ньому слідів злочину або особливих прикмет. Важливо дотримуватися такої послідовності дій, яка забезпечила б їх цілісність, якісне описання у протоколі та фіксацію за допомогою додаткових засобів (фото- чи відеозйомки), а за необхідності й можливості – їх вилучення.

Слідчий має обирати найраціональніші тактичні прийоми та послідовність виконання власних дій під час проведення освідчування. Залежно від виду вчиненого злочину, характеру розшукуваних об'єктів чи особливих прикмет, а також фактичних даних, отриманих під час проведення слідчих дій та оперативно-розшукових заходів, освідчування можна проводити суцільним або вибіркоким методами¹.

Сукупність і послідовність дій слідчого під час вивчення тіла людини залежить від низки факторів, зокрема:

- конкретної мети освідчування (установлення слідів злочину або особливих прикмет);
- характеру відомостей, що стали підставою для проведення освідчування;
- статі освідчуваної особи та слідчого;
- виду розслідуваного злочину;
- суб'єкта, який здійснює безпосереднє вивчення тіла освідчуваної особи (слідчий або лікар);
- суб'єкта освідчування (підозрюваний, потерпілий або свідок);
- місця можливого розміщення слідів злочину або особливих прикмет (на відкритих чи закритих одягом ділянках тіла);
- характеру слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет, установлення яких можливе під час освідчування.

Зазначені фактори здебільшого діють у комплексі, хоча подекуди достатньо чітко вирішальним є вплив лише якогось із них².

¹ Чаплинський К. О. Тактичне забезпечення проведення освідчування / К. О. Чаплинський // Вісн. Акад. митної служби України. (Серія «Право»). – 2011. – № 1 (6). – С. 169.

² Торбин Ю. Г. Понятие освидетельствования и тактика его производства / Ю. Г. Торбин // Вестн. криминалистики. – 2005. – № 1. – С. 58.

Досліджуючи тактику проведення освідування під час розслідування умисних тілесних ушкоджень, О. А. Борідько та В. В. Логінова пропонують такий алгоритм дій слідчого:

1. Спочатку проводять загальний огляд тіла людини зверху донизу, від загального до конкретного, фіксують одяг. Під час огляду відкритих частин тіла увагу акцентують на ділянки, укриті волоссяним покривом, ретельно оглядають руки.

2. Потім послідовно оглядають одяг, пропонують освідуваній особі поступово його зняти. Після цього слідчий оглядає тіло освідуваної особи та пропонує експертам за допомогою криміналістичної техніки оглянути тіло освідуваної особи з метою відшукання доказів.

3. Роль експерта-криміналіста також важлива. Головний метод огляду тіла людини – спостереження, однак для виявлення слідів, які не піддаються візуальному спостереженню (підшкірний крововилив, краплини крові чи сперми, татуювання, яке намагалися знищити, тощо), та для виявлення опіків, слідів від лугів чи інших хімічних речовин слід використовувати техніко-криміналістичні засоби, здатні виявляти такі сліди та робити їх видимими. Зокрема, сліди сперми під впливом ультрафіолетового світла набувають білувато-блакитного освітлення, сліди крові – чорно-коричневого. Інфрачервоні промені допомагають виявити підшкірний крововилив чи сліди порошу на шкірі, рентгенівські промені виявляють предмети, що розміщені під шкірою (шрїт, скло).

4. Виявлені під час освідування особливі прикмети, сліди злочину чи тілесні ушкодження має бути належно зафіксовано у протоколі слідчої дії для набуття ними значення доказів. Важливо, передусім, точно, усебічно й об'єктивно описати всі дії, що проводили слідчий та експерти, а також отримані результати. Виявлені тілесні ушкодження чи особливі прикмети фіксують за допомогою фото- чи відеокамери або замальовують. Якщо особливі прикмети чи тілесні ушкодження виявлено на закритих одягом ділянках тіла, то з етичних міркувань слід їх фотографувати, уникаючи за змоги фіксації обличчя освідуваної особи¹.

Оскільки об'єктом освідування є тіло і, як зазначено раніше, одяг людини, цю дію необхідно проводити так, щоб не було принижено людську гідність. Гідність особи – це усвідомлення особистістю суспільного значення, права на суспільну повагу, яке ґрунтується на визнанні суспільством соціальної цінності людини. Отже, тактичні прийоми провадження освідування мають бути такими, щоб ані в присутніх, ані в особи, яку освідують, не склалося враження про неповажне до неї

¹ Борідько О. А. Освідування та тактика його проведення при розслідуванні умисних тілесних ушкоджень [Електронний ресурс] / О. А. Борідько, В. В. Логінова. – Режим доступу : www.radnuk.info/statiti/555-kriminalist/14626-2011-01-18.

ставлення¹. В Україні на законодавчому рівні регламентовано, що під час освідчування, відповідно до частини 4 статті 241 КПК України, не допустимими є дії, які принижують честь і гідність особи або є небезпечними для її здоров'я. Задля цього, передусім, у частині 2 зазначеної норми цього Кодексу передбачено положення про проведення освідчування, що супроводжується оголенням, особами тієї самої статі, що й освідчувана особа. Крім цього, слідчому, прокуророві заборонено бути присутніми під час проведення такого освідчування, якщо вони протилежної статі з освідчуваним. Вимога кримінального процесуального законодавства України у цьому разі має імперативний характер. Закон зобов'язує слідчого доручити безпосередній огляд тіла освідчуваної особи лікарю чи особі тієї самої статі, що й освідчуваний. Водночас слідчий у кримінальному провадженні залишається особою, яка керує проведенням цієї слідчої (розшукової) дії, застосовуючи всі передбачені законом заходи для забезпечення ефективності досудового розслідування (частина 4 статті 38 КПК України) і відповідаючи за законність і своєчасність здійснення процесуальних дій (частина 1 статті 40 цього Кодексу).

За будь-яких обставин дії слідчого під час освідчування не можуть бути принизливими й завдавати фізичних або моральних страждань освідчуваній особі (біль, страх, образ, злість тощо), створювати небезпеку для її життя чи здоров'я. Тож неприпустимими є насмішки, зауваження та коментарі з приводу фізичних недоліків, аномалій анатомічної будови, уживання непристойних висловлювань, двозначні чи принижувальні погляди, а також поляпсування, погладжування, обмацування оголених ділянок тіла освідчуваної особи.

Діяння, які передбачають небезпеку для здоров'я освідчуваної особи, можуть виражатися в умовах, які призводять до захворювання (наприклад, застуда), або використанні технічних засобів, що спричиняють хворобливі відчуття або пошкоджують шкіряний покрив. Зокрема, протипоказаним є тривалий вплив на тіло ультрафіолетових променів, оскільки це може спричинити опік. Неприпустимо застосовувати для виявлення слідів злочину хімічні реактиви, що можуть призвести до пошкоджень шкіряного покриву. Не можна використовувати різні колючі й ріжучі предмети для зіскоблювання з метою вилучення виявлених на тілі часток речовин, оскільки це може призвести до порізів та інших ран.

Водночас не можна виключати ситуацію, коли освідчувана особа, загалом погоджуючись із проведенням щодо неї освідчування, заперечує

¹ Винницький Л. В. Теория и практика освидетельствования на предварительном следствии (по материалам Казахской ССР) : [учеб. пособие] / Винницький Л. В. – Караганда, 1982. – С. 51.

проти використання техніко-криміналістичних засобів, аргументуючи своє рішення небезпекою для свого життя та здоров'я. Головним завданням слідчого в цій ситуації є застосування заходів переконання щодо освіддуваного, пояснення йому необхідності використання цих засобів, їх призначення та можливості під час пошуку, виявлення й вилучення важливих для кримінального провадження фактичних даних.

Після загального огляду освіддуваній особі пропонують послідовно знімати й складати предмети одягу, які на ній були. Необхідно уважно оглядати кожен із предметів одягу, який знімають, з метою виявлення слідів, які мають відбитки як на інших предметах одягу, так і на тілі освіддуваної особи. Цього можна досягти шляхом послідовного зіставлення предметів одягу, які є на освіддуваній особі та її тілі (наприклад, пошкодження пальця порівнюють з пошкодженням піджака, потім сорочки, натільної білизни і, зрештою, тіла). Необхідно акцентувати увагу на збігу пошкоджень одягу з аналогічними пошкодженнями тіла, характері країв пошкоджень, наявності сторонніх нашарувань тощо¹.

Зафіксувавши збіг або незбіг пошкоджень та інших слідів, розміщених на предметах одягу й тілі, можна потім дозволити освіддуваній особі зняти ці предмети одягу, попередньо відмітивши на них виявлені ознаки, для подальшого детальнішого їх огляду. Проте цю дію, на наш погляд, слід виконувати після встановлення слідів злочину або особливих прикмет безпосередньо на тілі освіддуваної особи.

Закономірним було б визнати порядок дій під час обстеження тіла освіддуваної особи, аналогічний особистому обшуку, тобто зверху донизу. Проте цей порядок можна застосувати лише тоді, коли слідчому невідомо, де можуть локалізуватися сліди злочину або особливі прикмети і якими саме вони є. До того ж за цієї послідовності дій не виключеною є можливість утратити деякі сліди злочину або їх знищити (наприклад, тоді, коли слідчий оглядає волосяний покрив голови освіддуваної особи, вона непомітним рухом руки може знищити сліди у вигляді різноманітних часток, змахнути їх на підлогу, де їх уже неможливо буде знайти)².

Конкретні місця пошуку на тілі особи слідів злочину чи особливих прикмет цілком залежать від виду злочину та механізму його вчинення. Досліджуючи тактику проведення освіддування під час розслідування різних видів злочину, Ю. Г. Торбін слушно зауважує, що під час освіддування підозрюваного (обвинуваченого) у крадіжці зі зломом найвірогіднішим є виявлення слідів злочину у вигляді пилу, бруду, мікрочасток у волосяному покриві голови, вушних раковин, носа, під нігтями, на

¹ Торбін Ю. Г. Освидетельствование в свете нового УПК РФ / Ю. Г. Торбін // Государство и право. – 2003. – № 8. – С. 56.

² Торбін Ю. Г. Понятие освидетельствования и тактика его производства / Ю. Г. Торбін // Вестн. криминалистики. – 2005. – № 1. – С. 59–60.

ступнях ніг. На кистях рук можна виявити тілесні ушкодження. У процесі освідчування підозрюваного (обвинуваченого) у вчиненні вбивства, якщо між злочинцем і потерпілим був безпосередній контакт, що супроводжувався боротьбою, на тілі можна виявити тілесні ушкодження й сліди крові, які найвірогідніше розміщені на відкритих ділянках тіла. Тілесні ушкодження може бути встановлено й на закритих ділянках тіла (грудях, животі), насамперед якщо потерпілий використовував під час опору які-небудь знаряддя. Аналогічні сліди може бути виявлено й на тілі потерпілого під час його освідчування. Під час освідчування підозрюваного в учиненні вбивства необхідно шукати сліди, що будуть свідчити не лише про вчинення злочину саме ним, а й про використання певних видів знаряддя злочину. Зокрема, якщо злочин учинено із застосуванням вогнепальної зброї, то під час освідчування підозрюваного між вказівним і великим пальцями правої руки (для шульги – лівої) потрібно шукати сліди кіптяви від порохових газів. Іноді на великому пальці руки або долонній поверхні можна виявити тілесні ушкодження у вигляді подряпини, завданої внаслідок віддачі кожуха-затвору або защемлення шкіри долоні під час стрільби з автоматичного пістолета¹.

Оскільки освідчування спрямовано на встановлення на тілі живої особи слідів злочину або особливих прикмет, уважаємо за необхідне докладніше розглянути їх якісні характеристики. Найпоширенішими серед слідів, для виявлення яких виникає необхідність проводити освідчування, є тілесні ушкодження.

Тілесні ушкодження – це порушення анатомічної цілісності тканин, органів та їх функцій, що виникає як наслідок дії одного чи кількох зовнішніх ушкоджуючих факторів – фізичних, хімічних, біологічних, психічних². У криміналістичній і судово-медичній літературі тілесні ушкодження поділяють на подряпини, рани, забите місце м'яких тканин й органів з утворенням синців (крововиливів), розриви внутрішніх органів, вивихи, переломи кісток, відокремлення частин тіла.

Як слідча (розшукова) дія освідчування спрямовано на встановлення тілесних ушкоджень як слідів кримінального правопорушення, розміщених на поверхні тіла, що не потребують для їх виявлення та фіксації спеціальних медичних досліджень. З огляду на зазначене, під час освідчування може бути встановлено, насамперед, подряпини, синці й рани, оскільки інші тілесні ушкодження (рани складнішого виду) вимагають

¹ Торбин Ю. Г. Тактика проведення освидетельствования : [метод. рек.] / Торбин Ю. Г. – М., 2001. – С. 14.

² Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 17 січ. 1995 р. № 6 «Про розвиток та вдосконалення судово-медичної служби України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0248-95>. – п. 1.2.

не тільки й не стільки їх установлення, скільки медичного втручання, а деякі з них можуть мати для здоров'я людини небезпечні наслідки.

Подряпина є порушенням верхнього шару шкіри (епідермісу) або епітелію слизових оболонок. Важливого значення в разі виявлення на тілі освідованого подряпини набуває її розміщення, форма, напрямок, розмір. Зокрема, розміщення може вказати на певний вид насильства, характерний для вчинення певних видів злочинів.

Форма подряпин у низці випадків свідчить про предмет, яким їх завдано. Зокрема, характерною для подряпин від нігтів (наприклад, у разі удушення) є форма півмісяця, а подряпини у вигляді двох (чотирьох і більше) паралельних одна одній смужок – від зубів.

Розмір подряпин надає можливість у деяких випадках визначити розмір поверхні предмета, яким було завдано виявлене тілесне ушкодження.

Крововилив (синець) – вихід крові за межі судин з просочуванням крізь шкіру та підшкірну клітковину. Залежно від глибини проникнення, крововиливи можуть бути поверхневими (внутрішньошкірними) і глибокими – накопичення крові в підшкірній клітковині з утворенням підшкірних гематом. Найчастіше крововиливи мають округлу або близьку до неї форму. Їх розміри та форма значною мірою залежать від параметрів травмуючого тупого предмета. Подеколи на місці контакту з травмуючим предметом крововиливу немає, а навколо вказаної ділянки – з обох боків – чітко видно синці. Це зумовлено морфологічними особливостями стінок судин – вони витримують сильніше навантаження під час стиснення, ніж під час розтягування¹.

За зміною кольорів синця, зумовленою перетворенням гемоглобіну, можна приблизно визначити давність його утворення. У перші години після виникнення синці мають червоно-багряне забарвлення, а потім протягом одного-двох днів синьо-червоне внаслідок відновлення гемоглобіну з оксигемоглобіну. Відновлений гемоглобін переходить у метгемоглобін, який поступово перетворюється у вердогемохромоген зеленого кольору, і на третій-четвертий день синець набуває бурувато-зеленого забарвлення. Вердогемохромоген унаслідок розпаду замінюється білівердином, а останній, окислюючись, переходить у білірубін, зумовлюючи жовтий колір синця на п'ятий-шостий день після його утворення. Нерівномірна товщина синця зумовлює його неоднакове «цвітіння» від периферії до центру. За тиждень синець стає триколірним: жовтуватий на периферії, зеленуватий у середині й синій у центрі.

¹ Судова медицина: підруч. для студ. мед. вузів / [В. В. Білкун, Л. Л. Голубович, П. Л. Голубович та ін.]. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – С. 149.

Зазвичай синці цілком зникають за два тижні. Можливі варіанти як в інтенсивності їх забарвлення, так і в послідовності його зміни¹.

Локалізація синця свідчить про обставини його виникнення. Розміщення його на кистях рук, шиї, обличчі, грудях може вказувати на боротьбу між злочинцем і потерпілим. Але синці можуть утворитися й поза причинним зв'язком з фактом учинення злочину. Зокрема, зазначені ушкодження виникають у разі деяких захворювань (авітаміноз, хвороба крові, підвищена ламкість судин тощо) або умисному завданні собі каліцтва. Істинне походження виявлених на тілі особи під час її освідчування синців установлює експерт шляхом проведення судово-медичної експертизи живих осіб, що підтверджують фактичними даними, отриманими в процесі подальшого розслідування.

Рана – ушкодження, що проникає глибше сосочкового шару шкіри². Рани є механічними ушкодженнями м'яких тканин з порушенням шкіряного покриву, а також слизових оболонок. У разі ушкодження шкіряного покриву тіла рану називають простою, якщо ж порушено тканини, що розміщені глибше, – складною, а якщо рана з'єднується з внутрішніми порожнинами тіла людини – проникаючою. Цілком очевидно, що освідчування спрямовано на встановлення простих ран, які не утворюють безпосередньої небезпеки для життя і здоров'я освідчуваної особи³.

Під час освідчування, крім тілесних ушкоджень, можливе встановлення на тілі особи слідів у вигляді плям. Важливого значення набуває виявлення плям крові чи сперми.

Плями крові на тілі освідчуваного можуть розміщуватися на руках, передусім від кисті до ліктьового суглоба, на шиї під волоссям, у природних впадинах, зокрема пахових, а також ділянках тіла, прикритих молочними залозами, під нігтями, піднігтьовим ложе тощо. Найвірогіднішим є збереження часток крові під нігтями. Згідно з матеріалами справи про згвалтування неповнолітньої, про що зазначає В. П. Колмаков, убачалося, що злочинець, долаючи її опір, рукою пошкодив статеві органи потерпілої, а побачивши кров на своїй руці, зник з місця події. Під час освідчування підозрюваного ні на його тілі, ні на одязі видимих слідів крові виявлено не було. Проте слідчий, знаючи, що на руці гвалтівника була кров потерпілої, вилучив з-під нігтів підозрюваного наявний там бруд. Унаслідок проведення експертизи у вміс-

¹ Судова медицина: підруч. для студ. мед. вузів / [Концевич І. О. та ін.]; за ред. І. О. Концевич, Б. В. Михайличенка. – К.: МП «Леся», 1997. – С. 203–204.

² Судова медицина: підруч. для студ. мед. вузів / [В. В. Білкун, Л. Л. Голубович, П. Л. Голубович та ін.]. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – С. 149.

³ Торбин Ю. Г. Тактика проведення освидетельствования: [метод. рек.] / Торбин Ю. Г. – М., 2001. – С. 20.

ті, вилученому з-під нігтів, було виявлено частки крові, які збіглися за групофікаційними ознаками з групою крові потерпілої¹.

Плями крові у вигляді потьоків утворюються в разі її потрапляння на тіло людини у великому об'ємі, унаслідок чого, стікаючи по тілу, вона утворює своєрідні смуги. Частіше це трапляється за умови безпосереднього контакту злочинця й потерпілого, рани якого сильно кровоточать. Натомість плями крові у вигляді помарок на тілі можуть утворюватися після зіткнення з об'єктами, забрудненими кров'ю².

Під час освідчування як підозрюваного, так і потерпілого у справах про зґвалтування важливого значення набуває встановлення слідів сперми. Найвірогіднішим є їх виявлення в зоні статевих органів, хоча не можна виключати можливості виявлення сперми й на інших ділянках тіла (животі, грудях, сідницях тощо)³. Сліди сухої сперми утворюють білувато-сіруваті чи безколірні кірочки, які мають блискучу поверхню, наче покриті лаком. Свіжа сперма має специфічний запах. Після висихання сперми, що потрапила на волосся лобка, утворюються своєрідні «кісточки». Доказове значення встановлення цих слідів полягає в тому, що під час експертного дослідження сперми можна встановити її групу належності. Зазначене має криміналістичне значення під час розслідування групових зґвалтувань, коли на тілі одного з підозрюваних виявлено сперму, яка за групою не збігається з групою його крові⁴.

Під час освідчування підозрюваних у справах про крадіжки необхідно акцентувати увагу на плямах техніко-криміналістичних слідоутворювальних речовин, якими часто блокують об'єкти з матеріальними цінностями. Після потрапляння на тіло вони упродовж тривалого часу зберігаються на ньому й можуть бути легко виявленими в ультрафіолетових променях. Доцільно також у підозрюваних брати проби з вушних раковин й вміст із-під нігтів⁵.

Крім слідів злочину, у процесі освідчування встановлюють й особливі прикмети: татуювання, шрами, рубці, родимі плями, пігментні ділянки шкіри, веснянки, надмірне покриття волоссям усієї поверхні тіла чи окремих її ділянок тощо. Подеколи можна спостерігати відсутність деяких частин тіла, органів та їх частин: ніг, рук, очей, вушних раковин,

¹ Колмаков В. П. Следственный осмотр / Колмаков В. П. – М. : Юрид. лит., 1969. – С. 122.

² Торбин Ю. Г. Уголовно-процессуальные и криминалистические проблемы освидетельствования / Торбин Ю. Г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.k-press.ru/bh/2003/2/torbin2/torbin2.asp>.

³ Торбин Ю. Г. Тактика проведения освидетельствования : [метод. рек.] / Торбин Ю. Г. – М., 2001. – С. 15.

⁴ Торбин Ю. Г. Освидетельствование в свете нового УПК РФ / Ю. Г. Торбин // Государство и право. – 2003. – № 8. – С. 60.

⁵ Шеремет А. П. Криміналістика : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Шеремет А. П. – К. : Центр учбової л-ри, 2009. – С. 261.

пальців; різноманітні каліцтва (пальці рук, які зрослися, ніг, більша ніж звичайно кількість пальців на кистях рук або ступнях ніг, значне викривлення хребта, горб, видовження чи укорочення кінцівок, їх викривлення). Особливі прикмети можуть виявлятися у надто великих чи малих розмірах тіла загалом або його частин (наприклад, надмірно високий зріст, надто велика голова, надзвичайно маленькі вуха або очі, короткі пальці, руки, ноги, занадто велика ступня ноги).

Закінчивши встановлення слідів на тілі освідчуваної особи, слідчий переходить до огляду одягу. Такі предмети одягу, як пальто, піджак, кофта, сорочка тощо, бажано розмішувати на спеціальних манекенах. Це забезпечить правильне орієнтування щодо різноманітності слідів, які можуть на них розмішуватися. У разі браку манекенів одяг розкладають на плоскій поверхні, наприклад, на столі¹.

Посилену увагу слід акцентувати на дослідженні швів і складок одягу, комірів сорочок та кишень, де можна знайти частинки бруду та інших об'єктів. Необхідно враховувати також можливість наявності на одязі мікрооб'єктів, вивчення яких експертним шляхом дасть змогу встановити факт контактної взаємодії освідчуваного з іншою особою чи об'єктом².

Пошкодження одягу є порушенням цілісності тканини, спричинені впливом холодної та вогнепальної зброї, різноманітними предметами, термічним шляхом. Вони можуть виявлятися у вигляді розривів, порізів, проколів.

Зазвичай пошкодження одягу, спричинені холодною зброєю, мають лінійну форму (пошкодження від ріжучих, рублячих, колючих, колючо-ріжучих і рубляче-ріжучих знарядь), округлу або іншу (квадратну, трикутну) форму³.

Під час огляду одягу важливе значення має встановлення браку окремих елементів і частин предметів одягу або фурнітури. Зазначене зумовлено тим, що під час огляду місця події може бути виявлено аналогічні предмети, що надасть можливість надалі вирішувати питання тотожності виявлених предметів з тими, брак яких установлено під час освідчування.

На одязі може бути виявлено й інші сліди, пов'язані з вчиненням кримінального правопорушення або спробою знищення раніше утворених слідів. Оскільки ймовірно, що особа може спробувати усунути слі-

¹ Торбин Ю. Г. Освидетельствование в свете нового УПК РФ / Ю. Г. Торбин // Государство и право. – 2003. – № 8. – С. 61.

² Белкин Р. С. Тактика следственных действий / Р. С. Белкин, Е. М. Лифшиц. – М., 1997. – С. 80.

³ Петрухин И. Л. Экспертиза как средство доказывания в советском уголовном процессе / Петрухин И. Л. – М. : Юрид. лит., 1964. – С. 55.

ди, що раніше були на одязі, за допомогою прання, змивання водою, виведення плям з використанням різних розчинників, а також накладання латок на місця, де раніше були які-небудь пошкодження, що утворилися під час вчинення кримінального правопорушення. Тому необхідно під час огляду зважати на стан одягу: мокрий він чи сухий, випрасуваний чи ні, чи є на ньому латки або плями від впливу розчинників саме на тих місцях, які за своїм розміщенням відповідають місцю можливого розміщення слідів кримінального правопорушення або пошкоджень, виявлених на тілі живої людини при її освідуванні.

Під час проведення аналізованої слідчої (розшукової) дії підлягає огляду й взуття особи. На взутті можна виявити мікрочастки бруду, сліди крові та інших речовин (земля, пісок, цемент тощо), які мають важливе криміналістичне значення й можуть бути об'єктами судової експертизи за необхідності встановлення групофікаційних ознак або загального джерела походження.

§ 3.3. Тактичні прийоми фіксації ходу та результатів освідування

Повнота й об'єктивність проведення освідування як слідчої (розшукової) дії цілком залежить від обраних засобів фіксації перебігу й отриманих результатів. Фіксація доказів – це комплекс дій слідчого, що передбачає дотримання визначених у статті 104 КПК України правил складання протоколу відповідно до процесуальної форми з використанням засобів і прийомів криміналістики, спрямованих на збереження встановлених у справі фактичних даних. Від того, якою мірою точно і якісно їх буде відображено у протоколі та додаткових засобах фіксації, залежить неупереджене, ефективне й оптимальне використання отриманих даних як доказів у кримінальному провадженні.

Процесуальне документування, на думку В. В. Рожнової, не можна зводити до суто технічних дій з оформлення процесуальних актів. Оскільки відомості, що містяться в документі про факти, будуть мати юридичну силу лише в разі, якщо їх не лише отримано в установленому законом порядку, а й належно оформлено¹.

Головним засобом фіксації результатів проведення будь-якої слідчої (розшукової) дії, зокрема освідування (за винятком, передбаченим в абзаці другому частини 1 статті 104 КПК України), є складання протоко-

¹ Рожнова В. В. Уголовно-процессуальный документ как обязательный атрибут процессуальной формы / В. В. Рожнова // Эволюция уголовного судопроизводства на постсоветском пространстве : материалы междунар. науч.-практ. конф., 22–23 июня 2006 г. : в 3 кн. – Кн. 1. – К. – С. 209.

лу. Саме цей процесуальний документ має містити детальне описання окремих слідів й інших обставин злочину. Вимоги до протоколу процесуальної дії нині врегульовано у статті 104 КПК України.

Під час складання протоколу освідчування необхідно дотримуватися певних вимог, зокрема, протокол має бути:

1) точним і послідовним описом усього виявленого слідчим та іншими учасниками;

2) повним описом усього виявленого під час освідчування та того, що стосується справи;

3) об'єктивним описом усього виявленого під час освідчування. У протоколі не мають міститися пояснення, тлумачення виявлених фактів, явища, виклади уявлень слідчого про механізм утворення певних слідів тощо. Протокол – це опис виявленого, а не його пояснення;

4) цілеспрямованим. У ньому має бути відображено лише те, що безпосередньо стосується огляду й не має бути нічого зайвого, що не суттєве для справи;

5) складеним із дотриманням установлених законом правил і мати необхідні реквізити. Визначений законом порядок складання протоколів має сприяти отриманню достовірних доказів. У зв'язку з цим порушення передбаченого порядку викликає сумніви з приводу достовірності отриманих даних і виключає можливість використання їх як доказів¹.

У цьому контексті не можна не погодитися з висловленим у юридичній літературі поглядом, відповідно до якого мета протоколу – точний і чіткий опис усього, що на думку слідчого прямо чи побічно стосується події, усього побаченого та виявленого під час освідчування. Цей протокол надає можливість:

а) кожному, хто його читає та кого не було під час проведення описаного, подумки уявити перебіг проведення процесуальної дії;

б) отримати з протоколу цілком зрозумілу інформацію про все оглянуте;

в) за наявності необхідності відновити по ньому обстановку злочину².

Протокол освідчування має відповідати загальним вимогам, визначеним у пунктах 1–3 частини 3 статті 104 КПК України, і містити три частини: *вступну, описову й заключну*.

Вступна частина має включати відомості про:

– місце, час проведення та назву процесуальної дії;

– особу, яка проводить процесуальну дію;

¹ Коваленко Є. Г. Наукові засади кримінально-процесуального доказування : [моногр.] / Коваленко Є. Г. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – С. 408.

² Ефимичев С. П. Следственный осмотр : [учеб. пособие] / Ефимичев С. П., Кулагин Н. И., Ямпольский А. Е. ; отв. ред. Н. И. Кулагин. – Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1983. – С. 33.

- усіх осіб, які присутні під час проведення процесуальної дії;
- інформацію про те, що особи, які беруть участь у проведенні процесуальної дії, заздалегідь повідомлені про застосування технічних засобів фіксації, характеристики цих засобів та носіїв інформації, що застосовують під час проведення процесуальної дії, умови та порядок їх використання.

На наш погляд, зазначені положення пункту 1 частини 3 статті 104 КПК України не цілком відображають зміст відомостей, що мають бути вказані у протоколі під час безпосереднього проведення освідування. Важливим, насамперед у процесуальному аспекті, є посилання на юридичні та фактичні підстави проведення освідування, а також визначення часу початку й закінчення цієї процесуальної дії, умов її проведення (погода, температура повітря, освітлення).

Описова частина протоколу, відповідно до пункту 2 частини 3 статті 104 КПК України, має містити відомості про послідовність дій, отримані внаслідок проведення процесуальної дії фактичні дані, важливі для цього кримінального провадження, зокрема виявлені та/або надані речі й документи. Оскільки під час проведення освідування може бути виявлено сліди злочину, їх описання у протоколі має бути максимально детальним і точним. При цьому зазначають їх розміщення, розміри, колір та інші важливі ознаки. Детальній фіксації підлягають також татування, їх розміщення на тілі особи, зміст, малюнок тощо.

В описовій частині протоколу зазначають умови проведення освідування – за добровільної згоди особи чи із застосуванням заходів процесуального примусу. В останньому випадку обов'язковим є описання заходів переконання, використаних слідчим, перш ніж застосувати заходи примусу, причому, відповідно до частини 5 статті 241 КПК України, особі, освідування якої проводили примусово, мають надавати копію протоколу цієї слідчої (розшукової) дії.

На наше переконання, ця важлива процесуальна норма спрямована, насамперед, на дотримання процесуальних прав особи, щодо якої освідування проведено із застосуванням заходів процесуального примусу. Однак дії слідчого в умовах конфліктної ситуації навряд чи можна визнати вичерпними. У разі примусового освідування доцільно не лише застосовувати безперервний відеозапис усього його проведення, про що зазначено у частині 7 статті 223 КПК України, а й, незалежно від цього, запрошувати понятих. Оскільки примусово освідувана особа має отримати копію протоколу освідування, було б доречним надати їй також копію відеозапису проведення цієї слідчої (розшукової) дії, зафіксовану, наприклад, на CD-диску. Такий додатковий засіб фіксації, на відміну від протоколу, наочно демонструє заходи переконання, до яких удався слідчий до того, як вирішив провести освідування у примусовому

порядку. Крім цього, за допомогою відеозапису зафіксовано, які саме дії було застосовано до особи, чи не порушували вони її конституційні права. Уважаємо, що наявність цілком недорогого в прямому значенні цього слова додаткового засобу фіксації як у слідчого, так і у примусово освідчуваної особи саме в цьому разі суттєво знизить вірогідність подання скарги на дії слідчого, у випадку приниження її честі та гідності при проведенні освідчування, або недотримання меж освідчування, які обґрунтовуються матеріалами кримінального провадження, а в разі надходження такої скарги полегшить її об'єктивний розгляд. Ураховуючи викладене, пропонуємо у другому реченні частини 5 статті 241 КПК України слова «надається копія протоколу освідчування» замінити словами «надаються копії протоколу освідчування та матеріали відеозапису».

У *заклучній* частині протоколу, відповідно до пункту 3 частини 3 статті 104 КПК України, має бути відображено відомості про: вилучені речі й документи та спосіб їх ідентифікації, спосіб ознайомлення учасників зі змістом протоколу та зауваження й доповнення до письмового протоколу з боку учасників процесуальної дії. У цій частині протоколу освідчування має бути відображено інформацію про виявлені сліди злочину чи особливі прикмети, засоби їх фіксації (фотозйомка, відеозапис, умови їх застосування, кількість кадрів) та додані до протоколу схеми, фотознімки, малюнки. Протокол підписують усі особи, які брали участь в освідчуванні, а підпис слідчого має бути останнім. Уважаємо це положення досить важливим і цілком погоджуємося з М. Й. Кулик стосовно того, що саме слідчий підбиває підсумок проведеної слідчої дії, завершує її. Після його підпису будь-які зміни й доповнення до протоколу неприпустимі. Саме так, правильно зазначає ця авторка, складають абсолютну більшість процесуальних документів на стадії досудового розслідування¹.

Щодо цього питання, у частині 5 статті 104 КПК України регламентовано, що протокол підписують усі учасники, які брали участь у проведенні процесуальної дії. Якщо особа у зв'язку з фізичними вадами або з інших причин не може особисто підписати протокол, то ознайомлення цієї особи з протоколом здійснюють у присутності її захисника (законного представника), який своїм підписом засвідчує зміст протоколу та факт неможливості його підписання особою. У частині 6 цієї статті Кодексу законодавець навіть урегулював ситуацію, коли особа, яка брала участь у проведенні процесуальної дії, відмовилася підписати

¹ Кулик М. Й. Процесуальний порядок і тактика ексгумації трупа у кримінальному судочинстві України (на матеріалах МВС України): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Кулик Марина Йосипівна. – К., 2012. – С. 141.

протокол. Про це зазначають у протоколі, а цій особі надають право дати письмові пояснення щодо причин відмови від підписання, які заносять до протоколу. Факт відмови особи від підписання протоколу, а також факт надання письмових пояснень особи щодо причин цієї відмови засвідчують підписом її захисник (законний представник), а у разі його відсутності – поняті.

Незважаючи на те, що вимоги до протоколу слідчої дії регламентовано у кримінальному процесуальному законодавстві, узагальнення, проведене у Головному слідчому управлінні МВС України, засвідчило, що в різних регіонах країни одні й ті самі процесуальні документи суттєво різняться один з одним як за назвою й змістом, так і за нормативним забезпеченням. Брак уніфікації в цих документах, зазвичай, призводить до порушення вимог кримінально-процесуального закону, обмежує доказову базу¹. Тому вбачається доцільним на відомчому рівні, відповідно до КПК, запровадити бланки процесуальних документів, що складають під час і за результатами проведення освідування. Це не лише буде сприяти повному і точному дотриманню вимог процесуального законодавства, а й полегшить діяльність слідчого зі збирання, перевірки та закріплення доказів, що можуть бути отримані під час проведення освідування.

У разі, якщо освідування супроводжується оглядом одягу, Р. С. Белкін та Є. М. Лівшиць пропонують протокол про провадження цих дій називати протоколом освідування й огляду одягу, тобто окремий протокол про огляд одягу, на думку цих авторів, складати не потрібно². На нашу думку, про що зазначено в главі 1, освідування може супроводжуватися оглядом одягу, оскільки до особливих прикмет можуть належати як окремі елементи одягу, так й одяг загалом. Тому під час проведення цієї слідчої (розшукової) дії може виникнути необхідність огляду одягу з метою виявлення особливих прикмет особи (наприклад, носіння специфічного стилю чобіт), що є прерогативою освідування. На наше переконання, якщо огляд одягу чи взуття здійснюють у комплексі з оглядом тіла особи і він є складовою освідування, за результатами проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії слід складати єдиний протокол освідування.

Опис слідів злочину й особливих прикмет, установлених під час освідування, має певні особливості.

Для прикладу, під час описання слідів-нашарувань у вигляді плям важливо відобразити їх розміщення, конфігурацію, кількість, колір,

¹ Зразки бланків процесуальних та інших документів у кримінальній справі : практ. посіб. / [В. Ф. Шевченко, А. А. Осауленко, О. А. Романець та ін.]. – К., 2002. – С. 3.

² Белкин Р. С. Тактика следственных действий / Р. С. Белкин, Е. М. Лифшиц. – М., 1997. – С. 80.

відмітні властивості (чи утворена кірочка, яка її консистенція). Якщо сліди-нашарування утворені частками різноманітних речовин, фіксують їх розміри.

В описанні слідів злочину доцільно дотримуватися певної послідовності та зазначати: конкретне місце їх виявлення (передпліччя лівої руки, груди, спина, лівий лацкан піджака тощо); вид слідів відповідно до прийнятої класифікації, їх кількість, взаємне розміщення та розташування щодо певних частин тіла: форму, розміри, колір, а також наявність виражених особливостей. Описуючи тілесні ушкодження, потрібно вказати їх місцезнаходження, розміри (довжину, ширину), конфігурацію (лінійна, трикутна, зіркоподібна тощо), стан (наприклад, рана відкрита чи на ній є певні накладення), колір, характер країв (гострі, рвані чи інші)¹.

Під час описання ушкоджень одягу передусім зазначають деталі одягу, на яких вони містяться, а також визначають координати ушкоджень. Горизонтальні координати відраховують праворуч і ліворуч від передньої серединної й задньої серединної ліній, вертикальні – від рівня середини плечових швів на сорочці, піджаку, пальті, сукні, від рівня пояса донизу – на штанах, спідницях, трусах. Визначивши локалізацію ушкоджень, описують їх форму, розміри, положення довжини щодо вертикальної осі предмета одягу, а також властивості їх країв, кінців, уміст порожнини, навколишню зону. Для описання ушкоджень неприпустимо вводити в їх розрізи пальці, зонди, пінцети тощо².

Важливим завданням слідчого є максимально детальна й точна фіксація отриманих під час огляду тіла живої людини результатів у протоколі освідчування³. Усебічному описанню підлягають локалізація особливих прикмет, їх вид і характер, розміри, колір, направленість щодо частин тіла людини, зміст, якщо йдеться про пірсінг або татуювання.

Певну послідовність описання перебігу та результатів освідчування пропонує А. Е. Жалінський. На його думку, опис має передбачати три послідовні кроки:

1) виявлення приналежних до опису якостей певної ознаки та її зв'язку з іншими. До якостей, на думку цього автора, належать ті з них, які в сукупності конкретизують прикмету й роблять її відмінною від подібних;

¹ Торбин Ю. Г. Уголовно-процессуальные и криминалистические проблемы освидетельствования / Торбин Ю. Г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.k-press.ru/bh/2003/2/torbin2/torbin2.asp>.

² Марчук А. І. Судова медицина: курс лекцій : [навч. посіб.] / Марчук А. І. – К. : Генеза, 1997. – С. 34.

³ Грошевой Ю. М. Досудове розслідування кримінальних справ : навч.-практ. посіб. / [Грошевой Ю. М., Вапнярчук В. В., Капліна О. В., Шило О. Г.]; за заг. ред. Ю. М. Грошевого. – Х. : Вид. «ФІНН», 2009. – С. 107.

2) виявлення характеристики якості, наприклад, під час описання розмірів, кольору, форми, розміщення рубця. Характеристикою буде саме суб'єктивне з'ясування кольору, форми й об'єктивне вимірювання;

3) на підставі отриманих характеристик точне, послідовне описання зовнішності, особливих прикмет, слідів злочину¹.

Крім зазначених обставин, у протоколі освідчування потрібно вказати також засоби криміналістичної техніки й використані способи для виявлення, фіксації та вилучення слідів злочину, а також для встановлення і фіксації особливих прикмет.

У протоколі слідчої (розшукової) дії, під час якої застосовували фотозйомку, необхідно відобразити такі дані:

- 1) найменування об'єктів, які фотографували;
- 2) метод фотозйомки (панорамний, вимірювальний, стереоскопічний, репродукційний, упізнавальний);
- 3) вид фотозйомки (орієнтуюча, оглядова, вузлова, детальна);
- 4) фотоматеріал, який використовували під час фотозйомки; застосування світлофільтру, подовжувальних (проміжних) кілець тощо;
- 5) вид фотоапарату, його об'єктив, точки фотозйомки;
- 6) якщо на фотокартці роблять будь-які позначки, то поруч розміщують контрольну фотокартку; фотознімки у фототаблиці скріплюють печаткою органу досудового розслідування.

Додані до протоколу фотознімки оформлюють у вигляді фототаблиць, виготовлених на відповідному бланку з наклеєними на ньому фотознімками. Знімки нумерують і під кожним з них розміщують лаконічний пояснювальний підпис².

Водночас виникає питання щодо складання протоколу в окремих випадках проведення освідчування. Зокрема, згідно з частиною 2 статті 241 КПК України, освідчування, яке супроводжується оголенням освідчуваної особи, здійснюють особи тієї самої статі, за винятком його проведення лікарем і за згодою особи, яку освідчують. Слідчий, прокурор не вправі бути присутніми під час освідчування особи іншої статі, якщо це пов'язано з необхідністю її оголювати. На думку Р. С. Белкіна, у ситуації, що склалася, опис результатів освідчування має проводити слідчий у протоколі зі слів лікаря³. Цей шлях обрав законодавець Латвійської Республіки, передбачивши в частині 2 статті 169 КПК цієї держави у випадку провадження освідчування спеціалістом у галузі медицини скла-

¹ Жалинский А. Э. Освидетельствование в советском уголовном процессе : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Жалинский Альфред Эрнестович. – М., 1963. – С. 257–258.

² Маркус В. О. Криміналістика : [навч. посіб.] / Маркус В. О. – К. : Кондор, 2007. – С. 88.

³ Белкин Р. С. Тактика следственных действий / Р. С. Белкин, Е. М. Лифшиц. – М., 1997. – С. 80.

дання протоколу відповідною посадовою особою за участю цього спеціаліста¹. Проте наведене положення є дискусійним. Оскільки слідчий, прокурор у зазначеному законом випадку не можуть бути присутніми під час проведення цієї слідчої дії, то вони за КПК України не мають права складати відповідний протокол. У частині 3 статті 104 зазначеного Кодексу чітко зазначено, що у вступній частині протоколу мають міститися відомості про особу, яка проводить процесуальну дію. Однак слідчий, прокурор її не проводили, тож вони й не зможуть скласти описову частину цього протоколу.

Аналогічний шлях подолання проблеми оформлення результатів освідування передбачено у КПК Російської Федерації², згідно з яким результати освідування оформлюють протоколом слідчої дії (стаття 180 КПК Російської Федерації). Проте також незрозумілою залишається диспозиція частини 4 статті 179 КПК Російської Федерації: слідчий не може бути присутнім під час освідування особи іншої статі, якщо освідування супроводжується оголенням цієї особи. У цьому випадку освідування проводить лікар, що явно суперечить положенню частини 3 цієї статті зазначеного Кодексу – освідування проводить слідчий. За необхідності слідчий залучає до участі в провадженні освідування лікаря або іншого спеціаліста. Тобто, згідно зі статтею 179 КПК Російської Федерації, освідування має проводити лише слідчий. У разі потреби слідчий запрошує спеціаліста, але не для того, щоб він проводив слідчу дію, а надавав слідчому допомогу, беручи участь у проведенні слідчої дії. У випадку з оголенням освідуваної особи іншої статі, ніж слідчий, він, за частиною 4 статті 179 КПК Російської Федерації, чомусь перекладає обов'язок проводити цю слідчу дію на спеціаліста. Однак брати участь у проведенні слідчої дії та проводити її, на наше переконання, це різні поняття.

Освідування – це досить специфічна слідча (розшукова) дія, оскільки під час її проведення має бути зафіксовано як особливі прикмети загального характеру (колір волосся, родимі плями, татуювання), так і ті з них, фіксація яких передбачає наявність медичних знань (брах частини певного органу, аномалії та каліцтва). Тому в цьому випадку рекомендують запросити для участі в освідуванні судово-медичного експерта чи лікаря або доручити їм проведення цієї процесуальної дії.

Ураховуючи викладене, щодо аналізованого питання погодимось з положеннями частини 1 статті 104 КПК України, що результати освіду-

¹ Уголовно-процессуальный закон Латвийской Республики / Biznesa informācijas birojs. – Rīga, 2007. – 212 с.

² Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации : [Электронный ресурс]. – Режим доступа :

<http://www.legislationline.org/ru/documents/section/criminal-codes>.

вання мають фіксувати виключно у протоколі. Проте зауважимо, що лікар не є суб'єктом здійснення кримінального провадження, уповноваженим складати протокол. Тому вважаємо, що в разі виникнення необхідності проведення судово-медичного освідчування, яке супроводжується оголошенням особи, складання протоколу вказаної процесуальної дії керівник органу досудового розслідування має доручати слідчому однієї статті з освідчуваною особою, присутньому під час її провадження.

Кримінальне процесуальне законодавство передбачає можливість застосування під час здійснення кримінального провадження технічних засобів (стаття 107 КПК України). На наш погляд, ця редакція процесуальної норми ширше, ніж попередній КПК України 1960 року, регламентує можливості фіксування слідчої дії, оскільки технічними засобами визначено не лише відеотехніку, а й інші прилади, за допомогою яких можна виявити сліди злочину під час проведення освідчування, наприклад, ультрафіолетові пристрої. Крім цього, у КПК України закріплено додаткові вимоги щодо фіксування саме процесу освідчування. Відповідно до частини 4 статті 241 КПК України, *за необхідності* здійснюють фіксування наявності чи відсутності на тілі особи, яка підлягає освідчуванню, слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет шляхом фотографування, відеозапису чи інших технічних засобів. Водночас у зазначеній нормі передбачено застереження, відповідно до якого зображення, демонстрацію яких можна трактувати як образливу для освідчуваної особи, зберігають в опечатаному вигляді й можуть надавати лише суду під час судового розгляду.

Використаний законодавцем у частині 4 статті 241 КПК України термін «за необхідності» – це оцінна категорія, що передбачає можливість слідчого діяти на власний розсуд. Проте, на наш погляд, у практичній діяльності з розслідування злочинів трапляються випадки, коли необхідно зобов'язати слідчого застосовувати технічні засоби фіксування проведення цієї слідчої (розшукової) дії, зокрема безперервний відеозапис. Ідеться, насамперед, про примусове освідчування, під час якого відбувається суттєве обмеження права особи на особисту недоторканність та невтручання в приватне життя. У цьому випадку надзвичайно важливо, щоб у кримінальному провадженні це обмеження відбувалося найменшою мірою, що необхідна для досягнення безпосередньої мети проведення освідчування. Оскільки наразі порядок застосування примусу під час його провадження законодавчо не врегульовано і не напрацьовано єдиний підхід щодо цього питання, вважаємо за необхідне запропонувати обов'язкове фіксування примусового освідчування шляхом безперервного відеозапису його проведення як додаткову гарантію забезпечення прав і свобод освідчуваної особи, поряд із залученням понятих. У зв'язку із цим вважаємо за необхідне, з ура-

хуванням раніше висловленої пропозиції щодо запрошення спеціаліста під час проведення освідування, частину 4 статті 241 КПК України викласти у такій редакції: «При освідуванні не допускаються дії, які принижують честь і гідність особи або є небезпечними для її здоров'я. За необхідності фіксування наявності чи відсутності на тілі особи, яка підлягає освідуванню, слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет шляхом фотографування, відеозапису чи інших технічних засобів може бути запрошений спеціаліст. *Фіксування примусового проведення освідування шляхом безперервного відеозапису є обов'язковим. Зображення частин тіла, демонстрація яких може розглядатись як образлива для освідуваної особи, зберігаються в опечатаному вигляді й можуть надаватись лише суду під час судового розгляду*».

Фіксування перебігу та результатів освідування шляхом фотографування доцільне із застосуванням прийомів і методів, рекомендованих у судовій фотографії. Використання фотозйомки надає можливість долучити до протоколу освідування фототаблицю з наочною ілюстрацією розміщення й сутності особливих прикмет, описаних у протоколі. Для фіксації мікрослідів застосовують мікрофотозйомку. У цьому аспекті фотозйомка видається оптимальнішим засобом фіксації, ніж відеозйомка, оскільки для демонстрації отриманих під час її використання результатів необхідне спеціальне обладнання (відеокамери, диски, комп'ютерна техніка), якого може не бути в суді або воно не відповідає технічним вимогам, характеристикам. Можливим є, на наш погляд, фотографування як об'єктивна форма фіксування, що має низку переваг перед іншими способами фіксації (описом, зліпками, схемами). Саме тому фотознімок-додаток до протоколу має такі характерні особливості, як об'єктивність, достовірність, переконливість, документальність, наочність, висока точність передання інформації, швидкість процесу фіксації, відносна швидкість відтворення. Крім цього, фотографування є єдиним способом фіксації слідів, виявлених за допомогою ультрафіолетових, інфрачервоних або рентгенівських променів.

Проте фотографія не позбавлена недоліків, до яких В. О. Маркусь слушно відносить: площинний характер зображення, випадки викривлень (аберації фотооптики, кома, дисторзія, астигматизм) або навмисні комбінації фотоперекручень, можлива неякісність знімків, неможливість зафіксувати динаміку процесу (фотографія дає тільки статичне зображення фіксованого об'єкта)¹.

Особливі прикмети, локалізовані на тілі освідуваної особи, залежно від ступеня їх вираження, установлюються шляхом ретельного дослі-

¹ Маркусь В. О. Криміналістика : [навч. посіб.] / Маркусь В. О. – К. : Кондор, 2007. – С. 64–65.

дження тіла в умовах належного освітлення. Під час освідування використовують здебільшого природне освітлення або джерело, що забезпечує яскраве безтіньове освітлення. Перевага зазначеного освітлення полягає в його рівномірності, що надає можливість уникнути різких світлових контрастів, наявність яких перешкоджає виявленню особливих прикмет та їх належному описанню¹.

Виявлення особливих прикмет, зазвичай, не потребує застосування складних засобів криміналістичної техніки, оскільки вони достатньо виражені й часто розміщені на ділянках тіла, де їх можна без особливих складнощів виявити й описати. Проте для роботи з маленькими об'єктами чи їх частинами (наприклад, фрагментом бородавки чи шраму) можуть знадобитися оптичні й аналітичні засоби – збільшувальне скло та лінійка чи транспортир. Допоможе правильно зафіксувати ці особливі прикмети навскісне освітлення, завдяки якому можна знайти особливості виявлених на тілі об'єктів і зафіксувати їх у протоколі.

Для виявлення слідів опіку, слідів, які виникли від впливу кислот або застосування різноманітних речовин, що використовують для знищення особливих прикмет, які раніше були на тілі, застосовують складніші засоби криміналістичної техніки (ультрафіолетові чи інфрачервоні промені невидимої частини спектра). Завдяки цим засобам під час освідування є можливість виявити сліди-нашарування, утворені рідкою речовиною за її незначної концентрації, а також поверхневі сліди, що піддавали знищенню або спробі знищення. Подальше дослідження цих слідів, зокрема під час проведення судово-медичної експертизи, надає можливість орієнтовно визначити речовину, яка утворила слід, залежно від кольору й інтенсивності світіння².

Ще одним способом фіксації результатів освідування є замальовка, за допомогою якої відображають особливі прикмети та сліди-нашарування у вигляді плям, утворені різноманітними речовинами, та інші виявлені сліди. Доцільно замалювати їх контури, взаємне розміщення, відстань між ними, звісно, якщо в слідчого чи спеціаліста є необхідні навички.

У разі виявлення під час проведення освідування слідів злочину може виникнути необхідність їх вилучення для подальшого дослідження. Вилучення цих об'єктів здійснюють лише за умови, якщо не виникає порушень цілісності тіла людини. Це питання порушував А. Е. Жалінський, який цілком слушно вважав неможливим вилучення предметів з тіла особи в межах освідування, якщо це супроводжується

¹ Эйман А. А. Физические методы выявления невидимых текстов / А. А. Эйман, В. М. Николайчик ; под ред. А. И. Винберга. – М. : Госюриздат, 1961. – С. 102.

² Молчанов В. И. Оболочечной пулей или безоболочечным снарядом причинено огнестрельное повреждение? / В. И. Молчанов // Вопросы судебной экспертизы. – Вып. 4. – Л., 1968. – С. 39.

порушенням цілісності шкірного чи іншого покривів¹. У цих випадках установлені на тілі сліди злочину чи особливі прикмети з максимальною повнотою фіксують у протоколі слідчої (розшукової) дії, а також за допомогою додаткових техніко-криміналістичних засобів фіксації, що наочно ілюструють отримані під час освідчування результати.

За загальними криміналістичними рекомендаціями сліди злочину для направлення їх на експертизу доцільно вилучати разом з об'єктом, на якому вони розміщені, оскільки це сприяє найбільшому збереженню самих слідів і можливості використання зазначених предметів як речових доказів. Цілком зрозуміло, що на тіло живої людини, на якій під час освідчування виявлено сліди або особливі прикмети, наведена рекомендація поширюватися не може. Освідчувану особу направляють на судово-медичну експертизу у разі виявлення на ній тілесних ушкоджень для вирішення питання про ступінь їх тяжкості, характер і механізм утворення, а також час спричинення. У решті випадків виявлені сліди має бути вилучено.

Вилучення слідів злочину під час освідчування здійснюють переважно з використанням засобів криміналістичної техніки за умови, що не виникне порушення зовнішньої структури та форми вилучених часток. Вилучення слідів-нашарувань різноманітних речовин здійснюють пінцетом з гумовим наконечником. Вилучені частки поміщують в окремі конверти чи пробірки.

Успіх, об'єктивність, швидкість проведення освідчування значною мірою залежить від використання науково-технічних засобів і методів криміналістичної техніки. Без них іноді неможливо виявити, описати й вилучити сліди злочину, установити особливі прикмети, а також зафіксувати хід проведення освідчування.

Звісно, не в усіх випадках для виявлення слідів кримінального правопорушення чи особливих прикмет достатньо візуального спостереження із застосуванням засобів освітлення й оптичних пристроїв. Для виявлення таких слідів, розміщених у місцях, не доступних для безпосереднього сприйняття неозброєним оком (наприклад, у підшкірно-жировій клітковині), а також для виявлення слідів опіку, слідів, що виникли від впливу кислот або застосування різноманітних речовин, які використовують для знищення на тілі слідів або особливих прикмет, необхідно застосувати засоби криміналістичної техніки, у яких використовують промені невидимої частини спектра (ультрафіолетові, інфрачервоні та рентгенівські)².

¹ Жалинский А. Э. Освидетельствование в советском уголовном процессе : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Криминалистика» / А. Э. Жалинский. – М., 1963. – С. 18.

² Молчанов В. И. Оболочечной пулей или безоболочечным снарядом причинено огнестрельное повреждение? / В. И. Молчанов // Вопросы судебной экспертизы. – Вып. 4. – Л., 1968. – С. 35.

Використання ультрафіолетових променів не призводить до якісної зміни речовини, яка утворила слід, і внаслідок цього її може бути направлено на експертне дослідження. Позитивний ефект забезпечує застосування ультрафіолетових променів під час освідування осіб, підозрюваних у вчиненні вбивств, зокрема вбивств, поєднаних зі зґвалтуванням, зґвалтуванні, а також потерпілих від цих злочинів, з метою виявлення слідів крові чи сперми. Під впливом ультрафіолетових променів сперма дає білувато-голубувату люмінесценцію. Проте слід ураховувати, що встановлення факту люмінесценції ще не означає виявлення слідів, утворених саме спермою, оскільки деякі інші органічні й неорганічні речовини також здатні давати подібну люмінесценцію¹. Водночас це зобов'язує слідчого акцентувати увагу на певних ділянках тіла, вилучити речовину, яка утворила слід, направити її на експертизу й сформулювати перед експертом відповідні питання.

Застосовують ультрафіолетові промені й для виявлення деяких особливих прикмет. Насамперед це стосується татуювань, підданих знищенню або спробі знищення, а також змінених унаслідок застосування нестійких барвників. Здатні люмінісценувати й пігментні ділянки шкіряного покриву тіла у разі попередньої спроби знищення на них якої-небудь особливої прикмети, наприклад, родимої плями, веснянки.

Поряд з ультрафіолетовими променями для виявлення слідів злочину на тілі освідуваної особи можливе використання інфрачервоних променів. Їх застосування ґрунтується на здатності променів проникати через сліди-нашарування, утворені кров'ю, цвільлю, деякими видами барвників. Водночас промені здатні проникати на незначну глибину в товщу шкіряного покриву. Це надає можливість виявити приховані сліди (наприклад, прихований синець, порошинки, які вкоренилися в шкіру, тощо). Проте інфрачервоні промені не проникають крізь друкарську фарбу, туш, кіптяву від пострілу. Ця властивість інфрачервоних променів сприяє виявленню слідів злочину, замаскованих барвниками. Під час освідування для встановлення слідів за допомогою інфрачервоних променів застосовують електронно-оптичний перетворювач².

Таким чином, належна фіксація перебігу та результатів проведення освідування передбачена процесуальною формою, а дотримання при цьому криміналістичних рекомендацій є запорукою використання в подальшому розслідуванні доказів, отриманих під час проведення цієї специфічної (розшукової) дії.

¹ Торбин Ю. Г. Тактика проведения освидетельствования : [метод. рек.] / Торбин Ю. Г. – М., 2001. – С. 17.

² Эйман А. А. Физические методы выявления невидимых текстов / А. А. Эйман, В. М. Николайчик; под ред. А. И. Винберга. – М. : Госюриздат, 1961. – С. 61.

Н а підставі теоретичного узагальнення виконання наукової задачі, що полягає в комплексному дослідженні на монографічному рівні проблем проведення освідування як самостійної слідчої (розшукової) дії у кримінальному провадженні України одержані наукові результати дослідження, до основних з яких належать такі положення:

1. Аналіз історичних джерел кримінального процесуального законодавства засвідчив, що освідування в первинному значенні тлумачили як дослідження трупів, а з XIII століття – огляд живих осіб. Безпосередньо в законодавстві цей термін використано лише на початку XIX століття, коли мали місце спроби деталізувати сутність і зміст проведення освідування. Проте до середини XX століття спостерігалася тенденція до часткового змішування освідування з оглядом.

2. Загальною метою освідування як слідчої (розшукової) дії є формування доказів з подальшою їх фіксацією у протоколі освідування. Безпосередньою метою освідування за чинним КПК України є виявлення, засвідчення наявності або відсутності у підозрюваного, потерпілого чи свідка слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет. Натомість завданням освідування є виконання комплексу процесуальних дій відповідно до процесуальної форми, спрямованих на пошук слідів кримінального правопорушення чи особливих прикмет.

3. Фактичними підставами для прийняття рішення про проведення освідування є дані про можливу наявність на тілі осіб, перелік яких визначено в частині 1 статті 241 КПК України, слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет. Зазначені дані може бути отримано під час проведення низки слідчих (розшукових) дій. Проте конкретизація у КПК України фактичних підстав для проведення освідування не є доцільною, оскільки всі можливі випадки необхідності проведення досліджуваної слідчої (розшукової) дії передбачити неможливо. Тож найвдалішим, на наш погляд, є формулювання фактичних підстав проведення освідування в частині 1 статті 241 КПК України через словосполучення «за необхідності».

Юридичною підставою проведення освідування є постанова прокурора. Однак, на наш погляд, рішення про проведення освідування, що

фіксують у відповідній постанові, має приймати також слідчий. Саме цей підхід забезпечить економію часу й ефективність досудового розслідування. Тож пропонуємо до частини 2 статті 241 КПК України внести доповнення щодо можливості винесення постанови про проведення освідування не лише прокурором, а й слідчим.

Оскільки об'єктом огляду є тіло людини, закон встановлює певні процесуальні гарантії невтручання в особисте життя. До них повною мірою належить положення про те, що перед початком освідування слідчий, прокурор попереджає присутніх осіб про недопустимість розголошення відомостей про факт, обставини і результати проведення слідчої (розшукової) дії, про що зазначає у протоколі.

У разі залучення понятих до участі в проведенні освідування з метою захисту прав освідуваної особи їй слід надати можливість заперечувати участь понятих і право відводу понятих. Прийняття цієї особою одного із цих рішень має бути зазначено у протоколі освідування (зокрема, якщо є обґрунтовані підстави вважати, що понятими можуть бути розголошені відомості щодо особистого та сімейного життя).

4. Для участі у проведенні освідування в низці випадків доцільно запрошувати, крім судово-медичного експерта чи лікаря, й інших спеціалістів. Ця криміналістична рекомендація, за умови її закріплення як процесуальної норми в частині 4 статті 241 КПК України, забезпечить підвищення дієвості й ефективності проведення освідування.

Залежно від виду освідування, до його обов'язкових і факультативних учасників за чинним КПК України належать:

а) під час слідчого освідуванні *обов'язковими* учасниками є посадові особи – слідчий або прокурор, які безпосередньо його проводять (у випадку проведення освідування, пов'язаного з оголенням особи, цю дію, відповідно до частини 2 статті 241 КПК України, проводять особи тієї самої статі, що й освідувана особа), освідувана особа, поняті (крім випадків, коли, відповідно до частини 7 статті 223 КПК України, застосовують безперервний відеозапис перебігу проведення освідування). До *факультативних* учасників цього виду освідування належать судово-медичний експерт, лікар, інші спеціалісти, а також особи, права та законні інтереси яких може бути обмежено або порушено та особи, які ініціювали проведення цієї слідчої (розшукової) дії;

б) під час судово-медичного освідування: *обов'язкові* учасники – судово-медичний експерт або лікар, освідувана особа, а також слідчий, прокурор (за винятком проведення цієї слідчої (розшукової) дії, що супроводжується оголенням освідуваної особи), поняті (крім випадків, коли, відповідно до частини 7 статті 223 КПК України, застосовується безперервний відеозапис перебігу проведення освідування). *Факультативними* учасниками проведення цього виду освідування можуть

бути спеціалісти (наприклад, експерт-криміналіст, біолог, хімік тощо), а також особи, права та законні інтереси яких може бути обмежено або порушено, та особи, які ініціювали проведення цієї слідчої (розшукової) дії.

5. У практичній діяльності осіб, які здійснюють кримінальне провадження, може виникнути необхідність проведення освідування не лише підозрюваного, свідка чи потерпілого, а й інших осіб, зокрема, заявника, особи, стосовно якої здійснюють кримінальне провадження щодо застосування до неї примусових заходів медичного характеру. Нагальна потреба освідування зазначених осіб полягає в тому, що цю процесуальну дію проводять для встановлення обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні.

6. За наявності необхідності освідування в чітко визначених випадках може бути проведено повторно. До цих випадків належать такі:

1) отримання нових даних, що підлягають перевірці, для досягнення безпосередньої мети – виявлення та засвідчення наявності або відсутності у підозрюваного, свідка чи потерпілого слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет;

2) недосягнення загальної мети під час проведення первинного освідування, якщо у зв'язку з об'єктивними (наприклад, прихованість слідів чи особливих прикмет) або суб'єктивними (зокрема, неналежний рівень спеціальних знань) причинами не вдалося сформулювати докази та зафіксувати їх у протоколі освідування.

7. Оформлення перебігу та результатів судово-медичного освідування слід фіксувати у протоколі. Проте лікар не є суб'єктом здійснення кримінального провадження та особою, уповноваженою складати протокол під час проведення слідчої (розшукової) дії. У разі виникнення необхідності проведення цього виду освідування, яке супроводжується оголенням особи, складання протоколу вказаної процесуальної дії керівник органу досудового розслідування має доручати присутньому під час провадження цієї слідчої (розшукової) дії слідчому однієї статі з освідуваною особою.

8. З огляду на зазначене, з метою вдосконалення процесуального порядку проведення освідування як слідчої (розшукової) дії, висловлено пропозицію статтю 241 КПК України викласти в такій редакції:

«1. Слідчий, прокурор здійснює освідування підозрюваного, свідка чи потерпілого *та інших осіб за необхідності* виявлення на їхньому тілі слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет, якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу. *Освідування може супроводжуватися оглядом одягу чи взуття освідуваної особи.*

2. Освідування здійснюється на підставі постанови *слідчого*, прокурора та, за необхідності, за участю судово-медичного експерта або лікаря. Освідування, яке супроводжується оголенням освідуваної особи, здійснюється особами тієї ж статі, за винятком його проведення *судово-медичним експертом* чи лікарем і за згодою особи, яка освідується. Слідчий, прокурор не вправі бути присутнім при освідуванні особи іншої статі, коли це пов'язано з необхідністю оголювати особу, що підлягає освідуванню.

3. Перед початком освідування особі, яка підлягає освідуванню, пред'являється постанова *слідчого*, прокурора. *Слідчий, прокурор попереджає присутніх осіб про недопустимість розголошення відомостей про факт, обставини і результати проведення слідчої (розшукової) дії, про що зазначається у протоколі.* Після цього особі пропонується добровільно пройти освідування, а в разі її відмови освідування проводиться примусово.

4. При освідуванні не допускаються дії, які принижують честь і гідність особи або небезпечні для її здоров'я. За необхідності фіксування наявності чи відсутності на тілі особи, яка підлягає освідуванню, слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет шляхом фотографування, відеозапису чи інших технічних засобів *може бути запрошений спеціаліст.* Фіксування примусового проведення освідування шляхом безперервного відеозапису є обов'язковим. Зображення частин тіла, демонстрація яких може розглядатись як образлива для освідуваної особи, зберігаються в опечатаному вигляді і можуть надаватися лише суду під час судового розгляду.

5. Про проведення освідування складається протокол згідно з вимогами цього Кодексу. Особі, освідування якої проводилося примусово, надаються копії протоколу освідування та матеріалів відеозапису».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аленин Ю. П. Процессуальные особенности производства следственных действий : [моногр.] / Аленин Ю. П. – Одесса : Центрально-Украин. изд-во, 2002. – 264 с.
2. Андрианова Ю. С. Освидетельствование по делам о преступлениях против личности (процессуальные, криминалистические и психологические аспекты) : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / Ю. С. Андрианова. – Л., 1986. – 23 с.
3. Антонов И. А. Нравственно-правовые критерии уголовно-процессуальной деятельности следователей / Антонов И. А. – СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2003. – 326 с.
4. Бажанов М. И. Предварительное следствие / М. И. Бажанов // Советский уголовный процесс : [учеб.] / Бажанов М. И. ; под общ. ред. М. И. Бажанова и Ю. М. Грошевого. – К. : Вища шк., 1978. – 471 с.
5. Басиста І. В. Кримінальний процес України : [навч. посіб.] / Басиста І. В., Галаган В. І., Удовенко Ж. В. – К. : Центр учбової л-ри, 2010. – 352 с.
6. Басиста І. В. Прийняття і виконання рішень слідчого на стадії досудового розслідування : [моногр.] / Басиста І. В. – Івано-Франківськ : Тіповіт, 2011. – 500 с.
7. Бацко И. Н. Сравнительный анализ правил освидетельствования по уголовно-процессуальным кодексам Российской Федерации, Республики Беларусь и Украины / И. Н. Бацко // Вестн. Акад. МВД Республики Беларусь. – 2003. – № 2 (6). – С. 181184.
8. Белкин Р. С. Криминалистика. Общетеоретические проблемы / Р. С. Белкин, А. И. Винберг. – М., 1973. – 517 с.
9. Белкин Р. С. Тактика следственных действий / Р. С. Белкин, Е. М. Лифшиц. – М., 1997. – 176 с.
10. Белоусов А. Е. Рубцы как глобальная проблема пластической хирургии / А. Е. Белоусов // Анналы пластической, реконструктивной и эстетической хирургии. – 2004. – № 4. – С. 4143.
11. Біленчук П. Д. Криміналістика (криміналістична техніка) : курс лекцій / [П. Д. Біленчук, А. П. Гель, В. М. Салтевський, Г. С. Семаков]. – К. : Міжрегіон. акад. упр. персоналом, 2001. – 216 с.

12. Благодир А. А. Застосування ч. 1 ст. 193 КПК України в практичній діяльності правоохоронних органів / А. А. Благодир // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України : [зб. наук. ст.]. – 2002. – № 10. – С. 124128.
13. Благодир А. Обмеження прав особистості у сфері кримінального судочинства / А. Благодир // Підприємництво, господарство і право. – 2011. – № 3. – С. 9699.
14. Благодир А. Поняття примусу в кримінальному процесі / А. Благодир // Підприємництво, господарство і право. – 2011. – № 2. – С. 143146.
15. Благодир А. А. Застосування примусу під час провадження слідчих дій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Благодир Ангеліна Адамівна. – К., 2009. – 215 с.
16. Бондаренко О. О. Проблемні питання судово-медичного освідчування у кримінальному процесі / О. О. Бондаренко // Право і Безпека. – 2010. – № 3 (35). – С. 169172.
17. Борець Т. Поняття та основні ознаки слідчих дій / Т. Борець // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 8 (140). – С. 125–127.
18. Борідько О. А. Освідчування та тактика його проведення при розслідуванні умисних тілесних ушкоджень [Електронний ресурс] / О. А. Борідько, В. В. Логінова. – Режим доступу : www.radnuk.info/statii/555-kriminalist/14626-2011-01-18. Назва з титул. екрану.
19. Борідько О. А. Тактика слідчих оглядів : [навч. посіб.] / Борідько О. А., Парасочкіна Н. В., Пономаренко Г. О. – Херсон : Вид. Чуєв С. М., 2006. – 72 с.
20. Букаев Н. Проблемы производства освидетельствования как следственного действия по УПК РФ / Н. Букаев, Н. Гребнева // Закон и жизнь. – 2004. – № 10. – С. 1314.
21. Василенко Д. Л. Обмеження окремих прав громадян під час досудового провадження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Василенко Дмитро Леонідович. – К., 2008. – 215 с.
22. Великий тлумачний словник сучасної української мови [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
23. Винберг А. И. Криминалистика : [учеб.] / Винберг А. И. – М., 1980. – 127 с.
24. Винницький Л. В. Теория и практика освидетельствования на предварительном следствии (по материалам Казахской ССР) : [учеб. пособие] / Винницький Л. В. – Караганда, 1982. – 100 с.
25. Водолазский Б. Ф. Психология и совершенствование тактики следствия / Б. Ф. Водолазский // Проблемы криминалистической тактики : тр. Омск. высш. шк. милиции. – Омск, 1973. – Вып. 16. – С. 183194.
26. Галаган В. І. Встановлення процесуального статусу окремих осіб, які беруть участь у досудовому провадженні : [моногр.] / В. І. Галаган, О. М. Калачова. – Луганськ : СПД Резніков В. С., 2012. – 212 с.
27. Галаган В. І. Проблеми визначення слідчих дій / В. І. Галаган // Вісн. Луган. держ. ун-ту внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – 2010. – Спец. вип. № 6. – Ч. 3. – С. 512.
28. Галаган В. І. Процесуальний порядок і тактика одержання зразків для експертного дослідження у кримінальному судочинстві України : [моногр.] / В. І. Галаган, О. В. Козак. – Донецьк : ТОВ «ВПП «ПРОМІНЬ», 2012. – 240 с.

29. Галаган И. С. Об уголовно-процессуальном кодексе Украинской ССР / И. С. Галаган // Об уголовно-процессуальном законодательстве союзных республик : [сб. ст.] / под ред. проф. Д. С. Карева. – М. : Госюриздат, 1962. – С. 90112.

30. Галдецька І. Г. Правові та наукові основи використання спеціальних медичних знань при розслідуванні злочинів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Галдецька Ірина Григорівна. – К., 2011. – 231 с.

31. Гель А. П. Криміналістичний аспект дослідження особи, засудженої до позбавлення волі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / А. П. Гель. – К., 2002. – 15 с.

32. Грамович Г. И. Проблемы теории и практики эффективного применения специальных знаний и научно-технических средств в раскрытии и расследовании преступлений : автореф. дис. на соискание ученой степени доктора юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / Г. И. Грамович. – К., 1989. – 40 с.

33. Грамович Г. И. Тактика использования специальных знаний в раскрытии и расследовании преступлений : [учеб. пособие] / Грамович Г. И. – Минск : Минск. высш. шк. МВД СССР, 1987. – 160 с.

34. Громов В. И. Дознание и предварительное следствие: Методика расследования преступлений: Осмотр места преступления / Громов В. И. – М. : ЛексЭст, 2003. – 544 с. – (Антология криминалистики).

35. Грошевой Ю. М. Досудове розслідування кримінальних справ : навч.-практ. посіб. / [Грошевой Ю. М., Вапнярчук В. В., Капліна О. В., Шило О. Г.] ; за заг. ред. Ю. М. Грошевого. – Х. : Вид. «ФІНН», 2009. – 328 с.

36. Даневский В. П. Наше предварительное следствие: его недостатки и реформа / Даневский В. П. – К. :Изд. Семенко Сергей, 2003. – 142 с.

37. Дрозд В. Г. Організаційні і тактичні аспекти розслідування умисних тяжких тілесних ушкоджень : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / В. Г. Дрозд. – К., 2009. – 16 с.

38. Дубинский А. Я. Исполнение процессуальных решений следователя. Правовые и организационные проблемы : [моногр.] / Дубинский А. Я. ; отв. ред. Г. И. Чангули. – К. : Наук. думка, 1984. – 180 с.

39. Дулов А. В. Тактика следственных действий / А. В. Дулов, П. Д. Нестеренко. – Минск : Высш. шк., 1971. – 272 с.

40. Духовской М. В. Русский уголовный процесс / Духовской М. Д. – М., 1905. – 472 с.

41. Ефимичев С. П. Следственный осмотр : [учеб. пособие] / Ефимичев С. П., Кулагин Н. И., Ямпольский А. Е. ; отв. ред. Н. И. Кулагин. – Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1983. – 36 с.

42. Жалинский А. Э. Освидетельствование в советском уголовном процессе : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Жалинский Альфред Эрнестович. – М., 1963. – 315 с.

43. Жалинский А. Э. Освидетельствование в советском уголовном процессе : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Криминалистика» / А. Э. Жалинский. – М., 1963. – 20 с.

44. Землянский П. Т. Уголовно-процессуальное законодательство в первые годы Советской власти (на материалах УССР) / Землянский П. Т. – К. : Тип. МВД УССР, 1972. – 307 с.
45. Зинатуллин З. З. Уголовно-процессуальное принуждение и его эффективность (Вопросы теории и практики) / Зинатуллин З. З. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1981. – 136 с.
46. Зразки бланків процесуальних та інших документів у кримінальній справі : практ. посіб. / [В. Ф. Шевченко, А. А. Осауленко, О. А. Романець та ін.]. – К., 2002. – 180 с.
47. Ищенко Е. П. Криминалистика : [учеб.] / Е. П. Ищенко, А. А. Топорков ; под ред. Е. П. Ищенко. – М. : Юрид. фирма «КОНТРАКТ»; ИНФРА-М, 2006. – 748 с.
48. Інструкція про порядок направлення громадян для огляду на стан сп'яніння в заклади охорони здоров'я та проведення огляду з використанням технічних засобів : наказ МВС, Міністерства охорони здоров'я та Міністерства юстиції України від 24 лют. 1995 р. № 114/38/15-36-18 (Нормативний документ МВС, Міністерства охорони здоров'я та Міністерства юстиції України. Інструкція) [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0055-95>.
49. Іщенко, А.В. Теорія і практика криміналістичного забезпечення процесу доказування в розслідуванні злочинів : навчальний посібник для вузів / А.В. Іщенко, І.О. Ієрусалимов, Ж.В. Удовенко . – Київ : ЦУЛ, 2007 . – 158 с.
50. Калачова О. М. Визначення слідчим процесуального статусу осіб, що беруть участь у досудовому провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Калачова Ольга Миколаївна. – Луганськ, 2008. – 201 с.
51. Калинин Ю. А. Участие в уголовном судопроизводстве лиц, обладающих специальными познаниями : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / Ю. А. Калинин. – М., 1981. – 24 с.
52. Канарский С. Уголовный процессуальный кодекс УССР : науч.-теорет. и практ. comment. / С. Канарский, П. Люблинский. – [2-е изд., перераб. и доп., с изм. по 5 авг. 1929 г. – К. : Юрид. изд. Наркомюста УССР, 1930. – 380 с.
53. Капитанский А. И. Искусство криминальной татуировки : [кн.-альбом] / А. И. Капитанский, В. И. Литвин. – К. : Логос, 1998. – 116 с.
54. Карев Д. С. Дознание и предварительное следствие / Д. С. Карев // Советский уголовный процесс : [учеб.] / под ред. Д. С. Карева. – М. : Юрид. лит., 1975. – С. 208-267.
55. Коваленко Є. Г. Кримінальний процес України : [навч. посіб.] / Коваленко Є. Г. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 576 с.
56. Коваленко Є. Г. Наукові засади кримінально-процесуального доказування : [моногр.] / Коваленко Є. Г. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – 448 с.
57. Когутич І. І. Криміналістика : [курс лекцій] / Когутич І. І. – К. : Атіка, 2008. – 888 с.
58. Колмаков В. П. Следственный осмотр / Колмаков В. П. – М. : Юрид. лит., 1969. – 196 с.
59. Колоколов Е. Правила і форми о производствѣ слѣдствій, составленный по своду законовъ / Колоколов Е. – М. : Въ Университетской типографіи, 1849. – 148 с.

60. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року (Зі змінами та доповненнями, внесеними Протоколом № 11 від 11 травня 1994 року, Протоколом № 14 від 13 травня 2004 року). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
61. Криміналістика : [учеб.] / под ред. Р. С. Белкина, Г. Г. Зуйкова. – М., 1968. – 317 с.
62. Криміналістика : [учеб.] / под ред. Б. А. Викторова и Р. С. Белкина. – М., 1976. – 268 с.
63. Криміналістика : учеб. для вузов / [Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Россинская Е. Р.]; под ред. Р. С. Белкина. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : НОРМА, 2007. – 944 с.
64. Криміналістика : [учеб.] / под ред. Е. П. Ищенко. – М. : Юристъ, 2000. – 751 с.
65. Криміналістика : підруч. / [Біленчук П. Д., Лисиченко В. К., Клименко Н. І. та ін.]; за ред. П. Д. Біленчука. – [2-ге вид., випр. і доп.]. – К. : Атіка, 2001. – 544 с.
66. Криміналістика : підруч. / [Шепітько В. Ю., Коновалова В. О., Журавель В. А. та ін.]; / за ред. проф. В. Ю. Шепітька. – Х. : Право, 2008. – 464 с.
67. Криміналістика : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / [Глібоко В. М., Дудніков А. Л., Журавель В. А. та ін.]; / за ред. В. Ю. Шепітька. К. : Вид. дім «Ін Юре», 2001. – 684 с.
68. Криміналістика. Академічний курс : підруч. / [Т. В. Варфоломєєва, В. Г. Гончаренко, В. І. Бояров та ін.]. К. : Юрінком Інтер, 2011. – 504 с.
69. Криміналістика: питання і відповіді : навч. посіб. / [А. В. Кофанов, О. Л. Кобилянський, Я. В. Кузьмічов та ін.]. – К. : Центр учбової л-ри, 2011. – 280 с.
70. Кримінальний процес України : [підруч.] / Є. Г. Коваленко, В. Т. Маляренко. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 712 с.
71. Кримінальний процесуальний кодекс України : прийнятий 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. – К. : Форум, 2012. – 400 с.
72. Кримінальний процесуальний кодекс України : за станом на 1 трав. 2012 р. – К. : CD - вид-во «Інфодиск», 2012. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM) : кольор. ; 12 см. – Систем. вимоги : Pentium-226 ; 32 Mb RAM; CD-ROM Windows 98/2000/NT/XP. – Назва з титул. екрану.
73. Крылов И. Ф. Немые «свидетели» преступления / Крылов И. Ф. – Л., 1981. – 76 с.
74. Кудин Ф. М. Принуждение в уголовном судопроизводстве / Кудин Ф. М. – Красноярск : Изд-во Краснояр. ун-та, 1985. – 136 с.
75. Кузьмічов В. С. Криміналістика : навч. посіб. / В. С. Кузьмічов, Г. І. Прокопенко ; за заг. ред. В. Г. Гончаренка, Є. М. Моїсєєва. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 368 с.
76. Кулик М. Й. Процесуальний порядок і тактика ексгумації трупа у кримінальному судочинстві України (на матеріалах МВС України) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Кулик Марина Йосипівна. – К., 2012. – 199 с.
77. Курдюков В. В. Теоретичні засади та критерії обов'язкового призначення судових експертиз в кримінальному процесі України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / В. В. Курдюков. – К., 2009. – 19 с.

78. Курочка М. Й. Кримінальний процес України: Досудове провадження : навч. посіб. / [Курочка М. Й., Гришин Ю. О., Литвинчук О. І., Шадлер В. В.]. – Луганськ, 2012. – 500 с.

79. Лисиченко В. К. Виды участия специалистов на предварительном следствии / В. К. Лисиченко, В. В. Циркаль // Криминалистика и судебная экспертиза. – 1985. – № 30. – С. 310.

80. Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальна регламентація слідчих дій : [моногр.] / Л. М. Лобойко, А. П. Черненко. – Дніпропетровськ : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2006. – 168 с.

81. Логінова В. В. Особливості проведення освідування при розслідуванні тілесних ушкоджень / В. В. Логінова // Вісн. Луган. держ. ун-ту внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – 2008. – Спец. вип. № 5. Ч. 3. – С. 119125.

82. Лук'янчиков Є. Д. Освідування і право особи на недоторканність / Є. Д. Лук'янчиков, Б. Є. Лук'янчиков // Часопис Нац. ун-ту «Острозька академія». (Серія «Право»). – 2011. – № 1 (3). – 15 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журн. :

http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Choasp/2011_1/11lydonn.pdf.

83. Лук'янчиков Є. Д. Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів : [моногр.] / Лук'янчиков Є. Д. – К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2005. – 360 с.

84. Макбрайд Д. Європейська конвенція з прав людини та кримінальний процес / Джерелі Макбрайд. – К. : «К.І.С.», 2010. – 567 с.

85. Маляренко В. Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів : [моногр.] / Маляренко В. Т. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 512 с.

86. Маринів В. Правові засади освідування особи / В. Маринів // Вісн. прокуратури. – 2003. – № 12 (30). – С. 7176.

87. Маркс Н. А. Роль специалиста и форма его участия в производстве следственного освидетельствования / Н. А. Маркс // Проблемы изучения личности участников уголовного судопроизводства : [межвуз. сб. науч. тр.]. – Свердловск : Изд-во Урал. ун-та, 1980. – С. 9299.

88. Маркусь В. О. Криміналістика : [навч. посіб.] / Маркусь В. О. – К. : Кондор, 2007. – 558 с.

89. Марчук А. І. Судова медицина: курс лекцій : [навч. посіб.] / Марчук А. І. – К. : Генеза, 1997. – 144 с.

90. Махов В. Н. Использование знаний сведущих лиц при расследовании преступлений : [моногр.] / Махов В. Н. М. : Изд-во РУДН, 2000. – 296 с.

91. Мельник А. П. Моральні та правові аспекти освідування у кримінальному процесі / А. П. Мельник // Актуальні проблеми реформування кримінально-процесуального законодавства й удосконалення діяльності судових і правоохоронних органів України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 20 квіт. 2012 р. / [редкол. М. Й. Курочка, О. І. Левченков, В. І. Галаган та ін.]; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. – С. 537–544.

92. Мельник С. Л. Использование специальных знаний при освидетельствовании с целью обнаружения следов пластических операций / С. Л. Мельник // Рос. следователь. – 2008. – № 20. – С. 2–3.

93. Милоков С. В. К вопросу об идентификационно значимых свойствах человека при установлении личности в ходе раскрытия и расследования преступлений / С. В. Милоков // Вест. криминалистики. – 2011. – Вып. 1 (37). – С. 142145.
94. Мильяненков Л. А. По ту сторону закона: энциклопедия преступного мира / Мильяненков Л. А. [оформл. Г. Семенова]. – СПб. : Ред. журн. «Дамы и господа», 1992. – 118 с.
95. Михайленко П. П. Нариси з історії кримінального законодавства Української РСР / Михайленко П. П. – К., 1969. – 438 с.
96. Михеенко М. М. Доказывание в советском уголовном судопроизводстве / Михеенко М. М. – К. : Вища шк., 1984. – 134 с.
97. Михеенко М. М. Кримінальний процес України / Михеенко М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П. – К. : Либідь, 1999. – 536 с.
98. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 груд. 1966 р. Ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 19 жовт. 1973 р. № 2148-VIII [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_043.
99. Молчанов В. И. Оболочечной пулей или безоболочечным снарядом причинено огнестрельное повреждение? / В. И. Молчанов // Вопросы судебной экспертизы. – Вып. 4. – Л., 1968. – 135 с.
100. Негласні слідчі (розшукові) дії : курс лекцій / [Никифорчук Д. Й., Ніколаюк С. І., Козаченко О. І. та ін.] ; за заг. ред. Д. Й. Никифорчука. – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2012. – 176 с.
101. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений [Электронный ресурс] / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – М. : CD - изд-во «Media Group», 2012. – 1 электрон. опт. диск (CD-ROM) : цветн. ; 12 см. – Систем. требования : Pentium-100 ; 32 Mb RAM ; CD-ROM Windows 98/XP. – Название с титул. экрана.
102. Освидетельствование в советском уголовном процессе : [моногр.] / Жалинский А. Э. – Львов, 1964. – 69 с.
103. Первый или Старый Литовский Статут // Временник Общества истории и древностей Российских, 1854. Кн. 18. – С. 2106.
104. Петров М. И. Криминалистика. Ответы на экзаменационные вопросы : учеб. пособие для вузов / Петров М. И. – [4-е изд., стер.]. – М. : Экзамен, 2009. – 288 с.
105. Петрухин И. Л. Природа уголовно-процессуального принуждения / И. Л. Петрухин // Суд и применение закона. – М. : Изд-во ИГиП АН СССР, 1982. – С. 6372.
106. Петрухин И. Л. Свобода личности и уголовно-процессуальное принуждение. Общая концепция. Неприкосновенность личности / Петрухин И. Л. ; [отв. ред. И. Б. Михайловская]. – М. : Наука, 1985. – 239 с.
107. Петрухин И. Л. Экспертиза как средство доказывания в советском уголовном процессе / Петрухин И. Л. – М. : Юрид. лит., 1964. – 266 с.
108. Пичкалева Г. Нравственный аспект принудительного освидетельствования потерпевших / Г. Пичкалева // Социалистическая законность. – 1976. – № 3. – С. 6366.
109. Погорецький М. А. Підстави для проведення слідчих дій / М. А. Погорецький // Адвокат. – 2007. – № 10. – С. 37.

110. Подопригора А. А. Новый справочник следователя: осмотр, освидетельствование, следственный эксперимент / А. А. Подопригора, В. И. Игнашин. – Ростов н/Д. : Феникс, 2006. – 256 с.
111. Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань : наказ Генерального прокурора України «Про Єдиний реєстр досудових розслідувань» від 17 серп. 2012 р. № 69 [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://www.gp.gov.ua/ua/pd.html?_m=publications&_t=rec&id=110522.
112. Попов Н. В. Судебная медицина : [учеб.] / Попов Н. В. – М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1938. – 496 с.
113. Потапова А. Г. Освидетельствование в уголовном судопроизводстве России: процессуальный аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Потапова Алена Георгиевна. – Челябинск, 2007. – 218 с.
114. Правила судебно-медицинского определения степени тяжести телесных повреждений : приказ Министерства здравоохранения СССР от 11 дек. 1978 г. № 1208 «О введении в практику общесоюзных «Правил судебно-медицинского определения степени тяжести телесных повреждений» [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data02/tex13927.htm>.
115. Правила судебно-медицинского визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 17 січ. 1995 р. № 6 «Про розвиток та вдосконалення судово-медичної служби України» [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0248-95>.
116. Про затвердження Порядку направлення водіїв транспортних засобів для проведення огляду з метою виявлення стану алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, і проведення такого огляду : Постанова Кабінету Міністрів України від 17 груд. 2008 р. № 1103 [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1103-2008-%D0%BF>.
117. Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 трав. 1997 р. № 8. [Електронний ресурс]. – К. : CD - вид-во «Інфодиск», 2012. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM) : кольор.; 12 см. – Систем. вимоги : Pentium-226; 32 Mb RAM; CD-ROM Windows 98/2000/NT/XP. – Назва з титул. екрану.
118. Пукач І. Б. Проблеми питання проведення освідчення до порушення кримінальної справи / І. Б. Пукач // Захист прав і свобод людини та громадянина: напрямки реалізації в Україні: матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 10 лют. 2009 р. Тернопіль, 2009. С. 4042.
119. Рассейкин Д. П. Осмотр места происшествия и трупа при расследовании убийств / Рассейкин Д. П. – Саратов, 1967. – 138 с.
120. Рожнова В. В. Уголовно-процессуальный документ как обязательный атрибут процессуальной формы / В. В. Рожнова // Эволюция уголовного судопроизводства на постсоветском пространстве : материалы междунар. науч.-практ. конф., 2223 июня 2006 г. : в 3 кн. – Кн. 1. – К. – С. 207211.
121. Романюк Б. В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві : автореф. дис. на здобуття наук. сту-

пеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / Б. В. Романюк. – К., 2002. – 22 с.

122. Романюк Б. В. Участь у досудовому слідстві спеціалістів, які мають медичні знання / Б. В. Романюк // Наук. вісн. Нац. акад. внутр. справ України. – 2001. – № 5. – С. 209–214.

123. Садова Т. В. Захист прав людини при освідуванні та отриманні зразків для експертного дослідження / Т. В. Садова // Конституційно-правовий статус людини і громадянина в Україні : матеріали міжрегіон. наук.-практ. конф., присвяченої проголошенню Загальної декларації прав людини (Івано-Франківськ, 8 груд. 2009 р.). – Івано-Франківськ : ПЮІ ЛьвДУВС, 2010. – С. 183–188.

124. Садова Т. В. Обмеження прав і свобод у кримінальному судочинстві України та держав англо-американської правової системи в контексті міжнародних стандартів : моногр. / Садова Т. В. ; [за ред. доц. С. М. Смокова]. – Івано-Франківськ, Надвірна : ЗАТ «Надвірнянська друкарня», 2011. – 177 с.

125. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : [підруч.] / Салтевський М. В. – К. : Кондор, 2005. – 588 с.

126. Сафронов С. О. Методика розслідування умисного заподіяння тяжкого і середньої тяжкості тілесних ушкоджень : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / С. О. Сафронов. – К., 1999. – 19 с.

127. Сафронов С. О. Методика розслідування умисного заподіяння тяжких і середньої тяжкості тілесних ушкоджень / Сафронов С. О. – Х., 2003. – 175 с.

128. Селиванов Н. А. Советская криминалистика: система понятий / Селиванов Н. А. – М. : Юрид. лит., 1982. – 150 с.

129. Сергеева Д. Б. Зняття інформації з каналів зв'язку: кримінально-процесуальні і криміналістичні засади : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Д. Б. Сергеева. – К., 2008. – 22 с.

130. Сизова З. Поняття і класифікація повторних слідчих дій / З. Сизова // Юридична Україна. – 2007. – № 7. – С. 9093.

131. Скригонюк М. Криміналістична термінологія : [навч. посіб.] / Скригонюк М. – К. : Вид.-поліграф. центр «Київський університет», 2003. – 125 с.

132. Скригонюк М. І. Криміналістика : [підруч.] / Скригонюк М. І. – К. : Атіка, 2005. – 496 с.

133. Следственные действия (процессуальная характеристика, тактические и психологические особенности) : учеб. пособие для вузов МВД СССР / [А. К. Гаврилов, Ф. В. Глазырин, С. П. Ефимичев и др.] – Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1984. – 240 с.

134. Советский уголовный процесс : [учеб.] / под ред. Б. А. Викторова. М. : Изд-во Высш. шк. МВД СССР, 1979. – 225 с.

135. Статут Великого Княжества Литовського 1588 года. История Беларуси IX–XVIII веков. Первоисточники. – Минск, 2001. – 195 с.

136. Статут Вялікага княства Літоўскага 1566 года. Па выданні 1855 года. – Мінск : Тэсей, 2003. – 350 с.

137. Стахівський С. М. Поняття і система слідчих дій / С. М. Стахівський // Проблеми реформування кримінально-процесуального законодавства : вибрані твори. – К. : Бізнес Медіа Консалтинг, 2010. – С. 220231.

138. Стахівський С. М. Слідчі дії як основні засоби збирання доказів : [наук.-практ. посіб.] / Стахівський С. М. – К. : Атіка, 2009. – 64 с.
139. Стратонов В. Деякі проблемні питання кримінально-процесуального закону / Василь Стратонов // Вісн. прокуратури. – 2011. – № 3 (117). – С. 7581.
140. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса : в 2 т. / Строгович М. С. – М. : Наука, 1970. – Т. 2. – 516 с.
141. Суд і судочинство на українських землях у XIV–XVI ст. / [за заг. ред. П. Музиченка]. – О. : Астропринт, 2000. – 136 с.
142. Судова медицина : підруч. для студ. мед. вузів / [В. В. Білкун, Л. Л. Голубович, П. Л. Голубович та ін.]. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – 480 с.
143. Судова медицина : підруч. для студ. мед. вузів / [Концевич І. О. та ін.] ; за ред. І. О. Концевич, Б. В. Михайличенка. – К. : МП «Леся», 1997. – 656 с.
144. Тертишник В. М. Гарантії істини та захисту прав і свобод людини в кримінальному процесі України : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.09 / Тертишник Володимир Митрофанович. – Дніпропетровськ, 2010. – 473 с.
145. Тітко І. А. Нормативна сутність оцінних понять в кримінально-процесуальному праві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Тітко Іван Андрійович. – Х., 2009. – 254 с.
146. Толковый словарь русского языка : в 4 т. / под ред. Д. Н. Ушакова [Электронный ресурс]. – М. : CD - изд-во «Media Group», 2012. – 1 электрон. опт. диск (CD-ROM) : цветн. ; 12 см. – Систем. требования : Pentium-100 ; 32 Mb RAM ; CD-ROM Windows 98/XP. – Название с титул. экрана.
147. Торбин Ю. Г. Освидетельствование подозреваемого на предварительном следствии : [учеб. пособие] / Ю. Г. Торбин, Е. В. Баранов ; под ред. Г. Г. Зуйкова. – К. : НИ и РИО КВШ МВД СССР им. Ф. Э. Дзержинского, 1981. – 68 с.
148. Торбин Ю. Г. Использование специальных познаний при исследовании тела и одежды подозреваемых в совершении преступлений / Ю. Г. Торбин // Вестн. Моск. ун-та. (Серия 11. Право). – 1971. – № 6. – С. 4352.
149. Торбин Ю. Г. Криминалистическое исследование тела и одежды подозреваемого в совершении преступления / Торбин Ю. Г. – М., 1971. – 139 с.
150. Торбин Ю. Г. Освидетельствование в свете нового УПК РФ / Ю. Г. Торбин // Государство и право. – 2003. – № 8. – С. 5462.
151. Торбин Ю. Г. Следы и особые приметы на живых лицах: (уголовно-процессуальные и криминалистические аспекты обнаружения и использования) / Торбин Ю. Г. – М. : Юрлитинформ, 2010. – 391 с.
152. Торбин Ю. Г. Уголовно-процессуальные и криминалистические проблемы освидетельствования / Торбин Ю. Г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.k-press.ru/bh/2003/2/torbin2/torbin2.asp>.
153. Торбин Ю. Г. Понятие освидетельствования и тактика его производства / Ю. Г. Торбин // Вестн. криминалистики. – 2005. – № 1. – С. 5560.
154. Торбин Ю. Г. Тактика проведения освидетельствования : [метод. рек.] / Торбин Ю. Г. – М., 2001. – 28 с.
155. Уголовное судопроизводство : пособие к лекціям / Н. Н. Розин. – СПб : Право, 1914. – 547 с.
156. Уголовно-процессуальный закон Латвийской Республики / Biznesa informācijas birojs. – Rīga, 2007. – 212 с.

157. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь : по состоянию на май 2012 г. [Электронный ресурс]. Режим доступа : <http://pravo.kulichki.com/vip/upk/>.
158. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Молдова : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.legislationline.org/ru/documents/section/criminal-codes>.
159. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Узбекистан : по состоянию на июнь 2012 г. [Электронный ресурс]. Режим доступа : http://fmc.uz/legisl.php?id=k_ug_pr_17.
160. Уголовно-процессуальный кодекс УССР от 20 сент. 1922 г. (с изм. по 1 окт. 1925 г.). – Х. : Юрид. Изд. Наркомюста СССР, 1925 г. – 99 с.
161. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.legislationline.org/ru/documents/section/criminal-codes>.
162. Уголовный процесс : сб. учеб. пособий. Особенная часть. Вып. 2. – М. : ИМЦ МВД России, 2002. – 376 с.
163. Уголовно-процессуальное законодательство Чешской Республики : учеб.-метод. пособие / [сост. Л. В. Майорова]. – Красноярск, 1999. – 107 с.
164. Удалова Л. Д. Кримінальний процес України : [підруч.] / Удалова Л. Д. – К. : Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2007. – 352 с.
165. Удалова Л. Д. Кримінальний процес України в питаннях і відповідях : навч. посіб. / Удалова Л. Д. – [2-ге вид., переробл. і доп.]. – К. : КНТ, 2010. – 160 с.
166. Уставъ уголовного судопроизводства. Систематический комментарий / при участии : А. О. Кони, В. К. Случевского и др.; /подъ общей ред. проф. М. Н. Гернета]. – М. : Изд-во М. М. Зива, Т-во Типографии А. И. Мамонтова, 1914. – Вып. III. – 944 с.
167. Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства : в 2 т. / Фойницкий И. Я. – СПб. : Альфа, 1996. – Т. 2. – 607 с.
168. Францифоров Ю. В. Условия законности и обоснованности производства следственных действий / Ю. В. Францифоров // Следователь. – 2010. – № 3. – С. 1217.
169. Хахановський В. Г. Проблеми теорії і практики криміналістичної інформатики : [моногр.] / Хахановський В. Г. – К. : Вид. дім «Аванпост-Прим», 2010. – 382 с.
170. Чаплинский К. О. Актуальні проблеми застосування примусу під час проведення освідування / К. О. Чаплинский // Вісн. Луган. держ. ун-ту внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. Спец. вип. – 2011. – № 3. – С. 338344.
171. Чаплинский К. О. Тактичне забезпечення проведення освідування / К. О. Чаплинский // Вісн. Акад. митної служби України. (Серія «Право»). – 2011. – № 1 (6). – С. 166169.
172. Черненко А. П. Кримінально-процесуальна регламентація слідчих дій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Черненко Анатолій Павлович. – Х., 2004. – 192 с.
173. Черноус Ю. М. Організаційно-тактична характеристика слідчих дій / Ю. М. Черноус // Наук. вісн. Нац. акад. внутр. справ України. – 2004. – № 5. – С. 210219.

174. Черноус Ю. М. Слідчі дії: поняття, сутність, напрями розвитку та удосконалення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Черноус Юлія Миколаївна. – К., 2005. – 245 с.
175. Шабалин В. Е. Документальная фиксация доказательств (криминалистический и процессуальный аспекты) : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Криминалистика» / В. Е. Шабалин. – М., 1975. – 25 с.
176. Шалаев Н. Г. Использование липких пленок для собирания и исследования вещественных доказательств / Н. Г. Шалаев, В. Н. Овсянников // Вопросы предупреждения преступности. – 1986. – № 3. – С. 5460.
177. Шаргей М. Е. Уголовно-процессуальный кодекс УССР 1927 года: текст и постатейный комментарий / Шаргей М. Е. – Х. : Юрид. изд-во НКЮ УССР, 1928. – 372 с.
178. Шейфер С. А. Проблемы развития системы следственных действий в УПК РФ / С. А. Шейфер // Уголовное право. – 2002. – № 3. – С. 9194.
179. Шейфер С. А. Следственные действия: система и процессуальная форма / Шейфер С. А. – М. : Юрид. лит., 1981. – 128 с.
180. Шейфер С. А. Следственные действия. Основания, процессуальный порядок и доказательственное значение / Шейфер С. А. – М., 2004. – 176 с.
181. Шепитько В. Ю. Криминалистика : [курс лекций] / Шепитько В. Ю. – Х. : ООО «Одиссей», 2006. – 368 с.
182. Шеремет А. П. Криміналістика : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Шеремет А. П. – К. : Центр учбової л-ри, 2009. – 472 с.
183. Щербаковский М. Г. Криминалистика : пособие по подгот. к гос. (выпускному) комплексному экзамену / Щербаковский М. Г. – Х. : Прометей-Прес, 2004. – 284 с.
184. Эйсман А. А. Физические методы выявления невидимых текстов / А. А. Эйсман, В. М. Николайчик ; под ред. А. И. Винберга. – М. : Госюриздат, 1961. – 240 с.
185. Энциклопедии и словари [Электронный ресурс]. – К. : CD - вид-во «Media Group», 2012. – 1 электрон. опт. диск (CD-ROM) : кольор. ; 12 см. – Систем. вимоги : Pentium-226 ; 32 Mb RAM ; CD-ROM Windows 98/2000/NT/XP. – Назва з титул. екрану.
186. Янченко І. М. Примусові слідчі дії в кримінальному судочинстві України / І. М. Янченко // Вісн. Харк. нац. ун-ту внутр. справ. – 2008. – № 38. – С. 8490.
187. Янченко І. М. Освідуювання як самостійна слідча дія з ознаками кримінально-процесуального примусу / І. М. Янченко // Вісн. Харк. нац. ун-ту внутр. справ. – 2008. – № 43. – С. 121127.
188. Янченко І. М. Кримінально-процесуальний примус при провадженні слідчих дій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Янченко Інна Миколаївна. – Х., 2010. – 238 с.
189. Kodeks postępowania karnego Polski. Stan prawny : styczeń 2012 r. – Warszawa : Wydawnictwo C. H. Beck, 2012. – 343 s.

ДОДАТКИ

Додаток А

П І Д С У М К И

анкетування слідчих органів внутрішніх справ України з питань проведення освідчування під час розслідування кримінальних справ (2009 – 2012 роки)

1. Дані про респондентів:

а) регіон, у якому Ви працюєте:

Автономна Республіка Крим – 5; області: Вінницька – 10, Донецька – 47, Житомирська – 13, Закарпатська – 5, Запорізька – 6, Івано-Франківська – 33, м. Київ – 55, Київська – 29, Кіровоградська – 57, Луганська – 71, Миколаївська – 8, Одеська – 4, Полтавська – 47, Сумська – 2, Тернопільська – 12, Харківська – 4, Хмельницька – 2, Черкаська – 2, Чернівецька – 3, Чернігівська – 21;

б) Ваш стаж роботи у слідчих підрозділах:

до року – 116 – 26,3 %; до трьох років – 145 – 32,9 %; до п'яти років – 76 – 17,2 %; до десяти років – 60 – 13,6 %; понад десять років – 44 – 10 %.

2. Чи доводилося Вам проводити освідчування під час розслідування кримінальних справ:

а) досить часто –	102 – 23,1 %;
б) у край рідко –	138 – 31,3 %;
в) не доводилося –	201 – 45,6 %.

3. Як Ви розумієте поняття «освідчування» за чинним законодавством України (можливі декілька варіантів відповідей):

а) огляд лікарем-наркологом водія для встановлення стану алкогольного сп'яніння чи наркотичного збудження –	192 – 43,5 %;
б) огляд судово-медичним експертом до порушення кримінальної справи тіла живої людини з метою встановлення на ньому слідів злочину –	185 – 41,9 %;
в) огляд судово-медичним експертом після порушення кримінальної справи тіла живої людини з метою встановлення на ньому слідів злочину –	152 – 34,5 %;

- г) огляд слідчим чи судово-медичним експертом тіла живої людини з метою встановлення на ньому особливих прикмет – 321 – 72,9 %;
- г) огляд трупа з метою встановлення на ньому слідів злочину й особливих прикмет – 70 – 15,9 %.

4. Чи проводять освідування з метою встановлення на тілі особи слідів злочину:

- а) так, проводять як до, так і після порушення кримінальної справи – 234 – 53,1 %;
- б) проводять, однак лише після порушення кримінальної справи – 117 – 26,5 %;
- в) не проводять, оскільки для цього потрібно призначити судово-медичну експертизу – 83 – 18,8 %;
- г) проводять до порушення кримінальної справи – 7 – 1,6 %.

5. До особливих прикмет належать (можливі декілька варіантів відповідей):

- татуювання – 265 – 60,1 %;
- шрами – 257 – 58,3 %;
- родимі плями, родинки – 170 – 38,5 %;
- фізичні вади – 64 – 14,5 %;
- частини тіла, яких бракує – 62 – 14,1 %;
- анатомічні особливості – 58 – 13,2 %;
- травми і рубці – 30 – 6,8 %;
- бородавки – 19 – 4,3 %;
- опіки – 18 – 4,1 %;
- тілесні ушкодження – 15 – 3,4 %;
- кульгання – 14 – 3,2 %;
- колір волосся – 10 – 2,3 %;
- синці – 8 – 1,8 %;
- порізи – 6 – 1,4 %;
- характерне мовлення – 5 – 1,1 %;
- будова зубів і зубних протезів – 5 – 1,1 %;
- особливості одягу – 1 – 0,2 %;
- плями крові та хімічних речовин – 1 – 0,2 %;
- немає відповіді – 84 – 19 %.

6. Чи вважаєте Ви необхідним законодавчий дозвіл на проведення освідування до порушення кримінальної справи:

- а) так, у цьому є нагальна потреба – 173 – 39,2 %;
- б) немає жодних процесуальних передумов проводити

- освідчування до порушення справи – 109 – 24,7 %;
в) якщо виникає така потреба, то питання, що цікавить слідчого, може бути вирішено під час судово-медичного обстеження особи – 159 – 36,1 %.

7. У разі якого оголення тіла освідчування має проводити слідчий однієї статі з освідчуваною особою:

- а) у разі будь-якого – 207 – 46,9 %;
б) якщо це оголення в присутності особи протилежної статі порушуватиме принцип етичності – 125 – 28,3 %;
в) у разі оголення інтимних зон – 83 – 18,8 %;
г) якщо освідчувана особа про це клопоче – 26 – 5,9 %.

8. Які процесуальні рішення потрібно прийняти у разі, якщо виникає необхідність доручити проведення освідчування іншому слідчому, який (яка) є однієї статі з освідчуваною особою, але не приймав справу до свого провадження:

- а) створити групу слідчих – 214 – 48,5 %;
б) дати доручення – 69 – 15,6 %;
в) начальник слідчого відділу доручає розслідування іншому слідчому – 15 – 3,4 %;
г) освідчування проводять у звичайному режимі – 7 – 1,6 %;
г) усне прохання до іншого слідчого – 2 – 0,4 %;
д) не траплялося таких випадків – 4 – 0,9 %;
е) немає відповіді – 130 – 29,5 %.

9. Що, на Вашу думку, означає *примусовість* проведення освідчування (можливі декілька варіантів відповідей):

- а) застосування виключно засобів переконання – 292 – 66,2 %;
б) запрошення помічників з числа працівників органів внутрішніх справ для застосування сили до освідчуваної особи – 175 – 39,9 %;
в) використання слідчим прийомів рукопашного бою – 31 – 7 %;
г) запрошення понятих – 6 – 1,4 %;
г) особа не має права відмовлятися від освідчування – 3 – 0,7 %;
д) проведення освідчування в судово-медичного експерта – 1 – 0,2 %;
е) немає відповіді – 13 – 2,9 %.

10. Відповідно до частини другої статті 127 КПК України, до участі у проведенні освідчування *поятих* може бути залучено в разі, якщо слі-

дчий визнає це за необхідне. Коли може виникнути така необхідність (можливі декілька варіантів відповідей):

- а) завжди під час проведення освідування, незалежно від ситуації, що складається – 190 – 43,1 %;
- б) у разі, якщо особа заперечує проти освідування, але не чинить активного фізичного опору – 123 – 27,9 %;
- в) якщо освідувана особа фізично протидіє намаганням слідчого провести освідування – 135 – 30,6 %;
- г) у разі проведення освідування особи протилежної статі – 23 – 5,2 %;
- г) понятих узагалі не залучають – 3 – 0,7 %;
- д) коли освідувана особа цього вимагає – 1 – 0,2 %;
- е) немає відповіді – 9 – 2 %.

11. Чи вважаєте Ви, що освідування може бути *примусово* проведено щодо будь-якої особи, указаній в частині першій статті 193 КПК України, – обвинуваченого, підозрюваного, потерпілого чи свідка:

- а) так, щодо будь-кого з перерахованих процесуальних осіб – 198 – 44,9 %;
- б) стосовно всіх осіб, за винятком свідка – 81 – 18,4 %;
- в) лише стосовно обвинуваченого та підозрюваного – 151 – 34,2 %;
- г) примусовість проведення освідування виключено – 11 – 2,5 %.

12. Чи потрібен попередній допит особи, яку будуть освідувати:

- а) так, обов'язково – 167 – 37,9 %;
- б) не потрібен – 90 – 20,4 %;
- в) залежно від ситуації – 184 – 41,7 %.

13. Відповідно до частини другої статті 193 КПК України, судово-медичне освідування проводять судово-медичний експерт або лікар за *вказівкою* слідчого. Яка процесуальна форма цієї вказівки:

- а) постанова – 258 – 58,5 %;
- б) супровідний лист про проведення освідування – 164 – 37,2 %;
- в) вказівка як назва письмового документа – 15 – 3,4 %;
- г) усна пропозиція провести освідування – 4 – 0,9 %.

14. Якими мають бути дії *судово-медичного експерта чи лікаря* у разі протидії особи проведенню освідування:

- а) залучити до проведення освідування слідчого однієї статі та понять для примусового проведення освідування – 240 – 54,4 %;
- б) відмовитися від його проведення – 116 – 26,3 %;
- в) запросити понятих і провести освідування примусово – 77 – 17,5 %;

- г) у присутності понятих засвідчити факт відмови – 3 – 0,7 %;
- г) немає відповідного механізму вирішення цього питання – 2 – 0,4 %;
- д) запросити понятих і відмовитися від проведення – 1 – 0,2 %;
- е) немає відповіді – 2 – 0,4 %.

15. За результатами проведення освідування судово-медичний експерт складає *акт*, а лікар – *довідку*. Чи відповідають ці документи процесуальній формі проведення слідчої дії:

- а) так, відповідають цілком – 197 – 44,7 %;
- б) судово-медичний експерт і лікар мають складати протокол освідування – 53 – 12 %;
- в) судово-медичний експерт і лікар мають складати акт освідування – 179 – 40,6 %;
- г) судово-медичний експерт і лікар мають складати довідку – 8 – 1,8 %;
- г) судово-медичний експерт складає висновок експерта, а лікар видає довідку – 4 – 0,9 %.

16. Чи можливе і в яких випадках проведення повторного освідування:

- а) так – 249 – 56,5 %, зокрема:
 - у разі отримання нових даних, що підлягають перевірці – 173 – 39,2 %;
 - за письмовою заявою чи клопотанням особи – 9 – 2 %;
 - в іншого судово-медичного експерта – 4 – 0,9 %;
 - якщо чинять опір і неможливо провести слідчу дію – 4 – 0,9 %;
 - у день проведення первинного освідування – 1 – 0,2 %;
- б) ні, неможливе – 54 – 12,2 %;
- в) немає відповіді – 138 – 31,3 %.